

1. 292.020

МИКОЛА ГОЛУБЕЦЬ

ЛЮДЕ І БЛАЗНИ

II.

1928

Л Ъ В І В

WOWKIE STADOSTVO WINDAALB

Egzemplarz ołowiązk.

Nakt. 3000 egz. 19
dnia 17 XII 19
—

БІБЛІОТЕКА „НОВОГО ЧАСУ“ Ч. 24.

МИКОЛА ГОЛУБЕЦЬ

Люде і блазни

II

Л Ъ В І В 1928

З друкарні Ставропольського Інституту під зар. А. Яськова

IV-2825

I. 292.020

1928.8.0.2981

I.

Був май. Молоді липи, що кучерявою гірляндою оплели правий бік Стрілецької вулиці, дихали медом. Газові ліхтарні, що ховалися в їхніх зелених кучерях, блищали з поміж них, мов китайські, зеленкуваті лямпіони. Міська культура в обіймах, заблуканої в міські мури природи, викликала вражіння вибагливого світляного ефекту в столичній опері. Тиша весняного вечора була мов благовійний антракт перед великою точкою першого тенора.

Корпан втулився у віконну фрамугу салюну панства Річицьких й ждав на панну Любку. Пані Річицька привітала його без здивування, навіть досить ввічливо попросила заждати на Любку, якої „тільки що не видко“. Тимчасом перепросила, бо мала роботу в кухні. За нею теж вибігла до кухні маленька її кузиночка Льота, з якою Корпан познайомився перед хвилиною. Подала йому маленьку, пухкеньку ручку, на якій вказуючому пальці була пляма з атраменту; зігнула коліно й наче засоромившись плями на пальці, вирвала ручку й побігла за тетою. Корпан міг тільки завважити, що два рівнесенькі шнурочки бров панни Льоти були чогось дуже насуплені над очима, мов незабудьки, ніздря її носика ворухилися, а незрівняно викроєні усточка були затишні.

Повів рукою по розбурханому волоссю, поправив застязку під ковнірцем й поневолі глянув на свої черевики, що були старі й запорошені.

Корпан вдивлявся в чародійне світло ліхтарень, розпорощене зеленню лип й почав непокоїтися. Чого й зачим він тут прийшов? Від останньої гостини в домі панства Річицьких проминув уже мало не рік. Мало не рік тому він поклявся, що нога його не стане уже на

їхньому порозі. Цілий рік, повен нових вражінь і переживань, з яких вечорі в домі Несторів, ночі в мистецькій кнайпі й дружба з Кармен просто-напросто перетворили його психологію й обернули комітьоголовою увесь його доцьогочасний світогляд, а тепер, скоро тільки станув на львівському бруці, перша з його думок полинула на Стрілецьку вулицю, в гамірний сальон панства Річицьких...

Цілий день змагався сам з собою — йти чи не йти. Але вечером програв на цілій лінії і пішов. Чого? За чим?

Пішов, бо на дворі був май й молоді люде ходили здебільша парами. Пішов, бо після останньої стрічі з Кармен почув у серці пустку, якої не мав чим заповнити. Пішов, бо може... цю фатальну „забаву“ з „словом“ таки сам Панчицький придумав і може холодні й до-свідні міркування Михайлика не мали рації. Він так хотів, щоб вони не мали рації.

Приніс китичку білих рож. Білих, як його почування до панни Любки. Що з того, що йому доручили залюбитися в Любці, коли він справді залюбився й не вилічився з цього кохання до нині? Воно не переливалося в його серці, як кипуча лява молодої крови, але воно трівожило його заєдно якимсь дивним, нерозгаданим докором недодержаної присяги, сторожило його, кудиб він не ішов, щоб він не робив. В опянюючій атмосфері будуару Кармен, першою думкою його перед втратою панування над собою, була Любка. Спомин про неї проводив його теж до дому після химерного розстання з Кармен.

Нараз з тріском розчинилися кухонні двері; в хату увійшла Любка, що зразу засипала маму й ціле помешкання щebetом і сміхом. Пані Річицька сказала щось пошепки до Любки.

— Хто? Пан Корпан? Дивно! І панна Любка почала роздягатися в першій кімнаті, не спішучись до сальону, крізь якого скляні двері Корпан дивився на Любку й на Семчука, що розкладав на столі принесені за нею пакуночки. Взяв у руки китичку білих троянд, що їх приніс на привітання й підвівся з крісла, дожидаючи.

Але панна Любка не спішилася до сальону. Корпан рішив вийти їй на зустріч.

— Моє поважання...

Глянула на нього з поза стола так, начеб він не приїхав з Кракова, але перейшов з сусідньої кімнати. Корпанови стало ніяково. Невже аж так далеко зайшло? Панна Любка, тимчасом, шукала чогось в шуфляді стола. По хвилі найшла свисток листового паперу й подала його Корпанови через стіл.

— Прошу.

Корпан простяг руку по свисток, нічого не розбираючи.

— Я дивуюся, пане Корпан, чого ви приходите, раз вам так весело поза нашим товариством?

Корпан глянув одчаяно на Любку, потім на свисток паперу й здригнувся. На свистку паперу чорніли якісь рими; глянув блище й пізнав свій почерк. Так, його, автентичний почерк! Починалося:

Ти пішла, за тобою
Пішли хлспці юрбою,
А остала по тобі
Тільки дуля на лобі.

Читав далі й бовванів. Його почерком написана штабацька, несмачна й образлива пародія його „Присвята панні Л. Р.“, що весною минулого року появилася у „Світлі“... Панчицький? Ні! На таке ноторичне бурсацтво він би не зважився. Але хто? І в голові Корпана, мов у калейдоскопі пролетів цілий ряд його блищих й дальших конкурентів.

— Панно Любко! Це нахальство!

— Я теж так думаю і дивуюся!

— Алеж панно Любко! Невжеж ви припускаєте, що я міг таке написати?

— Це хіба не ваш почерк?

— Мій і не мій, алеж це нахальне, вікчемне бурсацтво!

Панна Любка була зайнята розвиванням пакунок і не чула останніх слів Корпана, в якому тепер станула дубом ображена амбіція. Пірвав капелюх, стиснув в долоні китичку білих рож й поклонившись, як міг

офіційно, вилетів з кімнати. На порозі зімняв рожі й збігаючи сходами в низ рвав їх з божевільною досадою й сипав по долівці...

Корпан почув, що з його серця теж обсипаються пелюстки маєвих квіток, білих, рожевих і криваво червоних.

Маленька Льота з заплямленим чорнилом пальцем, не сходила йому з голови. Вражіння пухкого, білого медведика з синіми очима й насупленими бровами йшло за ним слід в слід.

Так, безсумнівно, це його остання гостина в цьому над вираз гостинному домі панства Річицьких, в якому з кожного кута чаївся на нього підступ і інтрига, домі повному безжурного чи може вдаваного щебету панни Любки... Так, але в тому ж домі побачив він панну Льоту й йому чогось хотілося вернути назад, вхопити цю маленьку, насуплену дівчинку на руки й бігти з нею кудись, деб не було ні гомону, ні сліду з атмосфери сальону при Стрілецькій вулиці. Може за рік, за два, якби панна Льота піросла й пізнала Корпана, то може її брови-шнурочки виглядилисяб й очі-незабудьки не дивилисяб на нього так ворожо.

Хтось то недурно сказав, що приятеля треба собі виховати. А він такби хотів виховати собі приятеля з маленької панни Льоти.

Ішов улицею насуплений, з жалем до панни Любки й усміхом до маленької Льоти, в серці.

В тім торкнув його хтось за рамя. Перед ним виріс, мов з під землі старий знайомий з сальону панства Річицьких — Вікторенко.

— Здорові були!

— Дякую!

— Відки Господь провадить? Чи не з Стрілецької?

— З Стрілецької!

— Кі-кі-кі! засміявся Вікторенко. Ну, яке там вражіння зробила ваша „Присвята“?

— Яка присвята?

— Ну та... в жалобі з дулею на лобі?

— Ви хіба щось знаєте?

— Чогож би не знати? А правда — ваш почерк до обману!

— Дійсно, якась каналія завдала собі труда.

— Кі-кі-кі! Каналія!

— Спасибі їй, через неї в мене руки розв'язані...

— Аж так? То вибачте, але тим вашим добродієм, що вам „руки розв'язав“ — це я.

— Жартуйте!

— Тоді, як перелицьовував вашу любовну „Енеїду“ то жартував, а тепер не жартую. Кі-кі-кі!

— Вибачте, але я справді не знаю, як це назвати...

— Назвіть, як хочете.

— Пане Вікторенко! Колиб я підозривав вас у злій волі супроти мене. Але на ділі, я не маю для цього підстав.

— Ну?

— А всеж таки ви мені зробили тим ненаправлену кривду.

— Ненаправлену. Усе можна направити. Хочете, я піду й скажу, що це мій жарт. Я справді не думав, щоб хтонебудь це прийняв у серіоз...

— Ви не думали, Панчицький не думав, цей і той, усі не думали...

— Слухайте Корпан! Хиба ви справді аж так?

— Я справді „аж так“. Але ви не йдіть до панни Любки й не „направляйте“ нічого. Може це й краще для нас обоїх.

— Я думаю, що краще; особливо для вас. Хиба ви — на порозі життя, справді рішили покласти свою молоду голову під евангеліє?

Корпанови стало чомусь ніяково. Він засоромився свого дивно-нагального відношення до панни Любки й щоб не розходитись з Вікторенком в такому сентиментальному настрою, він попробував засміятися.

— Ха! ха! ха!

— Чого ви смієтеся?

— З вас! Мені смішно, як легко ви даєте „набиратися“. Ви, Панчицький, панна Любка й всі ви з Стрілецької вулиці.

Вікторенко видивився на Корпана широкими очима. Корпан нахилився мало не над його ухом.

— Усьому винен Павшан. В рецензії на мою першу збірку він написав, що за моїми вертерівськими римами немає справжнього пережитого, не має ситуацій, для яких самотнім виходом бувби мій песимізм. І я тепер шукаю за такими „безвихідними“ ситуаціями. Прямою до основ давно вже заанонсованого мого вертеризму.

— О, то ви щасливі, коли так легко приходите до того, за чим шукаєте.

— Так, це треба мати щастя і таких співробітників у своїх пошукавках, як ви...

Корпан підняв капелюх й махнувши ним поперед носом Вікторенка, пішов собі своєю дорогою, радий з хитро собоютвореної ситуації. Вікторенко дивився у слід за ним, сам до себе сміючись:

— Кі-кі-кі! За ситуаціями...

Але Корпанови не було до сміху. Подразнений розмовою з Вікторенком він ще більше похнюпився. „Ситуація“, за якою він ніби так дуже шукав зовсім його не одушевляла. Пробував заскочити в „коршму“, але завернув з перед самого порога. В дома замкнувся на ключ й почав перевертати свої манускрипти й кореспонденцію.

— — — — —
Молодий чоловік, який соромився свого минулого, узяв молот, яким рішив викувати собі майбутнє.

Молот його був з криці, але скелі, в які він вдарив ним з силою молодого завяття, були з вати. Вони не те, що не давали відгону, але подавалися під кожним ударом.

Молодий чоловік бив молотом на право й ліво, але ні скелі не давали огню, ні люде не падали. Його молот гуляв у порожні. І молодий чоловік, зневірений, поглянув позад себе, на пройдений собою шлях. Глянув й побачив за собою порожню, на якій срону тлі навіть тінь його не відбивалася. В перше завважив, що він не має тіни.

Страшне почування пустки опанувало його, мов приступ божевілля. Вхопив ніж й з розмахом вдарив ним у свої груди. І хоч почув біль, ні кров не потекла, ні він не захитався. Ударив ще кілька разів, з тим самим успіхом...

Нараз, на роздоріжжі, за яким чорніла бездонна пропасть смерти, побачив молодий чоловік щось біле. Наблизився до нього, з цікавості. Воно росло в міру того, як він наближався, але всеж таки не стало більше, аніж кущик білих рож.

І справді це були рожі. Тільки якісь незвичайні. Їхні платочки ворушилися, мов живі. Простяг руку по одну з них. Але тутже сталося щось дивного. Чим далі він сягнув рукою, тим далі плив від нього кущик рож. Він почув, що руки в нього видовжились в нескінченність, але пальці не доторкнулися навіть рожевого терня. Сонце блиснуло зпоза хмари й обдало золотом кущик і його. Поміж кущиком і молодим чоловіком лягло щось, мов чорна кладка. Глянув і пізнав свою тінь. Ступив ногою й почув гомін, що йшов від його кроків. А пелюстки рож на кущику ворушилися, усміхалися до сонця й вабили його до себе...

Професор Бобрецький був українцем небуденнього покою. В гімназії працював як германіст і вчитель руханки. Щось з зовсім неукраїнської послідовності й пруживості було в його істоті. З поміж професорів він був єдиним, якого Корпан любив і подивляв. Ні сліду професорського хижацтва, ні тини погоні за двійками. Хто з учнів Бобрецького не відповів йому на питання, не лякався двійки, але мусів соромитися свого лівивства чи нездарности. Хто зле зіскочив з реку чи вибився з такту на руханці, тому було це так само неприємно, як на годині німецького.

Поза гімназією професор Бобрецький робив рух у „Соколи“ й українізував технічну термінологію. Одно й друге виконував не спішучись, без театральних жестів солом'яного запалу, але з тим більшою впертістю й консеквенцією. Дехто пробував поставитися до його роботи з резервою, але коли це не був лиходій чи кретин, той кінець кінців мусів, що найменше, подивляти Бобрецького.

Саме тепер працював Бобрецький над підготуванням сокільсько-січового здвигу у Львові. Здвиг мусів бути величавим й імпонуючим, раз, що він мав замані-

фестувати організованість галичан, а друге, що робив його Бобрецький, який не вдоволявся половинками. На шляху до реалізації свого замислу він не терпів перепон. Гроші? Мусіли бути. Чого тут і там не доставало, Бобрецький позичив з жінчиного віна. Очевидно не жертвував — він не розумів, для чого один громадянин має жертвувати більше аніж другий. Т. зв. „княжі дари“ мали в ньому свого невмолимого ворога. Він вимагав, щоб кожний українець не жертвував, але платив обов'язковий податок на всенародні цілі, мінімальний, але точний і систематичний. Рук до роботи? Мусіли бути— треба тільки кожного чоловіка поставити на відповідному місці.

Бобрецький не шукав людей, але шукав місця для них і завжди находив. Він навіть Корпанови знайшов роботу; Корпан не міг відмовитися, коли бачив, як сам Бобрецький запрацьовується до впаду.

А коли вибила година здвигу, неукраїнський Львів, що мов злісний новотвір на здоровому тілі краю, здригнувся від несподіванки. Бруки вулиць затремтіли й зазомоніли від ритмічного стуку карних рядів стотисячної армії. Залопотіли й заблищали до сонця сотні прапорів. Український Львів хвилювався й плакав, бо почув, що цей маніфестаційний здвиг, це не сокільська забава, але пробна мобілізація української армії. Може остання з пробних? Зрозуміли це свої й злякалися цього вороги; їм приснився Хмельницький і його „горди“...

Над грищем Сокола-Батька схилялося сонце до заходу. Масові вправи сільських руховиків прикували до себе увагу стотисячної маси видців. Нараз втихла музика, руховики станули, мов заворожені. Хвилька тиші й музика знову обізвалася... цісарським гимном. Ніхто його не сподівався, ніхто не ждав його в програмі українського національного свята. Але раз його заграно, треба було встати і публіка встала.

Не піднявся з свого місця тільки Корпан; він навіть сидувався посадити Михайлика, що поспішивши встати раніше, аніж галицькі патрійоти. З боків почулися крики — встати, встати! Корпан глянув в бік, відкілья неслися крики, з погордою. Ні, він не встане! Ви,

як собі хочете, але він — український патрійот, не австрійський, він не встане.

Орхестра втихла, публіка сіла, а понад площею шум — в Сараєві убили престолонаслідника...

Кілька днів згодом шуміла львівська вулиця... цісарським гимном. Двоголовий австрійський орел ширяв над нею. Корпан став одним з найголосніщих бардів чорно-синьо-жовтого одушевлення..

II.

Золота осінь 1914 р. на галицько-мадярському пограниччю. Уся східня Галичина в московських руках; козацькі стежі заганяються на мадярщину. „Дідушкову“ сотню першого полка УСС. перед місяцем вислали з кадри на фронт. У ній був Корпан. З разу тручений сотником до писарки, але коли почув запах пороху, вхопив за кріс і пішов з другими в поле. Сотня рушила напикети. Завдання — увійти в контакт з ворогом, за яким довелося довго шукати.

Днями й ночами мокли хлопчиська на пікетах, ждали-вижидали „москаля“, а він барився. Доходило до того, що понервованим хлопцям почали москалі ввижатися. Тоді вони йшли приступом на полукіпки і брали в полон мадярських жандармів.

Стомлених, виснажених стійками й незадоволених з „війни“, в якій не бачили ще ворога, замінили „дідушківців“ свіжі частини. Перша сотня заквартирувала вперше від місяця під дахом двірської стайні в поблизькому селі.

Сотник не дозволив нікому виходити поза двір, але хлопці дістали перед полуднем „ленунг“ за цілий місяць й мусіли десь витратити гроші. Висовувався з стайні один за другим й біг до села на закупно, поки в стайні не остало ледве кількох, найбільш стомлених. Одні спали, другі грали в карти, дехто читав захоплені у Львові книжки. Новий приятель Корпана Гарасимович читав найновіщу збірку його віршів. Через тиждень Гарасимович занедужав на холеру й ціла сотня впевняла, що це від Корпанових поезій.

Під вечір нанесли з села чоколяди, цукорків і горілки. Хліба не було. Хлопці пили горілку і закусували чоколядою. За той час Корпан зробив лад у своїй гардеробі. Попришивав собі гузики, перевинув онучі, хотів вбрати свіжу сорочку, але побачив, що все його білля спліснуло в наплечнику, від дощу.

Пізною ніччю прийшов сотник з наказами. Усі ждали чогось надзвичайного, великого. Були певні, що тепер зачнеться для них „війна“ на правду. Втім випадку розсилано розвідні стежі. Як не як, це вже далеко ризиковніше, аніж пікети на полонинах.

Корпанови доручено звязкову стежу у Фельсо Верецке. В нього був порваний наплечник і він взяв новий у Гарасимовича. Разом з ним пішов Чичкевич.

Була ніч. Одна одинока підсліпувата ліхтарня біля мосту блимала прижмурено, таємно.

На мості ждали підводи й чотирнайцятьох мадярських ландштурмістів — підвладних Корпана. Корпан поспробував найти себе в точці й закомандував „збірку“. Але старі мадяри, не розуміючи ні слова по німецьки, стояли далі без виразу й руху. Корпан махнув одчажно рукою; повсідали на підводи й рушили на становище. В Фельсо Верецких, в першу чергу „команданти“ поступили до коршми — випили й закусили.

Коршмарі, зразу перелякані, згодом опритомніли й почали випитувати про війну. Корпан розказував довго довго, аж сам заслухався в гомін свого оповідання. Чичкевич тимчасом найшов квартиру й обставив стійки. А Корпан оповідав...

Оповідав про бої, яких не бачив, про геройські подвиги, яких не доконав. Ріс на очах своїх старозавітних слухачів і власних. Раз йому ворожа куля зірвала шапку, то знов шрапнель розкинув наплечник; довкола нього падали окривавлені трупи, один на другому, один біля другого; синіми пальцями рвали землю в передсмертних судорогах, їхні потухлі очі займалися кривавим сьєвом пожеж, що бушували довкола. Шуміли шрапнелі й розривалися довкола Корпана, а він стояв спокійний, мірив, тяг за курок і цілив. А кожна його куля була одною смертю, за кожним вистрілом чувся ворожий зойк, мов відгомін.

Корпан оповідав. Гарячився, сичав ненавистю до ворога, то знов плакав над трупом товариша-побратима. А коршмарі слухали: він бачив тільки дві пари, впалених в нього очей.

Прийшов Чичкевич, а Корпан оповідав далі, поки не втомився. Відтак вийшов з Чичкевичем на двір, оглянув стійки й забезпечивши зміну, перейшов на квартиру.

Поклався, як було приказано—одягнений, з крісом біля себе. Почав думати. Перш за все нагадав собі о. Аркадія, який провів його на залізничий двірць і паню Янову, з якою чомусь не зміг розпрощатися. Нараз стало йому ніяково. Свідомість, що він так бравурно набрехав перед жидами, засоромила його. Уявив собі, що вони десь тепер думають над тим, що він наговорив, міркують, хитають недовірливо головами й може сміються... А чейже тоді, як він оповідав, не чув нотки нещирости в своїх запальних словах-картинах. Усі ті страшні, криваві бої, усі ті божеські геройства, усі він пережив, до одного. Там на верхівях Карпат, окутаний темрявою ночі, на чатах, він бачив себе таким, яким малював себе перед затрівоженими коршмарами...

Там йому снилася, марилася страшна епопея кривавого заходу сонця. Там він уже не раз, не двічі гинув смертю героя, товариші несли його на схрещених крісах, співали панахиду, твердими долонями зганяли слезу й садили в головах калину...

Він не брехав...

Вернув думками до рідної хати, якої не мав, до пані Янової, що дала захист його дитинству, до останнього прощання з отцем Аркадієм і заснув.

Спав чи ні, коли прокинувся від одчайного крику:
— Тавірат! Тавірат!

Зірвався, протер очі й побачив перед собою малярського жандарма з когутячим хвостом на голові й якимсь папером в долоні. Чорт його знає, що той монгол хоче. Корпан кинувся з просоня по хаті, шукаючи за крісом, поки по хвилі не переконався, що він у нього на рамені. Щойно згодом прочитав принесене жандармом письмо від сусідньої стійки. Вийшов до

своїх, провірив варти й знову заснув сном праведного героя.

Виявилося, що й від цієї висунутої вперед стійки до „москалів“ було доволі далеко. Хотів би ближче підійти, глянути на цього мітичного ворога, що кости ломить, паси з тіла дре й ноги в соли мочить, з близька, але приказ велів йому не виходити поза Фельсо Ве-рецьки.

Почалося життя жовніра на беспечній позиції. Ранком хліб і молоко, на обід шварене мадярське сало, по обіді люлька, яку Корпан, як заприсяжений жовнір старався курити на силу, на вечеру яєшня. Між тим „палінка“ й мрії про геройську смерть.

З підвладними мадярами-ландштурмістами, порозумівався Корпан знаками. Поволі привикав до них, вчився найбільше вживаних висловів, з яких більшість це були сороміцькі лайки й сукресті, мов мадярська паприка, проклони.

Поміж ландштурмістами був і циган, що за фляшку „палінки“ гуляв чардаша й наспівував мадярських пісень. Тих пісень, що в банальних перерібках віденських куплетистів стали модними в Європі; від них віяло пустою й тугою безкраїх пушт, по яких мандрують нещасно закохані, свині й їхні згінники.

Співав про рекрута, який не хоче йти на війну, бо за ним буде плакати кохана, про жінку, що плаче рясними сльозами за чоловіком, про все те, що є і в наших піснях. Тільки українські пісні не такі безнадійні, вони мов сміх крізь сльози, без цього безнадійного тупого смутку, який знаходить собі упуст тільки в божевільному круговороті чардаша.

Корпан познайомився з місцевим вчителем. Малий, худенький бльондин, „руснак“ без тіни національної свідомости, без освіти, без хребта. Молодий, а такий до пониження застуканий, вічно переляканий, набожний і недовірчивий.

За гребенем Карпат починалася для нього Польща. Про існування „руснаків“ по той бік Карпат не хотів вірити. Знав тільки, що поза Польщею, десь дуже далеко, є ще Росія...

В такому товаристві Корпан занудьгував. Рішив, на власну руку, звязатися з командою сотні й заждати нових приказів, бо сидження на своїй стійці не міг не признати зайвою втратою часу й боевого запалу, яким крім нього горів ще Чичкевич.

Ландштурмісти були дуже задоволені з своєї служби.

В момент, коли лагодив підводу, почув нараз глухий гук „бум бум“! Прибігла учителява кухарка й, показуючи рукою на північ, крикнула, уся замінена в переляк:

— Гадьова! Паночку, гадьова!

Корпан зрозумів, що це гадьова — гармати заграли, хоча їх глухий, таємно-тривожний гомін почув у перше на фронті. Збентежився. Там, відкіля доходить той тривожний гомін, певне його товариші змагаються з ворогом. А він тут в безпечному затиші, сам переляканий, мов та напів придуркувата кухарка. Що робити? Куди і як туди продертися в свій час, щоб не станути перед товаришами, як чужий, викинутий поза скобку трус і маркірант?

Побіг на квартиру. Скликав своїх лянштурмістів і як міг старався їм виложити ситуацію. З цілої промови вирозуміли нещасні дядьки тільки те, що ворог близько й треба тікати, поки час.

А Корпан хвилювався. Вийшов з Чичкевичем на двір і в момент, коли лянштурмісти на зломану голову вязали свої наплечники, розвивав перед товаришем плян оборони своїх закарпатських Термопілів. Чичкевич погоджувався з пляном, вносячи в нього деякі тактичні поправки. А тим часом затривожені дядьки гули на квартирі. Чичкевич скочив до них, закомандував „позір“ й заповів, що застрілить кожного, хто шевельнеться, мов паршиву собаку. Дядькам це зовсім не подобалося, але вони витягнулися як могли й стояли мовчки. З молодими нема пардону.....

А Корпан стояв на дворі і бачив очима своєї розгоряченої уяви, як колони російських військ висовувалися зпоза гори на ліво й як падав покід за покосом від смертоносних привітів Корпанового відділу.

Нараз на обрію показалося дві жовнярські постаті. Корпан вхопив за кріс. Ні, це були свої. Двох стрільців з сотні Семенюка Обідрані й заболочені. Підійшли блище.

Куди ви? Що з вами?

Почали оповідати. Принесли вістку про бій під Сянками. По їхнім словам, половина сотні лягла покотом. Впав, мабуть, сам сотник, вони бачили, як він двічі падав і підіймався.

Корпан слухав їх й дивився на них очима повними зависти. Вони були в бою, вони перейшли хрест огню, який він, покищо, переживав тільки в своїй розбурханій уяві.

А тимчасом гармати обзивалися чимраз частіше, чимраз блище.

Доручив команду Чичкевичеви, сам скочив на коня кинувся в напрямі команди сотні.

Тут побачив пекло й безголовя. Здовж гостинця кольони обозу, а довкола них море людських, кінських і коров'ячих голів.

Тут і там мужицькі вози з мужицьким добром — дітьми, подушками, кухонною посудю й мішками. Крик, гвалт, замішання. Відворот!

З трудом протиснувся Корпан до двора, в якому кватирувала сотня. Тут пішло вже все коміть головою.

Рух, гарячковий рух, безпутня біганина, бездумні вигуки людей, які зараз, за хвилину мають стати віч на віч з ворогом — обороняти обоз, який не сміє попасти ворогови в руки.

Тим людям вже все байдуже. Але вони чогось бігають, шукують чогось, чого не можуть найти. Нараз — гук крісового вистрілу.

Усе, що бігало й кричало, стануло мов вкопале й затихло. Корпан глянув у бік, відкіля почувся вистріл.

В величезній, червоній калюжі веться щось, корчиться, — тіло не тіло. Безформна купа мяса. Ще раз корчиться й тихне. Так це людське тіло, чоловік з страхітливо розтрісканою головою.

Якийсь старий дядько - ляндштурміст, з поспіху й непривичности до кріса, випалив собі — просто в голову...

Накрили його покривалом й відійшли. Там на гору, де шуміли стрільна, де свистіли й скавуліли кулі. Корпан на силу найшов свого сотенного писаря, дістав від нього хліб для свого відділу, новий кріс і строгий наказ вертати назад на своє становище.

Сотня вимаширувала ще вчора, а зараз змагалася з ворогом на узгір'ях Ракочі Шальош. За сотнею потягли навіть кухарі з обозу. Перший бій, огневий хрест! До рога до сотні була замкнена для Корпана. З великим розчаруванням ствердив Корпан, що перші боеві лаври висовгнулися йому з рук.

Там ревли гармати, торохтіли кріси, люде зривалися й падали, знову зривалися, кричали „гурра“, йшли незломною лавою на ворожі позиції, а Корпана поміж ними не було... Мусів вертати на свій мертвий пункт.

По дорозі хотіли в нього „позичити“ підводу — відвезти раненого рйтмайстра мадярської кавалерії. Але Корпан не дав підводи. Якась лють й досада кидала ним, мов у лихорадці. Труну з жовніра, що спинював його, затяв коні й поїхав, щоб потім томити себе думкою про те, що не рятував раненого.

До своїх вернув уже під вечір. Дядьки збилися в купу, затривожені й отупілі. Циган уже не співав й не гуляв того вечора — ранком другого дня він згинув від заблуканої кулі...

Почала западати ніч. Корпан був безрадний. Розставити стійки, це значило — розпустити дядьків до дому. Сів за столом і задумався. Плян якоїсь акції, на власну відповідальність, не виходив таки йому з голови.

Нараз — рипнули двері, в кімнату хтось увійшов. Дядьки поторопіли, Корпан вдивився в схилену постать, що станула мов бліда тінь на порозі. Стрелець — без шапки, голіруч, розхристаний...

— Йой! Хто тут? — промовила тінь і вхопилася за груди.

Корпан піднявся зпоза столу й підійшов до порога.

— Петрович! Що ти тут робиш?

— Я ранений... насилу добився до вас...

— Де рана, покажи!

— От тут...

Розкрив груди — повна пазуха крові.

— Де рана, де?

— От тут, от тут — з лівого боку, під серцем.

Корпан глянув блище. Петрович був „чудесно“ ранений. Гостра московська куля пройшла йому крізь лівий бік грудей і вийшла плечима.

— Я не знаю, коли до мене куля приссалася. Але як побачив кров, вхопив рукою за місце, відкіля вона пліла й кинувся тікати на осліп, хоч смерть, перед якою я тікав, бігла разом зі мною. Я біг лісами й дебрами, зривався мов підстрілений птах і падав, поки не побачив світла на вашій вартівні...

— Сядь, або краще, покладися.

Тимчасом до вартівні наспіла депеша з приказом — податися в зад на Вольоч. Відворот! Що робити з раненим?

— Слухай, ми мусимо йти відсіля. Ми тебе лишимо в учителя.

— Ні, ради Бога, не лишайте мене на поталу ворогам. Я піду з вами!

— Якже ти підеш, з тебе вся кров стече!

— Нічого, хай стече, але ви мене не лишайте! Горе стрільцєви, що попаде, живим, москалеви в руки. Мадярів вони беруть в полон, але стрільців вішають на придорожніх деревах... Ми в їхніх очах — зрадники, яких треба вішати...

Корпан добув одну з своїх запліснєлих сорочок, подер її на шматки й скомбїнував з них якийсь дуже примітивний бандаж. Закутав Петровича в коц, посадив на фіру й коли все було готове, дав знак до походу.

Чичкевич йшов попереду підвод, Корпан держався останньої фіри, на якій куняв, закутаний в коц Петрович. Гірке почування відвороту обтяжило його ноги, понурило, до недавна іще розпалену, голову.

Ніч була темна, гармати вже не грали, тільки якась тривога висіла в повітрі.

По дорозі зустріли одну чету Дїдушкової сотні, що теж волїклася тупим кроком накинутаго відвороту. На останню з фір присївся Якимів. Оповідав:

— Ми й малярські лянштурмісти боронили відвороту армії, якої лінія заломилася під Болеховом. Нас було мало — ми й вісімдесят лянштурмістів з „верндлями“ — старими й до нічого непридатними, як вони. Наші гармати мусили зіхати з позиції після кількох вистрілів. Не було дострілу, грозило оточення. Тимчасом московські кулі почали свистіти й скавуліти на добре. Біля мене впав молоденький Бабій. Вхопився за груди й кричав: Мамунцю, мамунцю! Нашу першу пікету витовкли москалі до ноги. Хто не впав від кулі, впав від крісового прикладу. Всеж таки ми видержали на позиції дві години довше, аніж було в приказі. Маєш воду?

Корпан подав Якимову манірку, він випив жадібно й понурився. Корпан вдивився в глуху ніч.

Так, Якимів не брехав й не фантазував. Він тільки кидав позад себе слова-імпресії того, що бачив й пережив. Недоладно, коротко, недоговорено. Страшна дійсність скувала крила його уяві, він навіть не міг пригадати всього, що бачив.

Два дні згодом, малярські часописи розписувалися про романтичну хоробрість й неугнуту обовязковість УСС-ів. Газетярі вишпортували з своїх голів усі відомости з історії й географії, щоб означити край і племя, що видав Леонідів сучасности. Але Корпана не було в тих Тернопілях...

А коли сотня дістала тиждень випочинку й рухливіші з поміж стрільців завитали до Мукачева, то поміж ними найшовся й Корпан. По дорозі здоровили його малярські старшини, що бачили жовто-блакитну кокарду на його шапці й здоровили — стрільця. Якась старша добродійка приступила до Корпана на вулиці й дала йому рожу, бо бачила жовто-блакитну кокарду на його шапці. Корпан узяв рожу, подякував по жовнярськи, але йому було ніяково. Проти своєї волі, він збірив лаври тих, що боролися й падали перед ворожою навалою на горах Ракочі Шальош...

III.

Сотня, здесяткована в перших боях, відпочила й поповнилася. Прийшов приказ і серед хлопців піднялися

настрої. Богом а правдою, то вони вже не горіли від чорно-жовтої істерії перших днів мобілізації. Зневіра й розчарування загніздилися в молодих серцях і головах скорше, аніж вони це самі заважили. Хто з них пережив редуцію стрілецької бригади в Стрию, до мініатюрних розмірів „полка“ в силі 2000 „інтелігентних, заслугуючих на довіря людей“, той після стрийської присяги не виривався уже з хору зневірених й прибитих голосів, що з накинutoю обовязковістю рецитували під носом тупе й сервілістичне „Боже буди покровитель“... Навіть „Ще не вмерла“ не рвалося з їхніх грудий, мов стадо сполоханих ворогом, молодих вірлів. Колиж до цих моральних упокорень приєдналася нужда й безвиглядність пікет, чатів, стеж і перших боїв, з яких ні один не був пробоем, але кожен був тільки завданням... охорони відвороту, райдуга военного завзяття поблідла й посіріла до непізнання. Оставалася хіба мрія повороту до ріднього краю й не спрецизована ще тоді постанова боротьби в його обороні проти усіх вірлів одно й двоголових, без огляду на краску їх опірння й на гнізда, з яких ці хижі птиці виводилися. Тільки станути ногою на рідній землі!

І тому, коли наспів до сотні приказ нового походу по той бік Карпат, настрої хлопців піднялися.

З співами й жартами рушили хлопці до найближчої залізничної стації, де змінено їхні однострої старі й полатані на нові, полевої краски, в парі з новим ремінням, наплечниками й манліхерами. Тутже їх завагоновано й відвезено яко мога блище позиції. В Скольому врирався залізничий шлях, тутже розсипалися хлопці по квартирах на нічліг.

Корпан закватирував у якоїсь молодой міщанки, що, вивівши чоловіка на війну, тепер нудьгувала й рада була гостеви тим більше, що був він молодий і жовняр. Над раном вона принесла Корпанови снідання й сама присілася до нього на ліжко.

- Як спалося?
- Гарно, дякую. — Господиня моргнула значуче.
- Вам певне нудилося самому?
- Ні, я привик сам спати.
- Ви довго в нас будете?

— Не думаю. О дев'ятій збірці і мабуть дальший похід.

— Шкода, я всю надію мала, що ви в нас довше побудете.

— Не жалуйте, після нас прийдуть другі.

— До нас доходять переважно мадяри, гарні хлопці, але з ними тяжко розмовитися.

— На миги теж не трудно розмовитися.

— Всеж таки краще поговорити з своїми людьми.

— Де ваш чоловік?

— Пішов на мобілізацію. Бог його знає кудою волочиться. Може де тепер коло якої молодіці падає.

А може в поли, на позиції, може ранений, а може вбитий...

— Ні, де там паноньку! Не такий він цікавий до позиції. Він аби добре попоїсти, випити, поспати, а як можна то й в гречку скочити...

— Я бачу, що ви ревниві.

— Де там ревнива! Може колись, в спокійні часи, але тепер ні. Тепер на всю війна зайшла.

І господиня знову підморгнула значуче. Корпан глянув на її веснівкувате обличчя й йому стало гидко... „На всю війна зайшла“.

— Бибачайте, але я буду вставати й одягатися. Вийдіть на хвилю.

— Та хиба я відданиця, щоб ваших білих нагавиць соромитися?

— Все одно, я соромлюся. Вийдіть.

Газдиня вийшла неохоче. Корпан встав, одягнувся й вийшов на двір. Біля школи, де квартирував сотник ішла вже збірка. Вхопив кріс і наплечник і побіг невівши снідання.

Хлопцям роздавали набої. Вони кидалися до скринок, начеб у них було золото. Кожен брав, скільки вмістилося в набійниці, хлібник і наплечник. Дехто викидав з наплечника запасні чоботи й напихав його набоями.

Впала команда, одна друга й сотня рушила. Передові заспівали:

Гей зза гори чорна хмара встала,
То не хмара — московська навала...

Корпан, якого місце було в третій чвiрці, вису-
нувся на перід. Він все йшов на чолі сотні, коли не був,
у забезпечуючій чоло сотні, стежі.

В рядах треба було або співати або розмовляти
з товаришами.

Корпан частіше всього любив самотність і мрії
яким його нова, жовнярська роля придавала крил.

Сотня вийшла за місто. Для бравурности змінено
пісню. Передові затягли

Настрою гітару на... і т. д.

Коли гостинцем проходили жиди, співаки підчер-
кували масніщі місця цієї босяцької пісні. Жиди відса-
хувалися й скакали в рів.

— Фе, фе, такі файні панички, а такі нефайні
співанки співають...

Змінили пісню:

Полукіпок снопами махає,
А наш ляйтнант шварми розпускає...

„Ляйтнант“ Матюк йшов попереду й кривився. Він
не любив цієї пісні, в якій увіковічно його геройський
наступ на полукіпки, гідний пера Сервантеса. Він був
дуже амбітний, жадний „шаржі“, але при тому зизо-
окий, нерішучий і трус. Для сотні був комічною фі-
гурою, сотня бавилася ним на свій, менче чи більше
жорстокий спосіб.

Корпан давно вже відбився від сотні й мандрував
попереду неї, мов бузюк. На шляху замаячила якась
постать. Якась бойкиня шкандибала до міста.

Коли зрівнялися, Корпан, дивно вражений, запри-
мітив, що бойкиня дуже похожа на його маму. Бойкиня
глянула на Корпана, в її очах блиснуло дві сльози.
Сягнула рукою за пазуху й добувши відтіля два черво-
ненькі яблочка, простягла їх Корпанови.

— Такісте, паничику, пекні та файні. Так ми вас
жель. Натє візьміть і не гнівайтиси...

Корпан вхопив яблочка й мало до цього бракувало,
щоб не поцілував бойкиню в руку.

— Дякую, дуже дякую! Сказав й завважив, що й його очі зайшли слізьми. „Такісте, паничику, пекні та файні“...

Тимчасом сотня наблизилася, хтось з дотепних крикнув Корпанови:

— Гей, ти Корпан! Дай спокій кубіті!

Корпан глянув й вилаявся, на правду, по салдацьки. Нарешті дійшли до лінії, на якій мусів спинитися обоз. Поза нею починався уже фронт.

Корпан підійшов до Чичкевича.

— Слухай!

— Слухаю!

— Товаришуємо не від нині. Давай, поміняємося крісами.

— Давай!

Чичкевич зняв кріс і передав Корпанови. Корпан дав йому свій. Стиснули собі руки й щиро-сердечно поцілувалися.

— Коли я впаду, маеш мене поховати й подати вістку родині.

— Коли я, ти мусиш зробити те саме.

Мовчки пішли далі. Сотня почала підійматися гу-саком на гору. З гори зіходила сотня лянштурмістів. То були свої люди, не мадяри. Мадяри старалися оставати, яко мога, подальше боевої лінії.

Поміж лянштурмістами пізнав Корпан знайомого з Михайлова.

— Здорові були, пане Береза! А ви тут що робите!

— Здорові були! Те саме, що й ви.

— Як там на переді?

— Так собі, раз зимно, раз гаряче.

— Бачили москалів.

— Та чорт би їх бачив! Я щасливий, що вони мене не бачили...

— То кепський з вас вояк.

— Як з рака огер.

— Бувайте здорові!

— Дай Боже щастя, а не забудьте там де, на позиції, своєї голови!

— Нічого не вдієш! Дай Боже щастя!

Вийшли на пологий щовб гори. Долиною котився Опір.

В даліні синіли гори Скільщини. Корпан був у перве в Карпатах, але любуватися їхньою красою не було як.

Нараз засвистіло, зашуміло, заревло й розірвалося щось у повітрі. Одно, друге, третє, десяте.

— Сотня! Долів!

Сотня впала ниць. Противник завважив підсовуючийся до позиції відділ й почав бити в його напрямі з гармат.

Корпан лежав на землі й очима шукав за Чичкевичем. Він був тутже біля нього.

— Як там в тебе, все в порядку?

— Все в порядку, нічого нового.

— Гляди, а то біда буде з білям. Тут ні склепу, ні пральні.

В повітрі перестало шуміти й розриватися. Сотник скомандував — встань, бігом.

Мов стадо сполошених перепелиць кинулася сотня в перід.

Перед нею простягся невеличкий березовий гайок. Дісталися до нього, а там уже до позиції можна буде підповзти.

Але в тойже момент знову заговорили ворожі гармати. Не було часу ні змислу слухати нового шуму й обсервувати, як над головами сотні розривалися шрапнелі.

Корпан гнав перед себе на осліп.

Нарешті вдаривши собою в пень дерева, обхопив його руками.

Проти себе побачив сотника, що такжеж любовно, як Корпан, обняв березовий стовбур.

— Мое поважання, пане сотнику!

— Мое поважання!

— Як себе почуваєте?

— Нічого, гарно, а ти не вдавай старого вояка.

— На приказ пане сотнику!

В тому ж моменті щось страшно над ними розірвалося, верх берези звалився з шумом на їхні голови й плечі.

— Добре починається! — шепнув, надроблюючи міною, Корпан.

— Мовчи, ти старий гренадире! Сотня! Бігом — руш!

З поза дерев, з поза обривів і кертвиння почала вискакувати „сотня“ й кинулася, в вимріяному неладі, вперед. Ворожа стрілянина втихла. В декого вступив дух — може й справді не прийдеться гинути, ворога на очі не бачивши.

Корпан розумував по своєму — так виглядає війна сучасности. Один другого не бачить, один одного вбиває з кільометрової віддалі — брат не брат, батько не батько. Подла видумка.

Перебігли якесь глибоко спокладане поле, шпотаючись на кожній скибі. Там, де поле стрімко вривалося, починався рів — окопи. Неглибокі й примітивні, як тогочасна воєнна техніка. Хлопці падали в рів і так, начеб ворог уже наступав, прилягли до націлених крісів. Позаду уставилася артилерія. Команда — одна-друга-третя — стріл. Гарматній салют. Потім другий, третій, двадцятий. Заревла позиція усіми гирлами батерії.

Чичкевич слідив за вибухами, Корпан короткозорий задовольнявся депозиціями Чичкевича.

— Бачиш? Там на право від цього білого дому? А тепер над мостом, біля тунелю — дивися, дивися — тікають, міняють позицію.

Корпан видивляв очі, але не бачив нічого. З чемности тільки потакував.

— Добре, але коли ми будемо стріляти?

— Або ми підемо до наступу, або ми оборонятимем батерію.

Корпан глянув у долину, яка розмежовувала їх від ворожих позицій.

— Алеж на тій долині, яб кожну блоху забив, не те чоловіка; як вони зможуть на нас наступати?

— Це вже їхнє діло. З разу артилерійська підготовка, а потім наступ.

Корпана зморозило. Не з переляку, ні. Він дуже вже хотів, щоб та „війна“ почалася направду. Але ж нерви все таки чоловік має...

— Слухай Чичкевич, мене щось крутить в животі...

— Вчорашня консерва, а може страх.

— Ні скорше консерва. Слухай, але я мусівби якось вийти з окопу.

— Не вільно.

— Що значить не вільно?

— Зрадиш позицію.

— Та хйба нас, відтіля, не видно мов на долоні?

— Може й видно, не наше діло, але висовуватися з окопу не вільно.

— Ні, мені все одно, але зі мною ситуація поважна. Смерть, або...

— То йди до чорта, але не підіймай голови, про-буй повзти на животі.

Корпан повз, як міг. Все одно, коли вихилився з окопу й збіг у найблищий яр, почув, що з ворожого боку бахнула пушка.

— От ідіоти, на одного чоловіка кулі не жа-люють.

Стрільно перешуміло високо понад головою Корпана, що шукав захисту. Ні, таки вражі москалі не дали Корпанови спокою. Що не пристанув, зашуміло над його головою стрільно й тутже біля нього заривалося в землю.

Корпан не лякався смерті. Колиб лякався, сидівби нині дома. Алеж згинуті в... такій ситуації? Ні? І Корпан одчаяний кинувся тепер уже бігом до окопів. Звідусіль почулися крики й псикання, щоб він ліз до окопів рачки й не біг мов варят. Але Корпанови було все одно. Вскочив в окіп й глянув з досадою на Чичкевича.

— Ну, як там?

— Ніяк! Не дали сучі сини москалі.

— Було виставити білий прапор.

— Добре тобі сміятися, а мене в животі мов кіль-частим дротом тисне.

Чичкевич передав подію сусідам. Понад окопами знявся регіт й нагло увірвався. Ворожі стрільна почали рватися над окопом. Кілька кроків перед, кілька кроків позаду; в сам окоп не попадали.

— Корпан! Що ти робиш?

Корпан не відповідаючи, поклався горілиць на окопі.

— Зварювала твоя біда?

— Все мені одно! Або най згину, або най мене живіт перестане боліти.

— Лапайдухи — крикнув хтось з окопу й в той же момент вирости, мов з під землі, „лапайдухи“ - санітети з ношами. Щасливі, що й для них починається „робота.“

Але роботи не було. Дали Корпанови опіуму на цукор й він заспокоєний зрезигнував з геройської смерті на окопі.

Перестрілка батареї не втихала до вечора. Стрільна з ворожого боку свистіли й скиглили, мов дроблені щенята. Розривалися з гуком й розсипалися мов кости давно забутих небіжчиків. Всеж таки була це даремна праця. До вечора не занотовано в окопі ні одного раненого ні вбитого. Санітети понурили одчаяно голови. Яка то війна, коли їм не було роботи?

Під вечір, коли все втихло, Корпан почув голод. Цілий день нічого в устах не мав, то правда. Алеж почування страждання на позиції підсичувало почування голоду на сто відсотків. Внизу, над Опором, що котив свої сталеві хвилі на південь, маячіло село. Світел не було видно — не вільно було світити, але з коминів журилося.

— Слухай, Чичкевич!

— Слухаю.

— Чи не збіглиб ми до села?

— Чого?

— На теплу вечерю!

— Не вільно!

— Ах, як ти мене злостиш з тим своїм „не вільно“.

Я хочу їсти, тай годі.

— Ідж консерву.

— Їдж сам, а я біжу в село. Дай свою шальку.

Не ждучи, поки Чичкевич добуде ще якийсь припис з службового правильника, Корпан вхопив дві їдунки, перескочив окіп і мов бараболя покотився в низ, до села.

Село було „неутральне“ — поміж позиціями. Чого доброго, міг Корпан зустрітися в ньому з москалями, що так жеж як він захотіли теплої вечері. Трохи зніяковів, але полапавши кріс, заспокоївся.

Ввійшов в найблищу з хат. В хаті була тільки якась жінка, за печею хтось старий кашляв, по середині хати стояла колиска.

— Добрий вечір.

— Нем тудум мадярум — відповіла жінка.

— Бог з тобою молодице та з твоїми мадярами — засміявся Корпан.

— А, то наші — зраділа молодиця.

— Наші не наші — маєте що їсти?

— Та де паноньку, маємо, забрали мадяри.

— А на припічку що кипить?

— Бульбочка, паноньку, бульбочка...

— Давайте тої бульбочки! А помастити нема чим?

— Де там, паноньку, від коли війна ми омасти не бачимо.

— Давайте, яке є!

Мологиця набрала Корпанови бульби в їдунку. Корпан вхопив одну й майже проковтнув. Друга вже не пішла — решта буде для Чичкевича.

— Молодице, як тут у вас, москалі заходять?

— Чому ні, заходять. От щойно їх не видко. Що вечора до хати добиваються.

Корпанови стало моторошно. Вхопив за їдунку й вже стояв на порозі.

— Бувайте здорові, а за бульбу вибачайте!

— Та йдіть здорові й не марикуйтеся.

Корпан кинувся в глуху темнь осіннього вечора. Вже біля самої дряганої перешкоди перед окопами почув, як ворожа луска бахнула й протяжне скавуління стрільна простяглося вслід за ним. Замотався в кільчастий дріт й гепнув собою на землю. В тім жеж моменті

вороже стрільно зарилося кілька кроків перед ним у землю. На Корпана посипалася земля, якої кілька теплих грудок впало в їдунку з бараболою. Корпан держав її високо над головою, навіть падаючи. Зірвався на рівні ноги, очистив бараболою з землі й поліз до окопу.

— Ти нам ще біди напитаєш! — кричали до нього з окопів.

— Коли „біди“ лякається, то чого в окопи позалазили?

Корпан доповз до окопу й спрезентував Чичкевичеві свою добич.

— На і напихайся.

— А все ж таки, завважив Чичкевич, за цю бараболою міг ти простягтися перед окопами ні за цапову душу. Я бачив, як ти падав.

— Але їдунки беріг!

— Ну, ти герой, нема що казати.

Над окопами злягла ніч темна, безпросвітна. Тут і там хтось курив папіроску, ховаючи вогонь в рукав. Сотник пішов до команди батареї, яка мала контакт з командою відтинка. Усі ждали на нього нетерпляче. Врешті прийшов до окопу й передав з уст до уст, щоб до нього прийшли четарі. За хвилину весь окіп заворушився.

— Завтра, ранком о 6:40 наступ на ворожі позиції... Наступ попередить артилерійський огонь,

Ну, нарешті діждалися хлопці справжньої „війни“. Наступ! То вже не пікети, ані стежі, ані викручування головою в окопах. Тут можна себе виявити, показати, що може відвага й витривалість!

До ранку не заснув ніхто в окопі. Корпан переводив реконструкцію свого „боевого“ одягу. Все, що мав у наплечнику переніс до хлібників, наплечник кинув геть, а хлібники повісив поперед себе — все одно найважніше живіт забезпечити. Голова — дурниця. Вдарить куля, падеши без пам'яті й для спорту ногами по вітрі беш, але коли ця сама куля в живіт попаде, біжиш на осліп перед себе й волочиш за собою страшний, нелюдський біль, ще страшніше почування немичучої смерті, ну й власні внутрености, в які можеш за-

мотатися й впасти. Корпан дуже лякався такої собачої смерті й тому першою думкою, яка в нього зродилася разом з приказом наступу, було — забезпечити живіт.

Ніч була холодна й довга, мов вічність. Нараз заграла батарея.

Гук вистрилів, що рвалися крізь безпросвітню мряку осіннього досвітку, здався Корпанови, чомусь стуком великих звалів землі на велитенську домовину, в якій, живою, замкнено його сотню.

— Сотня, бігом руш!

Чорні тіни вискочили з окопу й кинулися бігом в низ. Дехто шпотався й падав, де хто просто котився в низ, не могучи встати на ноги. А все те безголосно, тихо, наче потайки.

В низу хлюпнуло щось під ногами. Це боковий рукав Опору, який пройдено в брід. Більша половина дороги до ворожих позицій була поза сотнею. Ревіки порядкували розстрільну. Тут і там хряснув накладаний на кріс багнет.

— Чичкевич, де ти?

— Я тут!

— Тримаймося разом!

— Гаразд! Тихо будь, коли подліземо під позицію, буде — гурра!

Корпан поправив хлібники на грудях й на животі, стиснув обома руками, готовий до удару кріс й біг далі.

В ворожих окопах царила тиша. А може в них нема ні живої душі?

— Чичкевич!

— Що?

— Я думаю, що в окопах нема живої душі.

— Зле думаєш. Москалі знають про наш наступ й припускають нас яко мога ближче.

— Гурра! Гурра! Гурра! — знялося з усіх сторін.

В Корпана підірвалися ноги, мов у молодого коня.

— Гурра! Гурра! — ревіло звідусіль, тут і там впав крісовий стріл, хтось крикнув, хтось впав й покотився в низ — сотня вскочила в перші, стежні позиції.

Корпан наскочив на когось грудьми й обімлів. Замахнувся крісозим прикладом, але в тойже момент, щось велике піднеслось перед ним на весь свій ріст і простягло руки в гору:

— Памілуй, пан!

— В п'ятьмі осіннього світанку піднялося проти Корпана, щось страхитливо велике, в якому Корпан з трудом міг розпізнати довжелезну салдатську шинелю, розпатлану рижу бороду й кашкет. Обличча, Корпан не міг розглянути. Глухий голос виходив десь з поміж розвіяних патлів рижої бороди.

Це був москаль! Перший москаль, якого довелось Корпанови побачити око в око.

Але той москаль, з якого можна було зробити чотири Корпани, москаль, якого він мав у найкращому випадку просадити багнетом, чи приголомшити прикладом, підняв руки й просив помилування...

Корпанови не могло це вміститися в голові. Почування якоїсь великої моральної переваги над цим велитенським тупаком, заволоділо ним й привело до нервовного тремтіння. Глянув на право й ліво. Крик, зойк, рев, пекло рукопашного бою, якого Корпан ждав і сподівався, перемінилося в якусь глуху, нездекляровану суматоху, біганину, замішання, в якому не було ні зойку ранених ні стогону вмираючих.

Корпан глянув ще раз на свого полоненого велита— він був без зброї, біля його ніг лежала велика мідяна ідунка з недоїдженою картоплею..

Щось наче блискавка пройшло Корпанову голову. Невідомо чому пригадалася йому хата гостинної молодичі там в низу, на краю села, там якої заходили москалі, ну й він раз до неї добився. Москаль без зброї, ідунка з картоплею, пародія военного страхіття, нещасний дядько, який міг його задавити одною своєю лапою, а просив помилування, безопірне здобуття ворожої позиції...

Трунув свого дядька, щоб біг на долину до решти, а сам кинувся в суматоху тіний. Тут найшов ситуацію зовсім нерукопашну. Усусуси вивертали свої хлібники й витрясали з них усе, що було консервою, тютюном, хлібом і т. д.

Полонені хапали те все жадібно й невідомо чим більше раділи — нежиданою зустрічею з „мазепинцями“ чи їхніми гостинцями.

Хто з них мав який кріс чи шаблю, кидав те все геть від себе, радий, що для нього війна так гладко скінчилася.

Стрільці були в семому небі — величезний відтинок фронту був у їх безспірному посіданні. Поза ним, аж до Стрия не було вже фронту. Дорогою на Синевідсько вицофувалися москалі під напором окрилюючого наступу австрійців.

Перечислено полонених. Тільки один з них мав перебіту крісовим прикладом руку. Решта була здорова, без перевязок.

Кількох наймолодших відкомандовано до відставлення їх до Сколього.

Сотник збирав четарів, сотня розбилася на гурти — кожний з усусувів мав щось сказати про хід наступу...

Несподіваний, безболісний успіх першого наступу, завернув у голові усім. Ледви не кожен почував себе героєм залізної бригади, якої одна поява примушує ворогів до здачі. Відношення до ворога, в його цілому, стало ледви протекційно-легковажне. Де далі ворог як сила, як перепона, переставав існувати.

— Чичкевич!

— Слухаю.

— Але мусиш признати, що ми уроджені вояки. Здобули позицію без вистрілу.

— Та хиба це була позиція?

— Як то не позиція?

— От дядьки з села по вечері, мандруючи лягли в порожні окопи спати, тай проспали відворот. Ти бачиш скільки їх тут, а крісів, порахуй скільки.

— Справді, крісів дуже мало.

• — От і бачиш. Не в тому наше геройство, що наші вороги нездарні.

— А може це українці й вони свідомо здалися?

— Це малороси, але здалися вони зовсім несвідомо. Просто застукали їх сонних, тай годі.

— Я думаю, що й несонні вони б нам не оперлися...

— Це ти так думаєш. Впрочім залежить, на яку частину попасти. Щастя наше, що попали на запасних дядьків, яким, все одно, війна не в голові.

Від цих слів потух у Корпана боевий запал на пядесять відсотків. Відійшов від Чичкевича й наблизився до гурту полонених.

На дворі свитало. Перше соняшне проміння, насилу, продиралося крізь молочну осінню мряку, тусклим сявом, освічуючи обличчя й постаті полонених.

Ні, таки Чичкевич мав рацію. Це були справжні дядьки з запасу; покидали все, що мали, але їдунок й хлібників берегли, мовока в голові. Стояли мов, збиті в кучу, вівці й охоловши з першої радості щасливо закінченого „наступу“, тепер знову похнюпились. Стрільці нічого собі, сердечні хлопці, але там, поза ними вже стрільців немає, там мадяре — народ дикий і кровожадний. Тривога й непевність, чорною хмарою, нависли на чолах дядьків..

— Пан! — заговорив до Корпана перший дядько з краю.

— Слухаю.

— Скажи пан, куди нас поженуть?

— До табору.

— А бить там не будуть?

— Бить? В нас полонених не вільно бити.

— Не вільно? А вішати теж не вільно?

— Та хто це вам такого нагородив?

— Ми чули. Нам ваші оповідали. Казали, що попереду йдуть стрелкі, хороші люди, а за ними, мов чорна хмара сунуть мадяри й перебивають полонених. Нам казали, що мадяри, й ваших мужиків перебивають без суду.

— Ми такого не чули.

— А ми були певні, що позаду вас йде „карательний отряд“, а в ньому командантом чи якимсь суддею шляхтич, от і назвиско знав..

— Шубравець-Шубравський! — докинув черговий дядько.

— Так так, якесь таке підле назвиско, звичайно шляхтич. Він, кажуть, в кожному селі, куди не прийде, по кілька мужиків на дерево тягне. У нас таких немає.

— Ні, земляче, це вам хтось такого нагородив, що слухати дивно. Яке тут діло на фронті якимсь Шубравським?

— Ні, пан, ми таке чули й таке говоримо.

— Ви лякаєтеся за себе?

— Та чого доброго, можна такому сучому синові в руки попасти.

— Не лякайтеся! Мадяри, що йдуть за нами, цеж такі самі запасні, як і ви. В них теж дома діти й жінки...

— Оох! — зітхнув хтось із гурту, наче багнетом вколений.

До Корпана підбіг невеличкий чорнявий чоловічок в салдацькій шинелі з рухливими очима й нервозними руками.

— Пан, габен зі бройт? В мене є хорошенький, рускій табак!

Корпан глянув на свого нового знайомого.

— А ти хто такий, чоловіче?

— Я?

— Так, ви, вибачайте, що „тикаю“.

— Я? Як бачите — салдат ево імператорскаво величества.

— А по національності?

— Я? Українець!

Дядьки переглянулися поміж собою й переморгнулися.

— Ви Українець? Таж на вас глянути тільки, то пізнаєш, що ви жид.

— Ну, який я жид? Я українець, єврей, але українець... Я з Одесси.

— З Одесси?

— Так, в мене там парикмахерська є.

Дядьки глухо засміялися.

— Пан! Таких „Українцір“, як він повна Одесса! Хиба не бачите, що це жид?

— Я бачу, але чого ви смієтеся?

— Бо він каже, що він Українець. В нас Українців нема. В нас є хахли — Українці є в Галичині.

— А ви що?

— Ми — хахли, а коли хочете, то малороси.

— Це хиба не все одно, що Українці?

— Ні, пан, це не все одно. Українців поляки й німці придумали, а ми люди рускі, православні.

— Бо вам так москалі сказали, але ви Українці такі самі, як ми.

— Пан, що ви говорите? Які москалі? В нас москалям в політику встрявати не вільно. Наше діло служба.

— Да, служба царю й отечеству, поправив хтось з гурту.

— Корпанови стало досадно й болісно.

— Ваше діло служба?

— Да, служба.

— А чогож ви самі в полон здаєтеся, коли так щиро обороняєте царя й отечество.

— Це, пан, друге діло. Не всім же нам головами накладати. Все одно ми німців шапками прикидаємо.

Хтось з гурту попробував встрягти в дискусію, що робилася для обох сторін неприемною.

— Та що ви, кукульвану наїлися, що такі пустяки городите? Зразу сучий син руки мов немовля підіймає, а тут тобі на — чого доброго на Вену з своєю торбою піде. Тю дурні!

Корпан відійшов від дядьків у бік. Ну й брехун же той Михайлик! Деж ця національна свідомість, де ці гетманські традиції, про які він так охоче оповідав, скільки разів зійшла мова на українське село! Брехун!

III.

Перед хатою стояло їх двох. Кум Андрій Мицик з кумом Іваном Комарницьким. Пикали короткі люльки, спльовували й час до часу усміхалися до сонця. На долі села, битою дорогою котилася курява. Москалі міняли фронт.

— Отто, кумоньку, страху було страху, як мали до нас ті москалі нарокувати!

— Ой не одному шкура терпла, не одна баба дочку під запаску ховала.

— Казали, що то якісь дикі люди, що рачки лазять й сіно їдять.

— Дикі бо дикі, але ходять так як ми на ногах й руками, як ми, хрестяться.

— Чотири неділі в нас побули, а тепер йдуть.

— Та то на війні все так буває. Раз сюда, раз тудя.

— Ей наш з великою силою пре.

— Та хто його там, куме, знає, з якою силою?

— А не знав, хто йде попереду?

— Казали москалі, що стрелки. Дуже собі наших фрайвілігів хвалять. Кажуть, що решта, то сволоч, а фрайвіліги то військо.

— Що ви не повідаєте? Там десь мій Михайло камаші пуцує.

— А може, борони Боже, не пуцує, бо кажуть, що їх дуже багато гине. Пруть на москаля як ті вар'яты.

— Та то звичайно, фрайвіліги так все.

— От коби прийшли до нас. Я би ту сокільську фану з під підлоги в трупарні витяг, бо нема мені ні дня ні ночі з тою фаною.

— Хай собі заберуть. Нащо в селі фана? Може їм придасться?

— Добре кажете. Яке то військо без фани?

— Дивіть, дивіть куме, як там москалі коло канона говкають. Загрузли і ні в зад ні в перід.

— Дайте спокій куме, і не дивіться в той бік. Не наша річ.

— Алеж бідна худобина крипірує.

— Не наша, куме, річ, не наша.

— А диви старий Янтох з бабами з хати вибіг й за гармату хапає.

— Вар'ят! Чого він свою сиву голову на біду пхає?

— Ну, вже витягли. Крикніть куме там на тих других при каноні, щоб на місток брали, бо знову застрягнуть.

— Гей руский! Бери на місток, бо тут застрянеш! Шкода худоби мучити!

— Та чого ви, куме, кричите, гей би вас в животі різало?

— Та хіба то гріх, бідному салдатови дорогу показати?

— От бережіться, щоб вам хто дороги не показав.

— Та що там! Дивіть куме, як вони шапками до нас махають.

— Нарід, як нарід! Уже завернули за тунель. Ще трьох позаду [шкандибає.

— Куме!

— Що?

— А дивіть но ви ся добре! Ніц там на кічері не бачите?

— Ну?

— Не бачите?

— Щось як москаль.

— Та де москаль! То наші!

— Патруль?

— Патруль. Дивіть — один два, три.

— Куме, а може там мій Михайло йде?

— Пождіть, куме, пождіть, що вас на біду пре? Коли мають тут прийти, то сами прийдуть.

Сіра пляма на скраю ліса росла чимраз більше й наближувалася. Куми не видержали. Збігли стежечкою в село. Там уже й без них завважили патрулю.

— А ну баби! Котра з вас нині пироги варила?

— Та нині свята пятівнька, пирогів, хоч греблю гати!

— А сметани ще всеї москалі не вихляпали?

Дорога зароїлася від людей. Усі бігли на царинку, до якої наближувалася патруля.

— Наші, наші йдуть! Стрільці, стрільчики!

Ще не звиталися як слід з патрулею, коли доріжкою з ліса висунулася сірою кольоною сотня.

— Наше військо йде, наше!

Баби увихалися з пирогами й сметаною, мов найняті, дітиска бігли за жовнярами й з набожністю торкалися крісів і патронташів, дівчата збилися в гурт й очима кожного стрільця проводили. Тутже найшовся

й священник в епитрахилі, з хрестом в руді й мовчки благословив надвигаючої сотні, що, побрязкуючи зброєю, гукнула:

Гей видно село, широке село під горою...

Сотня не спинювалася в селі. Баби бігли за нею з відрами й нецками аж ген за село, де під лісом назначено коротки й спочинок.

Хто охоту має, най йде з нами!

Неслося селом й колисало церковною дзвіницею.

— Кров і молоко, не хлопці!

— Між ними, гейби не було простих — самі офіцири...

— Та бо то таки не прості, то самі академіки...

Ми йдем за Україну воювати...

— От коби нам побільше такого війська!

— Цісар хотів, але польські пани справу покрутили.

— Знають, чого боятися!

— Хиба їм то що pomoже?

Дівчино-рибчино, щебетушко моя,
Вийди, вийди чим боржої до вікна!
Хлопціж бо то хлопці, як соколи!

— Дивіть, дивіть з ліса, щось чорне, мов туча надвигає!

— Мадяре!

— Мадяре!

— Село заметушилося й нараз задеревіло. Улиця почала пустіти й мовкнути. Баби й дівчата поховалися перші. За ними повагом, понуривши голови, потягли по хатах господарі.

— От наволоч бісурманська! І свята землянька терпить тоту гидоту на собі — спльовували газди...

— — — — —
Сотник Шубравець-Шубравський їхав на чорному коні позаду свого відділу. Дивився на мальовниче

село й кліпав єхидними очима. Він бачив з гори, як село вітало Усуусів.

— Хамство прокляте — скреготів порохнавілими зубами, мотаючи розтріпану бороду на палець.

Нім зіхали на дорогу, село мов вимерло. Тільки з під ліса долітав гомін стрілецької пісні:

Ми йдем за Україну воювати!...

Шубравець - Шубравський реготався в душі, мов чорт й шукав за чимсь по селу очима василиска.

— Службовий!

— Тут! — підбіг мадярський десятник й вдарив „у дах“.

— Післати патрулю на плебанію. Попа привести з попадею й хтоб у хаті не був!

— Приказ!

— Капраль Терем!

— Тут!

— Біжи до коршми, приведи жида!

— Приказ!

— Шаржа до мене!

— Тут, тут, тут!

— Спочинок посеред села.

— Приказ!

Шубравець-Шубравський зіскочив з коня й вдарив себе шпідрутою по чоботах.

— Дам я вам „Україну“, сучі сини, хлопство на-репане!

Закурив люльку й вдивився перед себе. Втім, щось шорохнуло позаду нього. Глянув — до нього напів йшов, напів рачки ліз, середніх літ, бородатий жидок.

— Падам до нуг пана капітана!

— Дзень добри.

— Може пан капітан, щось ласкаво прикаже?

— Істи маеш що?

— Чому ні, всьо маю.

— Ти з коршми?

— Так, я з коршми.

— Я там за тобою патрулю післав.

— За мною? Патрулю? Хиба б я сам не прийшов?

- Нічого, вернуть без тебе.
— Ой, я так не люблю патрулі!
— Слухай ти Мошку, чи як там тебе звуть?
— Мошку, Мошку, як пан капітан мене знають!
— Мошку, що то за село?
— Що то за село! Ну, ну, таке село, що най воно западеться!
— Чому?
— Мій дідо тут був, мій тато тут був, а я таки не витримаю. Самі просвітники!
— Просвітники?
— То такі паскудні люди ті просвітники!
— Паскудні? Що, може вони москвофіли?
— Певно, що москвофіли! Один в одного, то такий твердий, як москаль. Мені то українське військо таки не подобається. Де хто таке видів?
— Слухай Мошку, а піп тут який?
— Піп? Та то мій найбільший ворог! Поки його не було, всьо було в селі, як пан Біг приказав. А тепер— якісь читальні, якісь січи, якісь крамниці, якісь молочарні, а горівки не пють, пиво самі шинкують, ну, а я на що в селі? Пані капітан, ой як би я був пів години капітаном!
— То що булоби?
— Що малоби бути? Я би зробив порядок в селі! Шубравець-Шубравський вдарив Мошка, жартома, шпіцрутою по плечах.
— Ти б зробив порядок в селі?
— Ну? Тепер война на всьо зайшла. Пане капітан!
— Що?
— Село селом — дурний гої був і здохне гоєм! Але ті ватажки ті ватажки! Через них порядний чоловік в селі не втримається.
— Піп у вас який?
— Піп? Хиба я вам вже не казав? Яб ту цілу плебанію з димом пустив!
— Ну, ну, Мошку! Приведи мені, ще кого з села.
— Кого?
Шубравець - Шубравський знову цвяхнув Мошка шпіцрутою по голові.

Мошко блиснув злорадісно своїми мишачими оченятами.

— Зараз пані капітан, зараз! І побіг у село...

— — — — —

Над вечір наспів до сотні приказ — відступати. Праве крило армії не приймало участі в наступі, ліве заломалося під напором ворога, середина видулася у велитенське, порване колесо. Ворог міг впасти на зади і тому треба було рівняти лінію.

Усусусі крили відворот й, як усе, відступали останні. Артилерія, обоз, чорний відділ Шубравець-Шубравського, лянштурмісти, запас, все те продефілювало перед їхніми пікетами й давно вже замовкло за горами, поки вони, повагом й не спішучись, почали стягати стійки.

— Крок в перід, чотири в зад — нарікав, лаючись, Корпан.

— Що ти знаєш, що ти розумієш? — махав рукою Чичкевич.

— Нема то вже, як ти розумний!

— Твоє діло слухати — думає про тебе хто инший!

— В тім то й річ, що слухати є кому, а думати нема.

— Покинь свою філософію!

Ішли далі мовчки, розбиті на рої й чети. Мовчки увійшли в село, в якому ранком так їх сердечно вітали. Село мов вимерло. Навіть собаки не лаяли. В тім Корпан станув, мов укопаний.

— Чичкевич!

— Що?

— Ти бачиш?

Чичкевич витягнув шию вперед.

— Це що?

— Шибениця! А на ній... дванадцятєро людей!

— А най то ясний шляк трафить!

IV.

Пані Янова вернула з церкви й розмовляла з сусідками на подвір'ю.

— Ото пан Біг дав нашому митрополітові серце, сказати своє слово, в такий час. Люде вже голови в плечі поховали, хто його знає над чим продумували, а тут! Вийшов на проповідницю такий великий, такий поставний і сказав — люде вірте в Бога і вірте в божу справедливість! Ніхто з нас не знає, що в божих мислях призначено, але ми маємо одну віру, одного пана й одну вітчину. Не покидалися ми їх тоді, коли було добре, не покидаймося в біді. Той, що видержить до кінця — спасен буде!

Коротко говорив митрополіта, але хиба цього мало? Кожде його слово було мов цілюща роса на спрагнені уста, мов промінчик надії для зневіреної душі. Нарід плакав, як одна велика дитина. Та хиба не мав чого плакати? І я собі тихо-тихесенько сплакнула. Десь то мій Дада бідненький по окопах бідує, мучиться, може де ранений, а може...

— Казали люде, що під Стриєм забитий.

— Бог там знає як воно є. На війні й о смерть не трудно, але моє серце віщує, що він живий і здоровий. Тільки я його вже не побачу...

— Та чому не побачите? Коли живий, то побачите! Москалів тепер з гір на доли пруть, а як дотиснуть до Стрия, то гнатимуть як шаранчу.

— Та що ви там знаєте? Ні наші, ні москалі до нас з рапортами не приходять. Сидимо мов ті миші під мітлою й божого змилування дожидаємо.

Нараз фіртка рипнула, а в ній станув в увесь свій ріст отець Аркадій. Пані Янова підірвалася з лавки й сплеснула розрадувана в долоні.

— Слихом слихати, видом видати, егомосьць!

— Слава Ісусу Христу!

— На віки Богу слава! Але, але, таж нині неділя, а егомосьць не дома?

— Добре, що з криміналу пустили!

— З криміналу?

— Не можна, пані Янова, нічого в життю зарікатися; криміналу теж ні!

— Я й не бачу, єгомосьць, як ви помарніли. Просимо блище, до хати просимо.

Потягла отця Аркадія до хати, а сама заметушилася біля кухні.

— Оповідайтеж, отче, оповідайте, що з вами діялося. Сидимо тут й нічого одно про другого не знаємо.

— Та як діялося? От, як на війні. Ще як наші були, переказав мені Дада, що відходить з сотнею зі Львова. Взяв я з собою трохи грошей, Мариня налагодила білля, передала посвячуваний медалик, поїхав я фірою до Львова провести Даду в далеку дорогу. Усе, як Бог приказав. Дада не мусів йти з сотнею, міг остатися дома, але я його не спинював.

— Хиба без нього війна булаб не відбувалася?

— Доволі там нашої крові й без нього, але що робити? Молодому в те грай! Побув я в нього в казармі — шкода, що ви не бачили, який з нього вояка! Ха! ха! Волосся постриг по військовому — зовсім перемінився хлопчисько! Десь і шия в нього взялася, мов у молодого бичка! Давніше все те під волоссям ховалося. Навіть вуса почав відпускати — мовляв — який то жовнір без вусів. Пішов я з ними, як маширували на двірець; підбігав, а зі мною другі тати, мами, сестри і хто його там знає, яка фамілія; усе з клуночками, скринками та пакунками. На двірці стояли ще зо дві години, занім всіли до поїзду. Ех, пані Янова, якби ви чули той крик, той плач, що знявся на двірці в моменті, як поїзд рушив! Хто поїхав, кілька їх, молодих і гарних махало нам хусточками то знаємо, але кому з них доведеться вернути?..

Пані Янова обтерла сльозу й зітхнула.

— Я не плакав. Мені було навіть приємно, що і я зложив щось з себе на вівтарі батьківщини. Я йшов з двірця з піднятою головою і був певен того, що кожен читає з мого чола, що от з тим транспортом прекрасної молоді, понеслося в невідоме щось, що було й є моїм, любим, коханим, щось, за чим моя душа тужитиме, але якби воно осталося біля мене, моя само-

пошана не булаб повною. Пані Янова! Чи ви це розумієте, що щойно там, на двірці, я зрозумів й відчув, що з транспортом боевої молоді поїхав мій син? Я щойно там усвідомив собі вагу цього слова і мабуть я його в перше в життю вимовив?

Пані Янова хитала головою потакуюче.

— Фіри вже не було. Я вернув до дому пішки. В хаті світилося тільки в кухні. Коли я рипнув дверми, Мариня схопилася з лавки й обтерла обличчя, я пізнав, що вона плакала. Кинулася готовити мені вечеру.

В тім хтось застукав до вікна. Ми поторопіли. Кажу до Марині — вийди, поглянь, хто стукає. Та нім Мариня вспіла вийти, постукало щось у друге, ще різкіше й почувся якийсь грубоватий голос:

— Отвожиць!

Я вийшов на поріг і те, що побачив, зморозило мені кров у жилах. Довкола ганку стояли жовніри з наїженими крісами. Якийсь фельдфебель приклав мені револьвер до грудей.

— Ксьондз Ляніцкі?

— Так.

— Кто ест еще в дому?

— Нема нікого, крім своїх.

— Ксьондз зостане тутай, я мам полечене зробіць ревізіє...

— Ревізію?

— Мільч ксьондз, бо заштеле, як пса!

Варкнув на мене, мов беззуба собака й поперся в хату. Я стояв цілий час на ганку під багнетами й наслухував, що діється в хаті. Я почув тільки, як котрийсь з драбів ударив Мариню в лице, як вона впала на долівку й як з стуком літали по хаті якісь предмети. За якийсь час вийшов фельдфебель й, несучи мої членські грамоти з українських товариств під пахою, крикнув:

— Мами тебе ти гайдамако-здрайцо? Марш!

Я не вспів промовити слова, як тручений з сходів опав на руки жовнірам, що мовчали, але дивилися на мене з неменшою погордою й ненавистю, як їх фельдфебель.

Пані Янова! Я священник і кожен гріх мені рахується подвійно. Але я мушу вам признатися, що в тому моменті я захитався в вірі. Коли це не сон, коли це не галюцинація, то хіба нема на світі ані справедливости, ані Бога...

Ніч пробув я в громадському домі. Мені дали коц, але він був брудний, повен насікомих і я не лягав зовсім. Над раном мій фельдфебель написав якусь карточку й віддав її разом зі мною двом жовнірам, які мали мене відставити до Львова.

— Як би хцял удекаць, застшеліць, як пса!

Пані Янова! Христос був Сином Божим і в Його Серці була божеська міць терпіння. І може я тяжко грішу, коли ту свою дорогу згадую в парі з христовим походом на Голгофту. Але вірте мені, пані Янова, дорога була довга, як вічність і страшна, мов пекло. Хто не йшов кинув на мене, коли не каменем, то словом, тяжчим від каменя, або плюнув. До Львова я прийшов весь опльований і окривавлений. Я почув себе щасливим, коли мене кинули в якусь задушливу пивницю, повну людей. Вони підходили до мене, про щось питалися, але я не відповідав. Я чув, що трачу панування над своїми змислами.

Так трівало до вечора й до вечора ніхто нічого від мене не хотів. Я не чув ні голоду, ні болю, мені тільки кружляло й перевалювалося усе в голові. Під вечір я вже завважив, що мої тюремні товариші бокують від мене, що вони мене лякаються.

Нарешті серед людського гамору я почув своє назвіско.

— Ксьондз Лантцкі.

Я здивувався, почувши при мойому імені слово „ксьондз“. Який я був „ксьондз“? Хто застановився над значінням цього слова, цього титулу? Я піднявся.

— Тут!

— До канцелярії!

Мене привели в якусь душну й накурену кімнату й поставили перед столиком. Куди я не глянув, кругом самі фельдфебелі. Здавалося, що цілий світ, разом з нами нещасними пішов під руку ординарного, вусатого фельдфебеля. Фельдфебель, який мене тепер випитував, го-

ворив по німецьки. Він був жорстокий і, здавалося, жадний моєї крові, як і його попередник, але я завважив, що він помітно розумніший від нього. В мене вступив дух. Що мені життя в обличчю такої ганьби й пониження, яке я пережив? Мене били по дорозі, хто кулаком, хто каменем, а хто проклоном, дехто плюнув слиною, а дехто гадючим поглядом, нічого на мені вже не було чистого. Ні гідність людини, ні сан священика. Усе стоптано й знівечено.

Я не думав про життя, не ждав чудесного спасення, я був рішений на все, але я хотів знати „за що“, за що я стільки витерпів і оце дійшов до смертельного одчаю.

— Боже мій Боже, зітхала пані Янова, як то чоловіка серце болить, коли за даремне терпить!

— Я хотів знати „за що,“ але таки не довідався. Фельдфебель зразу викрикував до мене, наче я ні чоловік, ні священик, потім почав понижувати голос, поки ні з цього ні з того не сказав мені забиратися.. Я опинився за дверми, мов викинута онуча і щойно тоді прийшла до мене рефлексія. Я пустився йти без ціли просто себе і дивним дивом зайшов під св. Онуфрія, що під Василямиами. Невідомо як і коли оперся на його кам'яних ногах і так застиг. А тим часом мені почало свитати в голові. Там у стіп цього пустиножителя я зрозумів і проглянув не одно. Мов у келейдосконі пройшло там попрм мене усе моє життя і я зрозумів, що є на світі Бог і що є на світі вища Справедливість, яка кермує нами малими й нікчемними.

Пані Янова, ви знаєте, я не був злочинцем, але й святим я теж не був. Я помилився й забувся не раз у життю. Але тепер я відчув, що Всевишній подав мені змогу й нагоду відпокутувати усі мої промахи й блуди ще в тому життю, щоб колись могли спокійно вмирати. Мене вже не боліло те, що мене несправедливо поганьблено й знівечено. Мені навіть здалося, що цього було мало, що я занадто слабим виявив себе в своєму пониженню...

Я вже не вертав до дому. Через людей переказав Марині, щоб берегла хати, а коли буде за трудно, хай усе кидає й тікає до вас, а сам вприсився в мона-

стир, відслуговувати залеглі Служби Божі. На тих службах пробув я до нині, перетривав Австрію, діждався москалів, але вже довше не міг видержати в заперті й оце прийшов до вас.

— Ой егомосьць, егомосьць, я заслухалася, а ви би певне щось перекусили?

— Ні, дякую, я хвилево не голоден. Тільки стомлений я дуже, дуже стомлений.

— То може покладетеся?

— Ні, тільки, як позволите, опруся трошки. От так. Дякую.

Отець Ляницький опер голову на подушку й вдивився п'енед себе.

— Гей, гей, пані Янова, хтоб собі був таке уявив тому два, три місяці? А що станеться за місяць, за два?

— Ніхто цього не знає, егомосьць, але мені так здається, що я вже довго по цьому світі не покручуся.

— Пан Біг ласкав, пані Янова.

— От я так все думаю, де то наш Дада білачесько обертається?

— Бог його знає. Живемо мов за горами.

Нагло двері отворилися, до кімнати вбігла задихана сусідка.

— Пані Янова! Прийшла з міста Войцехова — там такий рух, що не приведи Господи! Москалі нині, завтра вибираються на зломану шию.

— Що ви не кажете?

— Так так, кажуть, що відперли їх з під Перемишля. З нашими йдуть Прусаки!

— Прусаки?

— Кажуть, що з двірця розбігся цілий транспорт полонених, а москалі навіть не вислали за ним погоні. Пакуються на зломану шию.

Пані Янова переглянулася з о. Аркадієм.

— Біда! Нема гіршого, як таке замішання.

— Хиба, їдьмо, пані Янова до мене. Там у трійку з Маринею може скорше біду перебудемо.

— Та мені, егомосьць, нічого лякатися. Тільки в товаристві й смерть краща. Їдьмо!

Вечером приїхали до Любінець. Мариня піднепала разом з плебанією, з якої остали тільки роги. По всіх кімнатах сміття, солома, задуха юхтової шкіри, пушки з консерв, війна.

Побачивши о. Аркадія, Мариня тільки мовчки руками сплеснула.

— Що, не пізнала?

— Ой пізнала, пізнала! Бодай не пізнавати! Поцілувала паню Янову в руку й закрутилася по хаті.

— Йой тут такий нелад, мов по похороні!

— Нічого, не журіться! Зараз ми це все поприбираємо, коби тільки нових гостей біда під ніч не наднесла.

— Може, дасть Біг, не наднесе...

Тривога, що мов заспокоїлася й розплилася молочною мрякою по зарінках, тепер чогось прочуняла й підняла безформну голову. Село, що вже почало чимраз відважніше висипатися на вулицю, знову сховалося в себе, знову припинило віддих.

Москалі вже не вешталися по хатах й бабів не лякали своїм реготом. Лиш час до часу козак на коні селом проскочить й пропаде. Час до часу якась патруля когось потягне, за чимсь понишпорить й піде собі. Час до часу прокрадеться селом якийсь заволока — вояк не вояк, свій не свій, Бог його знає.

— Єгомосьць ще не сплять?

— А хто там?

— Та я, реєнтий.

— Чого?

— Кажуть люде, що москалі будуть дзвони забирати.

— Ідїть ідїть, що вам якісь дзвони приснилися? Дивіться аби вас не забрали.

— І того в них не купити. Кажуть, що й людей на закладників беруть. Зі Львова вже забрали.

— Забрали?

— Забрали і я б вам радив єгомосьць в дома не ночувати. Може ходїть до мене.

— Ідїть ідїть! Хиба до вас москалям дороги нема? Що буде то буде. Але з двома ви таки вигадали. Нащо москалям дзвони?

- В них, кажуть, церков багато, а дзвонів мало...
- Ідїть спати реентий!
- Як спати то спати. Слава Ісусу Христу!
- Слава на віки.

Реентий почалапав кризь пїтьму до дому, полишаючи на плебанії тривогу й неспокій.

Над раном москалі таки забрали дзвони; добро, що хоч за отцем Аркадієм не розпитували. Казали кланятися й обіцяли скоро вернути.

V.

Корпан не міг заснути. Перевертався з боку на бік й скільки разів здавалося, що засипляє, якась неприборкана думка приводила його до притомности. Переконавшись, що не скоро засне, встав з ліжка, засвітив лампу й на половину одягся. Випадково ночував сам, в опущеному помешканні маломістечкового адвоката. Усе довкола нього, мебіль, картини й килими на стінах, велика бібліотечна шафа в кутку, оставало в порядку, в якому вчора полишили його, перелякані відворотом, господарі. Втікли з життям, лишаючи усе на волю божу. Завтра-позавтра впадуть тут мадяри, понищать й засвинять хату, як все, що стрічають по дорозі. Дикий народ, якого іронія долі загнала в серце Європи й цілими століттями заставляла прикидатися культурною, добре вихованою нацією. Тепер прийшов момент визволення для її монгольських інстинктів. Користала з цього моменту, бо може він не довгий і хто знає чи і коли повториться. Знову доведеться прикидатися освоєною й культурною...

Корпан отворив бібліотеку й повів поглядом по книжкових хребтах. Комплет клясиків світової літератури в педантичному порядку, ніким не торкано облогу золотих витисків і мармурованих обкроїв. Незавидна доля клясиків! Хто і коли їх читає? За життя, в боротьбі за признання остають добром вибранців і втаємничених, по смерті мандрують в „збірні видання“, мов у домовину та в шкільні підручники, мов у середньовічну тюрму, повну страхіть та тортур. В бібліотеках припа-

дають порохом, в підручниках вислухують „інтерпретації“ педагогів і штабацтв молоді, яка дуже нерадо вибубинює ряд цифр і назв з їхньої біографії. А Корпан ще так недавно хотів бути клясиком української літератури!

Не варто! Не варто бути клясиком, не оплатиться бути героєм. Ну, а що в такому разі варто? Чим виповнити життя, щоб воно не було безпутною вагетациєю травоїдної худоби? Чому кожна наша віра виявляється кінець-кінців ілюзією, кожне змагання самоошукою, кожен порив фікцією?

Таж хіба світ і люде на ньому не сотворені от так собі, без мети, без путя. Для чогось все те діється, живе й терпить, але для чого? А може це й краще, що ми не знаємо свого остаточного призначення, час до часу вичуваючи його тільки в інстинктовних дрогненнях нервів, в хвилюванні крови? Бо колиб ми те знали, то найвище осягнення здалосьб нам абсурдом, невартим одного ворухнення пальцем, найясніше сонце поблідлоби в заломаній призмі наших міркувань. Може це й краще. Ні, це таки єдине, що береже нас перед самогубством.

— — — — —

Корпан записував у щоденнику:

Правдою а Богом, я ще не бачив справжньої війни, але вона вже мені набридла. Бо хіба трудно це назвати війною, що хтось біжить полем і ховає голову перед шрапнелями, яких бігу не може завернути, або мокне в рові й вслухується в скавуління крісових куль, які раз випущені з дула мусять очеркнути подиктовану вибухом параболу. Хіба, що їм стане щось на перешкоді — дерево, земляний насип чи чоловік, що поцілений паде на землю, зовсім не по геройськи кричить, стогне й пручається і тоді тратить усю свою вишукану лінію геройства. Мені війна набридла, бо я собі її уявляв инакше. Я думав, що війна пронесеться над землею, мов буря і як буря полишить поза собою виладувану з електричності атмосферу. Війна, яку я бачу, нічим не похожа на бурю. Маю вражіння, що це тільки безладне хвилювання болотяної баюри, від якої несе задухою і гнилю.

Я не знаю, як довго іще поволічуся шляхами безголосних наступів й безладних відворотів.

— — — — —

До ліжка поклався Корпан щойно над раном, але заснув з одного маху. Сонце уже високо піднялося, коли прокинувся. Полапався за годинником — одинадцята. На дев'яту була назначена збірка. Одягся як міг швидко, помився й побіг у напрямі нічлігу сотника. Там уже не було живої душі. Охлялі лянштурмісти, що волочилися по місті сказали йому, що сотня вимашерувала ще рано. В якому напрямі, не знали.

Зразу кинуло Корпана в огонь. Згодом заспокоївся. Не вадить. Піде собі за сотнею, нога за ногою, все одно десь вона мусить спинитися. Закурив папіроску й перекинувши кріс через плече, пустився битим шляхом. Ішов сам й ніхто не перешкаджав йому думати. Нараз зупинився.

Справді — ідея! Тут десь на право, кілька кільометрів у бік від гостинця лежить Торське, село, в яке переїхали Річицькі, тікаючи перед москалями зі Львова. А що якби так скочити туди по дорозі? От цікава стріча!

Приспішив ходу й шукав за розгалуженням шляху на право. Нараз почув за собою крик:

— Пане вояк! Пане вояк!

Оглянувся. За ним бігла якась жінка й насилу тягла за собою корову.

— Що скажете?

— Змилюйтеся паноньку, позвольте мені йти разом!

— Куди?

— В Торське.

— В Торське? Я теж йду в Торське!

— Славаж тобі Господоньку! Боюся, щоб мадяри коровини не відняли.

— Ходім, а знаєте дорогу?

— Знаю, паноньку, знаю, от зараз візьмемо на право.

Пішли.

Вибух війни грянув у дім панства Річицьких, мов грім з ясного неба. Мов від громового удару розкочилося на всі усюди товариство, яке збиралося в сальоні при Стрільцькій вулиці. Більшість муштин з разу опинилася при війську, хто при правильній армії, хто при стрільцях. Один тільки Панчицький, інвалід з уродження, остався поза скобкою „посполитого рушення“ і мав час і спромогу надуматися, що з собою почати. Лук зразу пристав до стрільців, але небаром отверезів і скинув однострій, ховаючись по мишачих дірах перед полевою жандармерією, що на добре почала уже нишпорити за дезертирами й маркирантами. Війна не імпонувала Лукови ніколи, а тепер тим менше.

Впрочім його крок не був зроблений без певного вирахування. Війна з одного маху розбила сальон при Стрільцькій вулиці і тепер, одиноким конкурентом Лука, який найшовся „під рукою“ був Панчицький. Лук рішив тепер змірятися з ним в остаточному двобою.

Виждав, поки австрійці заберуться з Галичини і в моменті, коли не мав уже чого лякатися полевої жандармерії, рішив виринути на овиді, добитися до панства Річицьких в Торському й вернути відтіля з щитом або на щиті. Для повноти побіди й невідкличности своєї перемоги, намовляв до мандрівки в Торське Панчицького, але цей вагався. Зразу згодився, навіть купив собі подорожній наплечник, але згодом, усвідомивши собі смішність такої виправи по золоте руно, остав таки на місці. Лук помандрував сам.

По дорозі опали його сумніви. Чи справді він вибрав відповідну пору для свого кроку? В моменті, коли над країною піднялася воєнна завірюха, коли все, що мало сяку-таку амбіцію опинилося на фронті, він молодий і здоровий, в цивільному одязі, з наплечником, повним харчів, іде до панни Любки.. А хіба він не знав, як панні Любці імпонував військовий однострій, ще тоді, коли про війну й мови не було, а тепер? Мало бракувало, а Лук бувби завернув до Львова, але в решті решт зважився й постукав у двері літництва панства Річицьких.

Уже перше привітання не ворожило нічого доброго. Холодне здивування на тему „ви тут“ і нічого

більше. Як у такій ситуації можна було говорити про любов? І хоч пані Річицька не була від того, щоб поміж Луком і Любкою прийшло до якогось порозуміння то й їй не дозволив настрої моменту встрявати в аферу. Пішов Лук з Торського мов змитий і мотаючи свою чорну бороду, поприсяг Любці пімсту чорну й невідкличну.

Лук був першим з учасників львівського сальону панства Річицьких, що відважився скласти гостину панні Любці на її примусовому літничі в Торському, але не останнім.

Другим, що по ньому спрямував туди свої кроки був Семчук, якого війна заскочила на прогульці в Карпатах, а малярська жандармерія запроторила у варпаланську тюрму, під замітом шпійонажі. На силу виправдався й пройшовши усі тортури малярської гостинності вирвався з тюрми уже в моменті, коли австрійці в друге чи третє перейшли гребінь Карпат. Перші свої думки й кроки звернув до Торського, в якому жила Любка, і пані Оля Річицька, що заедно відносилася до нього з щирими материнськими симпатіями. З приятелів родини панства Річицьких був Семчук найдавнішим, але й найбільше скромним. Довгими роками водив він закоханими очима за панною Любкою, але не накидався; вдоволявся, що його не проганяють з її товариства, в якому час до часу перепала йому привітна усмішка чи тепле слово панни Любки.

Прибився у Торське збідований, пошарпаний; не прийшов тут за нічим. Хотів побачити паню Олю, розпитати панну Любку як її живеться й відійти туди, де вже давно були його товариші. Не говорив панні Любці про своє кохання ніколи передтим, не находив можливости для цього й тепер. Прийшов як приятель, що для добра своїх приятелів готов зробити усе можливе, але в заміну за цю готовість не домагався нічого.

Приняли його як рідного, як свого. Пані Річицька в першу чергу розплакалася над його виглядом, потім загнала його до купелі, перепрала білля й понаправляла пошарпану одержу. Панна Любка не відступала свого гостя ні на крок і як могла старалася виявляти йому свою симпатію. А коли Семчук відходив задоволений

і заспокоєний, поцілувала його в чоло, як брата. Семчук вхопив її за руку й широко-сердечно поцілував. Пані Річицькій здалося навіть, що в добрих, шляхотних очах Семчука показалися сльози.

— Бідна дитина, сказала пані Річицька до Любки, коли Семчук гинув на закруті гостинця.

— Коханий хлопчисько, зітхнула панна Любка й задивилася на ліс, з поза якого виїжджала кінна стежа.

Корпан, що наближався тепер до Торського, був третім з числа воєнних гостей панства Річицьких. Вміру як наближувався до села, ноги в нього тратили первісний розгін й ритмічність удару. Жінка, що причепилася до нього з коровою, раз у раз підганяла його запевненнями, що село вже не далеко, ось, ось його не видно. Але Корпан виправдувався як міг перевтомою й ішов чимраз поволіше.

Бо чого й зачим його несло у Торське? Побачити панну Любку? Після того що зайшло? І йому пригадалися ті білі пелюстки рож, як він їх рвав з досади й розсипав по сходах дому панства Річицьких. Що він скаже, від чого зачне розмову?

Йому пригадався один момент з недавнього минулого.

Коли вже був приказаний відступ, команда відтинка зарядила маневр позірного наступу на ліве крило ворожих позицій, яке загрожувало обозови. Щоб обоз міг свobodно вицофатися, треба було відвернути увагу ворога від нього. В тім випадку на себе. Ні з цього ні з того, сотня, яка стояла в готовій до відвороту колоні розкинулася в розстрільну і з криком „гурра“ кинулася в перед. Ворог не злякався, занадто був певний своєї перемоги, але відвернувши огонь від обозу, почав пражити наступаючу розстрільну. Свист куль й тріск шрапнелів переходив час до часу в шал барабанного „огню“. Чимраз частіше зривалися з розстрільної крики й зойки ранених. Чимраз частіше падав стрілець за стрільцем, щоби уже не підвестися..

Корпан зрозумів, що й на нього прийшла вже остання година. Вистрілявши вже всі набої, гнав на осліп і в моменті, коли над ним щось страшно розірва-

лося, з грудий у нього зірвався дивний, необдуманий оклик:

— Для тебе Люба!

В тому ж моменті він впав і нім зміг знову зірватися, щось тяжке повалилося на нього, а по його лиці потекло щось гаряче. Розплющив очі, потяг рукою по лиці — кров. Випрямився й скинув з себе тягар — це був уже бездушний, але теплий ще труп товариша Бабюка. Корпан виїшов ціло, кров на його лиці не була його кровю, але момент смерти пережив він на рівні з товаришем Бабюком, який лежав оце без руху з страхітливо викривленим обличчям.

— Для тебе Люба!

Чи справді, не могло йому в тому моменті прийти інше імя на язик? Чому якраз Люба, чому якраз вона?

Пригадував, думав і чув, що голова в нього наче запалюється. Так, він прийде, погляне на неї, спитає про її поведження, може вона потребує помочі, зробить що зможе й піде собі. Хіба йому не вільно?

Приспішив кроку.

— А во дивіть паноньку, вже церкву видно!

Корпан глянув перед себе. Дійсно вниз на склоні гори засіріла трьохбанна бойківська церковця. Мов три притулені до себе, строго стилізовані смерічки.

Серце в Корпана забилося живіше.

— Слухайте жінко, ви з Торського?

— Так, паноньку, з Торського.

— А ви знаєте паню, їмось Річицьку?

— Чогож не знати — Ольгу?

— Так Ольгу.

— В нас ніхто не зве її по чоловікови. Її дедьо небіжик були в нас ксендзом, царство їм небесне, померли десь далеко в купелях. А її усі, з маленької дитини, звали Ольгою й до нині звуть. Добра пані!

— Добра?

— А як їм тепер поводитьься?

— Та не зле. Приїхали зі Львова на ваканс, але мусіли лишитися в чому й з чим приїхали.

— Люде помагають?

— Трохи люде, а трохи жид Майорко.

— Майорко?

- О, таких жидів уже нема. То старої дати жид!
- А ольжину дочку знаєте?
- Знаю, всіх знаю. Двох паничів і дві панночки. Люба з них найліпша. Таке мале, щebetливе.
- Мале, щebetливе...
- Паноньку, ци не будете ви кавалер від Любки.
- Я?
- Щось мені так здаеси.
- Та де там жінко! Я так собі, добрий знайомий!

Селянка покрутила недовірливо головою й цвяхнула прутом по корові. Далі вже мандрували мовчки. А тимчасом Торське усе росло й наближувалося.

Перед селом Корпан зупинився.

- Ну, бувайте здорові, жінко.
- А пан до села не йдуть?
- Иду, тільки не зараз. В мене є ще діло під селом.

- То я побіжу й скажу Ользі, що гостя має.
- Ні, краще не кажіть.
- Ну, бувайте здорові, паноньку, дякую за все добре. Гей Леська!

Жінка погнала корову у село. Корпан пристанув на горбику, зняв шапку й обтер піт з чола.

Тимчасом жінка з коровою була вже в селі. Привязала корову до плота, а сама що сили побігла до Річицьких.

- Імосцуню! Імосцуню!
- Що скажете Івго?
- Гості до вас йдуть.
- Що за гості!
- Панич такий пекний та файний, за Любкою розпитував.

Тутже найшлася десь і Любка.

- А як виглядає?
- Та як? От так молодий, в окулярах!

Любка скривилася розчаровано.

— Порядкуйте в хаті, бо його щойно не видно!

— Люба! Вийди на проти, а я приберу в хаті.

Люба повагом переступила поріг.

Отець Кузьмак не був іще старим, але руки в нього чогось постійно тремтіли. Час до часу, коли сидів при столі й задумався, голова в нього починала хитатися і треба було натуги, щоб спинити її в тому русі. Бо й справді! Від коли ця проклята війна почалася, не знав він ні хвилики спокою. Правда, в перших днях війни нікому й на думку не приходило, щоб москалі добилися аж до Торського; загалом говорилося, що війна не протягнеться довше трьох місяців та й закінчиться мировим диктатом непобідної Австрії в Москві чи Петербурзі. Хто сподівався, що москалі перейдуть кордон?

І тому Торське вітало з одушевленням кожну австрійську формацію, що переходила з півдня на північ, кожну стежу, кожного жовніра, що відірвавшись від своєї групи мандрував самотас. Але згодом забракло в Торському цвітів, щоб квітчати ними жовнірів, забракло харчів, щоб їх приймати і хоч хата була „гостям рада“, але вже давно скінчилося її скромне багатство. До тогож після німців, які перемаширували Торське перші, почали тягти крізь село мадяри, а перед ними, мов перед саранчею, ніщо не встоялося. Тріщали комори, ломалися замки в шпіхлірах, голосили жінки, тікали перед ними мов божевільні дівчата, а отець Кузьмак тремтів на своїй плебанії, мов осиковий лист, бо вже не було чим гостей приймати, а мадяри викрикували, що він поховав припаси для москалів. Обводив їх по всіх усядах і показував пустки, але вони не вірили і погрожували шибеницею, бо він „ферретер“...

То було нове, не вживане до тепер в Галичині, слово, його всі лякалися, а хто від нього не збожеволів, тому руки тремтіли й голова хиталася, мов не своя...

В Торському вже двічі гостювали москалі, а тепер мали прийти в третє. Австрійці переходили тепер на південь і не спинювалися в селі, яке раз у раз виглядало чи де не вихиляється з лісу козацька стежа.

Отець Кузьмак ходив по хаті. Голова в нього хиталася й руки тремтіли, а їмосць прибирала цвітами ікону св. Миколи в передсінку. Поставила дві свічки, поклала хрест й євангеліє, принесене з церкви. По пер-

шій гостині москалів у Торському вона переконалася, що перед нагальністю салдатів може їх спасти тільки ікона По можности Богородиці або св. Миколи. З яким би заміром вони не вдерлися в хату, побачивши ікону й свічки біля неї, вони скидали набожно шапки, хрестилися, а потім то вже говорили з господарями по людськи й не підіймали голосу, бо може в хаті є діти, то щоб їх не злякати...

Вони не грабили й не засвинювали хати, як мадяри. Частіше всього просили біля, за яке платили харчами — цукром, мукою, чоколядою, чаєм і консервами. Час до часу підійшов до отця Кузьмака який салдат і питав чи в нього не має Шевченкового Кобзаря. Отець Кузьмак роздав уже всі Кобзарі, які мав дома і в читальні, а тепер післав дочку до професорки спитати, чи де в неї не завалялися які Кобзарі, хочби тільки малого, популярного видання.

Він не міг з дива вийти, на що тим москалям Кобзарів, коли вони такі закохані в свого царя - батюшку й такі певні, що нині-завтра вмаширують до Відня, а потім перехрестять усіх уніятів і католиків на православ'я. Про Україну говорили з насміхами, мазепинців ненавиділи усіми фібрами своєї примітивної душі, але читаючи Шевченка плакали як діти.

Що за народ?

Отець Кузьмак підійшов до вікна й кинув оком на ліс, з якого виходив якийсь австрієць в сірому однострою.

— Люсечко, глянь, ще якийсь заблуканий австрієць йде.

Імосць підійшла до вікна.

— Справді, ще готов москалям у руки попасти. Можеб післати Парашку попередити його, що москалів тільки не видно!

— Пішли!

Парашка побігла, а Кузьмаки дивилися, як вона підбігла до жовніра, щось йому оповідала й показувала рукою на північ. Але жовнір не завернув. Махнув рукою й ішов далі в село.

— До нас іде, колиб тільки не маляр!

— Та хіба один маляр страшний!

— Один маляр гірше сотні козаків.

Корпан був уже на подвір'ю попівщини. Обтер піт з чола, взяв кріс в руки й постукав у двері перед-сінка.

— Просимо!

— Слава Ісусу Христу!

— Слава на віки. Люсечко, а ходи но до гостя, це свій!

— Стрілець, доношу послушно — зарекомендував себе Корпан і стукнув зап'ятками.

— Просимо, просимо ближче!

Корпан обстукав як міг порох з чобіт й переступив поріг вітальні. Тут же біля нього найшлася зараз уся родина Кузьмаків. Їмосць кинулася до кухні, отець Кузьмак прийняв на себе обов'язок „бавити“ гостя, дівчата поставали з боку, а хлопці оточили Корпана й з насолодою йому приглядалися. Один з них примірював його шапку з жовто-блакитною кокардою, другий інформував молодшого, що таке „шперкляпа“ в крісі.

За хвилину появилася на столі яєшня й хліб з маслом й Корпана почали припрошувати їсти. Корпан був голодний, мов вовк, але згідно звичаям відпрошувався, більше всього говорив про стрілецькі подвиги, про фатальну політику Боевої Управи, про зневіру в стрілецьких рядах та про шибениці, які стрічав по дорозі.

Отець Кузьмак ловив жадібно його слова й хитав автоматично головою.

Корпан не скінчив іще їсти, як на порозі станула Любка. Зірвався на рівні ноги й витягнувся по військовому.

— Ах, пан Корпан!

— То панство знайомі? — здивувався отець Кузьмак.

— Після приказу, о. парох, знайомі!

Корпан не сподівався Любки на попівстві. Зайшов тут умисне, щоб довідатися дечого про панство Річицьких і уложити собі програму гостини в них. Тимчасом Любка його заскочила. Почервонів і змішався.

— Ну, пане Корпан, я зовсім не сподівалася, що ви поминете хату старих знайомих і прийдете тут напихатися!

— Вибачайте, але я зайшов якраз тут спитати, де ви мешкаєте.

— Крутіть як хочете, але я вас таки зараз беру до нас.

— Та позвольтеж хоч пану воякови докінчити яешню — запротестував о. Кузьмак.

Корпан пробував себе опанувати. Він не сподівався такого сердечного привітання з боку панни Любки. Він не міг не завважити, що вона справді ним зраділа. Не малаж потреби вдавати! Докінчив яешню прихапцем й піднявся готовий до виходу.

— Готовий до ваших послуг, панно Любо!

— Ходім! Цілую ручки пані добродійки!

Вхопила Корпана під руки і майже силою потягла за собою. Корпан ледви зміг сяк-так розпрачатися з господарями.

— Панно Любо, я вас не пізнаю!

— Що, змарніла?

— Ні, противно, виглядаєте, як гуцулочка, свіжа, життєрадісна!

— Вам теж війна служить.

— Як там пані добродійка?

— Нічого, зараз побачите!

— Я тут хвилину, хотів вас побачити, довідатися як поживаєте.

— Тільки?

— Так, з обов'язку старого, доброго знайомого.

Після кількох запитів зніяковілої розмови, далі йшли вже мовчки. На порозі хати дожидала їх вже пані Річицька. Але тут сталося щось, чого Корпан ніяк не сподівався. Пані Річицька вийшла проти нього, обіймила як сина й поцілувала в чоло.

Корпан завважив, що в очах пані Річицької блиснуло дві сльози й це примусило його пустити своїх дві.

Любка теж не змогла опанувати зворушення.

Корпана посадили за стіл й почали годувати.

VI.

Корпанови слід було вже відходити й доганяти сотню. Але його спинювали. До речі йому, самому було так добре в Торському! Пані Річицька піклувалася ним як рідна мама. Примушувала відпочивати після воєнних трудів, не кажучи вже про те, що застала викупатись, змінити біля й переглянула весь одострій — чи де нема „бід“.

Панна Любка змінилася не до пізнання. Не опускала Корпана ні на хвилю, а коли він не спав, брала його за руку й вела на прохід по лісі. Там вони, присівши донебудь під кущем, відновили своє зірване „ти“ й говорили уже без обиняків про кохання.

Два дні такого раю проминуло, мов з батога тріс й обовязковість Корпана почала вже поважно бунтуватися проти такої поведенції. Треба було йти.

Корпан зібрався й почав пращатися. Пані Річицька уже зовсім отверто плакала, мала Льота ховалася поза тету й з неменшим смутком слідкувала за Корпаном, панна Люба рішила відпровадити його до гостинця.

На краю ліса присіли.

— Люба, мені здається, що на війні виграв я великий жереб.

— Що ти виграв?

— Тебе Люба, колиб не війна, ми вже б ніколи не зблизилися.

— Ніколи?

— Так, після тої нещасної „присвяти“ я не мав заміру коли небудь зустрітись з тобою.

— Не можна ніколи зарікатися.

— Я бачу, що не можна. Але скажи мені, Люба, чи ти справді мене любиш, чи ти поважно пригадувалася над своїм кроком?

Любка довший час не відповідала. По хвилі сказала:

— Певне, що думала. Впрочім, коли я тебе перестану любити, то я тобі скажу.

— Так, але я б хотів, щоб до цього не прийшло.

— Певно, що до того не прийде, але колиб прийшло, то я тобі скажу, щиро й отверто. Ти мені теж скажеш.

— Даруй, але говорити в той спосіб нині...

— Так, це може й смішно, але не забудь одного — не можна ніколи зарікатися.

— Не можна, то правда, але...

— Але ти б хотів бути певним свого, а на світі нема нічого певного. Я тебе люблю і сподіюсь, що не перестану любити. Але повір мені — коли я почула, що ти прийшов у Торське, мене це майже вразило. Я того не ждала і щиро тобі скажу, не тужила за тим. І мало не в томуж таки моменті, мені стало приємно, що ти прийшов. Я привітала тебе дуже щиро.

— Так, я це завважив і... даруй, але здивувався.

— Нема чого дивуватися. Але ти слухай — коли ти мене справді любиш, коли тобі на мені залежить, то мусиш визбутися одної своєї хиби.

— Хиби? Якої?

— Ти не смієш ревнувати. Не смієш!

— Коли хтось когось любить, то ревнує.

— Ні, це неправда. Ревнують люде, які не вірять тим, кого люблять, а себе не доцінюють. Ревнивість понижує людину.

— Може бути, але мені тяжко прийдеться визбутися цієї „хиби“.

— Трудно, для твого й мого щастя це конечно. Бо зрозумій одно. Колиб я тебе у двоє стільки любила, як люблю...

— Хиба твою любов до мене можнаб іще подвоїти?

— Ні, але це так говориться. Колиб я тебе у двоє так любила, як люблю, то ради того, яб не змінила своєї натури, ані способу свого доцьогочасного життя.

— Не розумію.

— Хиба тобі не ясно? Подумай собі тільки — я вросла в домі, на якого дверях було написано: „Гість в дім, Бог в дім“. Це була девіза нашого дому. В нас все було шумно й глітно від гостей. Навіть у Львові, хоч вже минуло й пропало не одно, в нас не бувало інакше.

— Так, я це знаю...

— Так, але ти не мусиш цього стверджувати з таким одчаєм.

— Та де з одчаєм.

— Ні, ти знай і зрозумій, що люде, гамір, веселість, безтурботна, безвинна забава — це мій елемент. І коли я тебе люблю, то це не значить, що рай нашого майбутнього щастя має бути золотою кліткою, а то й тюрмою для мене... Я хочу жити й радіти життям, поки є чим, я боюся, що твоя ревнивість стане мені в цьому на перепоні.

— Я не думаю, щоб було аж так зле. Алеж людина це таке сотворіння, що вміє приміюватися до умов, до обставини.

— А яб цього не хотіла, яб почувала себе нещасною.

— Люба! Ми говоримо те саме на двох ріжних мовах. Я не думаю сковувати тебе своїм коханням, а ні замучувати своєю ревнивістю. Алеж уяви собі, що деяку, непомітну на зверх, але істотну коректуру своїх звичаїв й обичаїв таки треба провести... Коли я бачитиму, що твоє серце є моєю безспірною власністю, я не маю нічого проти, щоб ти бавилася, навіть на свій, давний спосіб.

— Вважай же! Ти мусиш мені вірити, раз ти мене любиш. Найменший проблиск сумніву чи недовіря, міг би мене зразити й відвернути від тебе.

— Ну так, я не хотівби тебе ображувати своїм недовірям.

— Ще раз тобі повторюю — на милування нема силування. Я подала тобі руку ніким й нічим не примушена і колиб я на момент втратила певність в тому, що ця рука твоя й нічия, то я тобі скажу, щиро й отверто. Зрозумів?

— Зрозумів. Так би сказати контракт з 15-дневним правом виповідження...

— Назви це як хочеш.

Сонце схиялося чимраз нище й Корпан бачив, що йому пора в дорогу. Але не підіймався. Люба пригнула перша.

— Ну, а тепер бувай здоров!

— Підведи мене ще шматочок.
 — Не далі, як до хреста.
 Ішли мовчки. Корпан почав наспівувати стрілецьку співанку:

Дай мені мила хустину,
 Може я в полі загину,
 Накриють очі, темної ночі
 Легче в могилі спочину...

Любка зірвала квітку, поцілувала її й подала Корпанови.

— Забула хустину дома, маеш квітку.

— Спасибіг.

Вхопив її за руку й припав до неї устами.

— Ну годі, будь здоров.

— Люба!

— Що хочеш?

— Вибач, але позволь себе поцілувати.

— Прошу.

Корпан нахилився і поцілував Любу в чоло.

— Можна нище.

Корпан відкинув кріс на бік, вхопив Любку на руки, підняв високо й опускаючи в низ, припав до її уст. Вона непомітно, вяло оборонялася.

— Тільки не так нагально! Тільки не так!

Корпан уже не тямився. Обсипав поцілуями — уста, очі, щоки, чоло, волосся Любки, а світ довкола нього закрутився.

— Ну годі, годі, на нині доволі. Іди вже йди!

 Люба, ще хвилину, ще одну, проведи мене ще шматок.

— Ні, вже не можна, лячно буде самій вертати.

— То я тебе проведу.

— Але ти спізнишся до сотні.

— Хай діється воля Божа! Після того, хай мене розстріляють!

— Але я буду плакати.

— Ні, не будеш, не будеш, ну Люба, чи не краще щілуватися, як розводити пустословні дискусії?

— Ні, ти Дада, таки занадто нагальний!

— Вибачай, але з часом поправлюся.

— Добре, добре, але тепер вже йди! Мені було би дуже прикро, коли б ти мав яку неприємність з мого приводу.

— Справді?

— Так, Любка плакала би, якби хтось скривдив її Даду.

— Любочка моя, єдина, щастячко моє, мій світе!

Корпан знову припав до мініятурної руки Любки й обсипав поцілунками кожен пальчик.

— Люба, мені серце трісне, з надміру щастя!

— Ну годі вже, годі, прощавай!

І вже обое відверталися від себе, щоб піти кожен своєю дорогою, коли на закруті лісової стежки щось замаєчило. Любка приложила долоню до очей.

— То Ромко, чогось аж туди прибіг.

Стежечкою біг дійсно малий братчик Любки Ромко. Побачивши Корпана й Любку, прискорив кроку.

— Чого ти, Ромчик?

— Мамунця казали переказати, що в Торське прийшла сотня мадярів й розложилася табором. Мене післали, щоб ти сама не вертала.

Любка засміялася.

— Не могла мамунця найти кращої опіки?

Корпан тимчасом понервувався на добре. Тільки подумати — мадяри в селі, а в ньому його Любка, молада, гарна й беззахисна.

— Люба, а може ти дозволиш, що я з тобою верну?

— Чого?

— Так собі, для більшої певности. Мадяри — то страшна дич. Може моя присутність не завадить у вашій хаті!

— А коли тебе спитають, що ти робиш поза своїм відділом, то що ти їм скажеш?

— Вже я щонебудь придумаю. Напишу собі „отвертий приказ“. Я маю при собі чисті блянки.

— А що буде з сотнею?

— Е, це вже зовсім дурниця. Подумають тим часом, що мене москалі зловили, а там уже якось справа виясниться...

— Ні, ти краще йди до сотні. Мені тут і волос з голови не впаде.

— Вибачай, але я тебе не послухаю. Йдемо в Торське!

— На твою відповідальність.

Корпан глянув з докором на Любку. Хотів ще щось сказати, але прикусив губи. Вертали мовчки. Коли виходили з лісу, не могли не завважити, що село кишло від мадярської язви. Вона увихалася по селі, впадала в хати й викрикувала щось своїм монгольським наріччам. Зустрівши Корпана, мадяри випростовувалися як могли і здоровили його мов старшину, хоча в нього не було на ковнірі ніяких відзнак. Корпан був тільки гарно й чисто одягнутий, тоді, як вони, без огляду на ступінь старшинства, були розхрістані, брудні й пообдирані, мов босяки. Плащ кожного з них був на грудях запачканий їжою й заязлений. З під шапок виглядали в них жмути нечесаного волосся, обличчя були немиті й зарослі. Дивлючись на них, Корпан поневолі приходив до переконання, що так мусіли колись виглядати орди Джінгісхана.

Пані Річицька привитала обоїх радісно здивована.

— Я так і думала, що Ромчик допаде ще вас обоїх. Добре ви зробили, що вернулися, пане Корпан.

— Може тут пригоджуся.

— Всеж то веселіше в хаті, коли є мущина.

Тільки — що там собі в сотні подумують?

— Хіба нема в них більшої гризоти?

— Мадярські старшини вибрали нашу хату на свою менажу.

— Я остану тут, поки вони не підуть.

Тимчасом довкола помешкання Річицьких зацарив рух і гамір. Обозні вози заїздили під хату й викидували з себе пачки з харчами, на вечерю. Тутже уставлено полеву кухню й вона небаром закурилася. Корпан увійшов у хату й роздягся як у себе дома. Любка приводила до ладу свою туалету. Льота сиділа в кутику й завзято читала якусь книжечку.

— Що ви читаєте, панно Льото?

Льота спаленіла й ледве видусила з себе:

— Книжку, Гайного „Книгу пісень“...

— Безсмертний Гайне! Хиба він коли думав, що його книжка замандрує колись в забите дошками від світу Торське?

Льота глянула тільки на Корпана й хитнула потакующе головою.

Корпан не міг не завважити, що та маленька, синьоока Льота таки виімково гарна дівчина. А найважливіше, що така несмілива, така кохано застінчива!

— Позвольте мені, панно Льото, на хвильку книжку!

— Прошу!

Піднялася з кутика й підійшла до Корпана з книжкою. Корпан почав листкувати збілочку, але що не почав читати, ніщо не підходило.

— А знаєте, панно Льото, що Гайне це лектура не для вас.

— Чому?

— В нього забагато цинізму, забагато гіркого смаку солодкого пережитого. Для вас Словацкі!

— Шкода, тут нема Словацкого.

— Я знаю багато з його поезій на память.

— Справді?

— Ану послушайте!

І Корпан почав рецитувати уступ з „Швайцарії“.

. . . Дивлюсь на неї, що сумна думками
Й кажу: Кохана! Так, як Бог над нами —
Вибачить з серця ти мені повинна:
Не я — лілея всьому лиху винна...
Оце ти вчора, в джерела свічаді
Вмивала личко біле, на леваді;
А позад тебе, кроків три відтіля,
Немов служанка, що жде пані з білям,
Одна лілея в білому вся вбрана
Ждала, нім вийдеш з купелі, кохана...
І дивлючися на вас дві сріблесті,
Я думав — бачу янголи пречисті,
І я, мов рожі затремтів платочок
Й один я тільки сколихнув листочок,
А він це другим передав й загула
Левада шумом — ти з води пригнула
І в переляку почала тікати.

Грудьми зустрівшись із лілеї гоном
Його зломала; квіт поник підтятий,
Сконала квітка, вбита твоїм лоном.
І я всі мисли скликав на пораду:
Який цвіт ніжен, а яка ти звинна
Й сьогодні вранці біля водопаду —
Не я був винен, а лілея винна...

Льота ве відривала очий від Корпана. Коли він скінчив, вона несміливо спиталася:

— Так, але Словаккі писав по польськи, а ви деклямуєте його по українськи. Ви може це самі переклали?

— Так, я дуже люблю Словацкоґо.

— І ви також пишете поезії?

— Так, гірші аніж Словаккі, але пишу.

Льота хвилинку помовчала. Корпан бачив, що її прекрасна, русява головка над чимсь завзято працювала. По хвилі відізвалася Льота такжеж несміливо, як і перше:

— А може ви б могли мені задеклямувати щось свого?

— Богом а правдою, мені не випадає деклямувати своїх римів безпосередньо після Гайного і Словацкоґо, але коли вам це зробить приємність...

— Прошу дуже!

Корпан подумав хвилинку, а відтак почав:

Злоті коси, очі сиві,
Уста ніжні, говірливі.
Хто вас коси золотив?
Хто вас очі розлеліав,
Хто з устами чари діяв,
Цілувати вас навчив?

Льоті, наче не подобалася деклямація. Корпан бачив, як в неї чоло зморщилося і перервав.

— Правда, після Словацкоґо, це занадто вбоґе.

— Ні, мені це подобається! Ви написали це Любці, правда?

Корпана, що в цей момент був далеко думками від Любки, вразило таке питання.

— Ні, чому Любці? Я написав це дівчині, яка мала золоті коси, сині очі...

— Сиві.

— Сині очі бувають деколи сиві... Впрочім для риму можна пожертвувати й краскою очий.

Льота знову заговклала, але її головка не переставала працювати. Вкінці сказала:

— Я знаю, що поети, то такий народ, що всім пожертвує для риму.

— Ви знаєте?

— Так, я вже не одно наслухалася й начиталася про поетів.

— Так? — засміявся Корпан. — Але мусите признати, що це здебільша дуже симпатичні люде?

— Може. Я, крім вас, не мала ще щастя пізнати поета.

— Колись, як пізнаєте, то переконаєтеся.

І Корпан сам поневолі попав у задуму.

— Поети, панно Льото, це бідні люде, яким тісно на світі поміж людьми, що живуть тільки думками про хліб насущний. Поети, панно Льото, чи вони пишуть поезії чи ні, то мов птахи, яким життя скувало крила, а все їх життя, то один великий порив, одна велика туга до чогось, що соняшне, гарне й велике, що не є сіре й буденне. Вони часом шукають того в синіх чи в сивих дівочих очах, але рідко находять і тому вони заєдно сумні, заєдно невдоволені.

Льота схилила золотокошу головку, наче спочувачи долі нещасних поетів.

— Але ви не сумуйте, панно Льото! Не такі то вже бідні ті поети! Я хотів сказати „ми“, але чогось ніяково причисляти себе до цього роду білих птахів з крилами вірлів й багровими грудьми пеліканів.

— Чому, я думаю, що ви справді поет. Все, що ви говорите, таке гарне, таке поетичне. Слухаючи вас, я стаю мов не та, мені наче груди ширшають...

В тому ж моменті поміж Льотою й Корпаном зявилася Любка.

— А псика!

Корпана це збентежило. Хотів глянути на Любку з докором, але не відважився. А вона тимчасом щебетала:

— Иди Льота, причешися. В великій кімнаті старшинська вечеря, нас просили прийти.

— Яб дуже радо не пішла, сказала Льота несміливо.

— Я теж — добавив Корпан.

— А я думаю, що треба прийти, коли просять. Впрочім, там вже розпитували, що то за жовнір у нас гостює.

— А ти що сказала?

— Я сказала, що то стрілецький старшина прийшов до Торського за кватирами.

— Нічого собі, сміливо!

— До сміливих світ належить. Ну ходім, бо погніваються! І Любка потягла Корпана до сусідньої кімнати.

Довкола стола розсілися мадярські старшини.

Корпан підійшов до команданта стола й виправившись мов струна, представився. Командант хитнув головою, подав йому руку й казав сідати недалеко себе. Коли на порозі з'явилися Любка й Льота, усі за столом піднялися і не сіли скорше аніж двоє дівчат заняло свої місця.

Корпана посадили, як гостя, біля полкового лікаря, що мав виїмково інтелігентний вираз обличчя. Зразу, поки розмова не вязалася, Корпан сидів мовчки й продумував сьогодні пережите...

Дійсно, як це людське життя плететься й заплітається. Сьогодні він вже по справжньому „слові“ з Любкою і повинен би радіти досягненим, а тимчасом, як йому далеко до вдоволення! Ще до цього та Льота! Він ніколи не припускав, що вона така говірлива. Корпан не міг забути свого познайомлення з Льотою. Ще так недавно вона тільки хмарилася й ховалася поза тету, а нині... І Корпанове серце почало виповнятися якимсь невисловно приємним, теплим почуванням. А леж та Любка, справді не мала коли перебити їм такої приємної розмови. Корпан глянув на обі дівчині. Любка щось невгаваючи говорила своєму сусідові, час до часу грімко сміючись. Льоту не покидало збентеження ні на

хвилю. Корпан тільки бачив, як вона хитала головою, потакуючи чи заперечуючи, не говорючи, мабуть, ні слова. Це, очевидячки, бавило її сусіда, що не переставав її допитувати. Був навіть момент, що Льога глянула в бік Корпана, наче просюючи в нього рятунку з безвихідної, для неї, ситуації. Корпан піддавав її відваги очима.

Нарешті заговорив сусід Корпана.

— Ти з якої частини?

— Я з стрілецького полка добровольців.

— Добровольців?

— Так!

— В нас ніхто не пішов добровільно на війну.

— Справді? Чому?

— Яке нам діло до справ Австрії.

— А ви хиба не австрійці?

— Ні, ми мадяри і наша батьківщина в війні не причасна.

— Ви хибаб не бажали, щоб Австрія програла.

— Нам це байдуже. Нам важно, щоб наша батьківщина виграла.

— Ваша блища батьківщина..

— Ні, в нас нема двох! батьківщин — ближчої і дальшої. Є тільки одна, найблища — Мадярщина.

— Я чув, що чехи станули на подібному становищі.

— Е, що чехи! Хиба це народ?

— Не розумію.

— Чехи це не народ! Вони, подібно як Поляки поставили на два коні. Ми ставимо на одного і мусимо виграти.

— Доктор, вибачайте, але ви це занадто отверто говорите. В даному випадку говорите з українським стрільцем, але колиб ви так попали на якийсь чорножовтий „коміскопф“?

— Ви маєте на думці „державну зраду“?

— Щось в тім роді!

— Молодий приятелю! Коли ми маємо зброю в руках, ми ні трохи не боїмося відповідальности за „державну зраду“...

— Мені тяжко в те повірити, що ви говорите доктор, я розумію, що і поміж вами мусять бути одиниці, які не звязують долі з долею Австрії, але хіба так не думають усі мадяри. Вибачайте, але я думаю, що Мадярщина дещо завдячує своїй, скажім „союзниці“...

— Молодий приятелю! Смійтеся з того! Чи ви хочете, щоб ми прогавили нагоду поставлення своєї батьківщини на ноги знаючи, що така нагода скоро не повториться? Надоїла вже нам роля половини Австро-Угорської монархії — пора вже бути собою без додатків. Мені тільки дивно, що ви чогось сподієтеся від Австрії і навіть ставите до її розпорядимости своїх добровольців. Тої самої Австрії, що живе галапасом на спині рівно мадяр, як й українців. Всяж політика Австрії спиралася чейже протягом довгих десятків років на взаїмнім натравлюванню народів монархії проти себе, щоби опісля відогравати бундючну ролю суперарбітра, медіатора. Австрія готова все творити легіони наївних добровольців, без огляду чи то будуть польські, українські, хорватські, чи навіть чеські. Чи ви подумали проти кого йдете?

— Проти Москви!

— Проти Москви? А хіба вам австрійці, австрійські німці блищі від москалів? Таж з останніми вяже вас — кров, історія, віра...

— Так, але деж саме робить з нас непримиримих ворогів. Ми хочемо теж зажити самостійним життям.

— Під опікою Габсбургів чи Гогенцоллернів?

— Хочби, хвилево, й під їх опікою.

— Смійтеся, молодий приятелю! Коли ви в своїх найдалше сягаючих мріях не бажаєте справжньої, ніким з боку не „забеспечуваної“ самостійности, то ви станете на половинці. Шкода тільки вашої молодої віри ну і крові, що теж чогось варта. Ми не дамо добровільно останнього мадярського босяка, коли нам скажуть, що він має гинути за двоєдину монархію...

Корпан замовк. Йому було ніяково від такої несподіванки. Був момент, що він мало не звирився з своїх теперішніх почувань до Австрії та міркувань про доцільність стрілецької саможертви, але в пору прикусив собі язик. Бо, впрочім, хто його знає? Може це підступ? Може це провокація одного з членів нації, про яку він і так не мав надто високого уявлення.

— Так, приймім пане докторе, що ви і ваші земляки ненавидите Австрію так само, як любите свою Мадярщину, але, в такому випадку, чим ви поясните ролю ваших земляків у переслідуванні „зради“ у нас, в свідомому накидуванню її нашим неграмотним мужикам, яких без пардону вішаєте й стріляєте мов собак?

— Ми вішаємо й стріляємо ваших мужиків?

— Так, ви, ваші військові частини значать свій слід шибеницями й розстрілами.

— Ви зле поінформовані, любий приятелю. Вішає й стріляє без суду ваших земляків, хто инший. Наші частини, в найгіршому випадку виконують тільки присуди...

— З нечуваним замилуванням і поспіхом...

Штабовий лікар єхидно засміявся.

— Чого ви смієтеся, пане докторе?

— Бо я хочу бути щирий з вами. Навіть як би це було правда, що ви говорите, то все те піде на рахунок Австрії, не наш. Австрія вас вішає не Мадярщина.

Корпан спаленів.

— Ні, ви справді занадто щирі пане докторе. Але знайте, що коли прийде момент розрахунків...

— Тоді кров ваша спаде на нас і на наші діти?..

— Так, на вас і на ваші діти.

— Ні, молодий приятелю, на Австрію й на Шубравець-Шубравських! Ми останемо в тіни...

VII.

Льота не була одиначкою. Крім неї, було у панства Хильчаків ще пятеро дітей — четверо дівчат і один-одинокий хлопчик, над яким всі „тряслися“. Пан Хильчак був вищим державним урядником, але як уро-

джений Лемко, не визбувся питомого Лемкам наголосу й специфічно лемківського світогляду, в якому на перший плян висовувався шляхотний але в рівній мірі непримиримий консерватизм, що приходив до слова за-всігди, коли б і з якого б його боку не затрунуто.

Пані Хильчакова, рідна сестра пані Ольги Річицької, попівна з уродження, була більше ліберальною й податливою на подуми сучасности. Обое разом мали багато клопотів, мало грошей, але за те мало хто міг почванитися кращими дітьми. Особливо, коли мова про троє найстарших дівчат, що були вже „панночками“ й почали горнутися до світа а світ, навзаїм, до них.

Пан Хильчак розумував, що дівчата є на те, щоб виходили замуж і під тим кутом погляду дивився на кожного молодого гостя, що переступав поріг його хати; пані Хильчакова натомісць, не ставила справи так трагічно розуміючи, що не штука вийти замуж за першого ліпшого з краю, але штука найти доброго мужа. Цього не можна зробити прихашцем, з опалу, над кожнім словом і кроком треба застановитися, а це вимагає часу. І коли пан Хильчак нервувався й негодував на того чи другого молодого смільчака, що за часто переступав його поріг, а з конкретизуванням своїх гостин не спішився, пані Хильчакова успокоювала його польською приказкою, мовляв: — Цо нагле то по дябле... Але пан Хильчак цього не розумів. Він зараз пригадував жінці, якто було з їх женячкою.

— Ти хйба забула, якто було з нами? Привезли мене нині до твого тата, я побачив тебе вечером при вечері, а рано при сніданню ми вже були з татом по слові...

— Е, то були иньші часи.

— А може зле було?

— Зле не зле, але тепер є інакше. Тепер з татами й мамами говорять на останку.

— Або зовсім не говорять.

— Або зовсім не говорять. Иньші часи, иньші люде.

— Гірші часи і гірші люде.

— Це тобі так лиш здається. Перше, дівчина скінчила яку початкову школу або ні, покрутилася біля

кухні, по господарстві і ждала на жениха. Добре, коли він в пору найшовся, а коли ні? Тепер иньші часи, дівоча освіта не кінчиться на початковій школі. Нинішні дівчата не здаються уже на ласку чи неласку долі, робляться самостійними..

— І то власне зле. От хоч би наша Мері. Скінчила ліцей, на фортепяні вибумкує, книжку за книжкою читає, а як щось скаже, то волосся на голові дубом стає... Вона має в голові перевернено. Я не знаю, що з нею буде.

— Та що буде? Те, що має бути. Як трапиться щось путнього, то вийде замож, а не трапиться то й без чоловіка не пропаде.

— Старою панною людей буде страшити.

— Слухай, старий! Та чого тобі так спішно? Таж Мері щойно на 19 рік пішло, Льоті на 16, а Фуфка ще зовсім дитина.

— Дитина? Давніше 14 літня дівчина виходила замож і добре було.

— Ти хіба забув, як то було у вуйків Іванків?

— Як було?

— Чоловік пішов на службу Божу, а жінка повилягала з під ліжка ляльки й шматки тай бавиться. Аж тут біжить служниця: „Імосцуню, ховайте ляльки, бо егомосьць на сніданне йдуть!“ Хіба то було добре?

— А чому зле? Довго вона тими шматяними ляльками бавилася?

— Довго, чи коротко, але..

— Але ти все своє, а своє. Я маєтків не маю і барон по мою дочку не прийде.

— А може якраз прийде!

— Говори до гори!

І пан Хильчак тріскав з обурення дверми.

Війна заскочила панство Хильчаків, разом з панством Річицьким, в горькому. Пан Хильчак поїхав з урядом а пані Хильчакова тільки те й робила, що берегла діти від нужди й жовнярського нахабства. Льота більш за все перебувала у тети Ольги, решта дітей держалася мами. Хильчакам поводилося краще аніж Річицьким; вони займали обширніше помешкання й частіше й краще їли. Пані Річицька була занадто амбітною для

того, щоби прийняти допомогу від пані Хильчакової, а коли й прийняла від неї се чи те, то заєдно вважала це позичкою, з якої скорше чи пізніше скрупулятно вивзувалася. Як сестри любилися обі мами, але як родини, непомітно на зверх, конкурували з собою. Пані Річицькій нераз було прикро, що її діти гірше одягнуті й менче ситі аніж діти пані Хильчакової, пан Хильчак не рідко нагадував собі часи, в яких пані Річицька була „панею на всю губу“, вела господарство як фільварок і нераз жартувала з нього, як з „голодного урядниччини“.

Тепер панування Річицьких скінчилося безповоротно; „попада“ сіла на леді, а на нього „бе царська каса“. Вже ж бо ті Річицькі завсігди вважали себе „чимсь ліпшим“; така примиром Надя навіть говорити з ними не мала про що; зразу горда на свою освіту й інтелігенцію, а відтак на свого чоловіка-письменника. А то не дурний сказав: „По попови дзвони дзвонять, а попадаю з села гонять...“ Нема вже краще, як війна показала, що піп то дід.

Або тепер. Річицькі мало що з голоду не примирють, але гості в них не переводяться. Усе якийсь „старий знайомий“ прибеться до хати, а їх мов хто на чотири коні посадив — гостять, припрошують та з хати не пускають. Така то вже попівська, широка натура. Пан Хильчак не міг на те дивитися; раз навіть не вдержав і сказав свою думку пані Річицькій. Але паню Річицьку тяжко було переконати.

— Ну то що?

— Та нічого; ти тільки дивись, до чого це доведе.

— До чого?

— До жебрацької торби.

— Хочеш, я маю дві новенькі, дам тобі одну.

— Лиши, тобі обі придадуться.

Так розмовляв пан Хильчак з панею Річицькою. Або тепер, Прибився до Річицьких якийсь стрілець. Пан Хильчак знав, що він зветься Корпан. пише вірші і перепав при матурі. Друга мама гнала б то з хати на чотири вітри, але Річицькій в те грай. Вона тішиться, як Любка тягається з Корпаном попід ліс. Льота каже, що то наречений Любки; то ми наречений без матури. Але най би там і так було. Може він ще здасть матуру

і буде чоловіком. Але чого ж Любка не пильнує того свого „нареченого“? Сіла на коня, мов баронесса й поїхала з мадярськими старшинами на полювання. Щоб вона там якого лиха не вполювала. А той Корпан таки нумер. Наречена з хати а він до Льоти прилип й тягаться з дурним дівчатиськом попід ліс. От і йдуть, просто до нас.

Пан Хильчак метнувся з ганку до хати.

— Аночко, Льота до нас з тим стрільцем йде.

— Хай іде, чим хата богата...

— Ти теж задивилася на Ольгу?

Далі вже не було що і як говорити, бо Льота стояла уже на порозі хати з Корпаном, що отріпував порох з черевиків.

Пан Хильчак насилу зігнав з свого обличча недоволення.

— Пан підхорунжий Корпан — зарекомендувала Льота.

Пан Хильчак хитнув головою й простяг руку Корпанови.

— Хильчак, надрадник.

— Мое поважанне панови надрадникови.

— Просимо блище

Корпан увійшов у хату й витався з панею Хильчаквою та рештою дівчат, що окружили його вінком.

Пані Хильчакова пробувала докоряти.

— Ви так довго в Торському, а до нас не показалися.

— Ласкава пані вибачать, але ми мало знайомі і я мусів ждати аж панна Льота мене до вас заведе.

— Нічого, познайомимосся.

— Аночко! А подай нам горівочки. Правда мадярська сливовиця. Я вчора привіз.

— Я не пю, пробував відмовлятися Корпан.

— Що то мені за жовнір, що не пе — засміявся пан Хильчак і налив по чарці.

Тут же зявилася перекуска і пан Хильчак на добре розчастувався з Корпаном. Пані Хильчакова пробувала час до часу докинути своє слово до розмови, але пан Хильчак не давав говорити. — В нас, мовляв, муштин свої розговори. Впрочім пан Хильчак цікавився політикою

а хто міг його краще про все поінформувати, як не Корпан. Тому говорили про політику, а коли вичерпали тему, пан Хильчак запропонував.

— А може б ми собі кинули преферанса?

— Дуже радо, хоч я слабий грач.

— Молодий то слабкий, я теж не зразу був майстер.

До преферанса треба було трійки і пан Хильчак попросив найстаршу з дочок Мері. Пан Хильчак грав і вигравав, Мері дивилася на Корпана а Корпан пас очима Льоту, яку в решті решт попросив сісти біля нього, то він матиме щастя,

Льота сіла, але карта не йшла Корпанови далі.

— Трудно, завважив пан Хильчак — хто не має щастя в картах, має його в любови.

— То правда, панно Льото? спитав Корпан.

— Я не знаю, видно що правда, коли так тато каже...

А коли звечоріло й Корпанови було доволі преферанса, почалося прощання. Довге й богатословне, як все в українській хаті. Корпанови поневолі пригадалася гостинна хата панства Річицьких, до яких тепер треба було вертати на ніч.

— А може ви у нас заночуєте — запитав пан Хильчак — в нас більше місця чим у Ольги.

— Я б не смів панству надоїдати. Але наскільки це можливе то я не відмовився би. У панства Річицьких справді дуже тісно й незручно, з огляду на пані.

— То лишіться у нас, Льота піде й скаже.

— То вже хіба я сам перепрошу паню Річицьку, коли позволите.

— Льота, відпровадь пана підхорунжого й приведи його назад.

А коли Корпан з Льотою сховалися на закруті вулички, пан Хильчак говорив до жінки:

— А знаєш, той Корпан, таки файний чоловік.

— А бачиш.

— Що бачиш?

— Що ти на нього не виговорював!

— Що виговорював? Раз що я його не знав, а друге я нічого злого про нього не сказав. Що не має матури? То ще буде мати.

— Але Ользі від тебе таки перепало за її гостинність, а сам роцедрився, як ніколи.

— Бо то знаєш Аночко все так.

— Чуже бачиш під лісом, а свого не бачиш під носом.

— Слухай, вони на правду з собою по слові?

— Хто „вони“?

— А Корпан з Любкою.

— Не знаю, так Льота говорить. А тобі яке діло?

— Нічого, так з цікавості питаю. Файний чоловік той Корпан. Навіть не пізнати, що без матури. Чоловік тільки сидить і слухає, як він говорить. Усе знає, усе знає.

— Бував у світі, між людьми обтирався і знає.

— Але чому вони не приходять?

— Та що тобі, вони ще до хати не дійшли.

— А може його Ольга не пустить до нас?

— То не пустить. Він її гість, не наш.

— І то правда.

Пан Хильчак вийшов на ганок і дивився в сторону помешкання Річицьких. Справді Льота з Корпаном тільки що доходили до цілі.

— — — — —

В Любінцях завмерло все довкола. Вчора переїхала селом сотня козаків, а за нею мов копів з під кінських копит понісся страх і переляк. В Любінцях буде позиція. Люде навіть показували, кудюю перейдуть окопи. Що жило покинуло село. Не устоялася перед панікою і плебанія. Отець Аркадій, Мариня, служниця Парашка помандрували з клунками в руках у ліс.

Пані Кондюкова не хотіла йти. Пращала їх жартівливою співанкою, хоч серце рвалося з жалю й самотності.

— Краще мені було у Львові, на своєму смітю вмирати. Далі вже не піду. Взяла чотки в руки і тремтючи на всьому тілі, пішла до церкви. Припала чолом до лавки і плакала.

— Господи Боже мій! Зглянься на людей, на світ той красен й на мене нещасну сироту, безпомічну. Пішли, покинули мене мов старий ях...

З старого іконостасу ззиралися святі і наче спочували нещасній старущі-сироті.

— Коби хоч Дада мій був коло мене. Матінко Божа, зглянься над моїм хлопцем, хорони його від смерти й недуги.

З під крилоса вилізла миш й перебігла по церкці.

— Усе своє поховала в землю, сама туди вже від літ хилюся, а Бог смерти жалує...

З надвору вітер луснув церковними дверми.

— От глада огня і війни сохрани нас Господи!

Десь далеко знявся лопіт скорострілу і втих. Пані Кондюкової стало ніяково в пустій церкві, вона вдарила три поклони перед іконостасом і вийшла на поріг.

Багрове сонце схилялося над Чорний Луг, з поза фіолетних хмар плили криваві струї.

Сіла на церковному порозі і вдивилася тупо перед себе.

Вона знала, що до цього прийде. Серце її здавна віщувало, що без війни не обійдеться. Мусів прийти Москаль і зробити порямок, бо Бог терпеливий але справедливий. Коли люде говорять, що війна то політика, то вони не знають, що війна то кара Божа за людські гріхи так само, як помір і зараза. Вона це знала, але весь час просила Господа, щоб не примусив її оглядати всього того власними очима. Але сталося...

Пішов від неї Дада, навіть не попрощавшись. Притулилася до тої плєбанії, мов беззахистна сирота, але й вона опустіла. Трудно. На руки її не візьмуть й не понесуть, а самій уже до мандрівки ноги не підіймаються.

Від сходу повіяло холодом, пані Янова закашляла. Боже мій! Вісімдесятьдва роки — хиба то жарт? Вісімдесятьдва роки на світі прожити, а не мати біля себе нікого й нічого. Десь там її тяжка кєрвавиця в банку марнується. Кажуть, що австрійські гроші втратили всяку вартість, що можна ними стіни тапетувати. Хиба на це вона працювала весь свій вік? Навіть доброї пам'яті по собі не лишить...

Записала любінецькій церкві „вічний легат“... Та хиба є що на цьому світі вічного? Думала — по віки вічні, поки світ стоятиме, з покоління в покоління поминатимуть любінецькі душпастирі її, небіщика, сестру. А ось тепер змарнувався легат у банку, як би то не були гроші, як би то не була її тяжка кервавиця. Ще поки отець Аркадій живе, поминатиме їх і без грошей, але потім? Вік отця Аркадія не довгий, а впрочім — людська пам'ять теж має свої межі. Хиба в нього нема своїх клопотів. Чого доброго, Москаль кругом шизму заведе, а тоді? Кажуть, що шизма то наша прадідівська віра. Хто там його знає. А може й справді? Бо то як священник благословить народ святими Дарами, то каже „і всіх вас православних християн“... Москалі православні й ми православні. Тільки наші священники бороди голять. Але от, від коли митрополит їздив з прощеною до Єрусалиму, не голить бороди та й священників багато позапускало бороди...

Пані Янова знову закашляла, але не могла впоратися з своїми міркуваннями про шизму, православне, католицизм.

От Жиди. Одні в пейсах другі без, але суботи й свята обходять усі однаково, а як вони моляться! Який то крик, який вайкіт що суботи в біжниці! Та хиба ж вони всі до пекла не підуть?

Пані Янова перехрестилася, наче відсахаючись від гріху. Не на її голову такі міркування! От шануй кожен віру в якій на світ прийшов, своєю мовою хвали Господа й бережися від людської кривди як від огню. Решта тебе не обходить. Будь чоловіком тай тільки...

Казав отець Аркадій записати трохи грошей на якусь Рідну Школу. Пані Янова послухала, записала. Але з тою школою буде так само як з легатом. Не дістануть школярі нічого. Шкода її доброї волі. На все війна зайшла, все знищила, усе перевернула до гори корінем.

Не матиме пожитку з її запису й Дада. Думала — прийде Дада до свого віку, устаткується, то на початок пригодяться йому її гроші, мов найдені. Та де там! Нема вже тепер ні грошей, ні Дади, отець Аркадій перед власною тіною тікає, а вона вісімдесятдва роки на

тяжку працю повернувши, сидить тепер мов захожа жebraчка на холодному камені церковного порога. Боже ти мій милосерний!

На дорозі задудніли кінські копита. Пані Янова здригнулася. З поза цвинтаря виїхала козацька стежа й спинилася перед церквою.

Один з козаків зіскочив з коня й підійшов до пані Янової.

— Бабушка, слюш!

Пані Янова зібрала решти сили і відваги, якої ні коли не мала за багато.

— Що скажете, добрий чоловіче?

— Я не добрий чоловік, бабушка, я салдат!

— А салдати хйба не люде, хйба душі в них нема, як у людей?

— Брось, бабушка, яб душу пропив якби мав, австрійцев нету?

— Нема, нема ні ваших ні наших.

— А хтож, бабушка, „ваші“ а хто „наші“?

— Та до тепер були австрійяки, а від тепер, Бог-його знає як буде.

— Ми будем „наші“, не бійся бабушка.

— Та чого мені боятися? Бога і гріху, більше нікого й нічого.

— Чогож ти, бабушка, сидиш сама під церквою? Холодно!

— Бо в хаті нема нікого.

— Бежалі?

— Побігли всі, куди очі несли. Я сама остала.

— Йди бабушка, домой, а може ти голодна?

— Ні, чоловіче добрий, не голодна.

Козак вернув на хвилю до своїх, привязав коня до цвинтарної фіртки а решта розділилася й розїхалася по селі в дві противні сторони. Новий знайомий пані Янової вернув до неї й сів поруч на церковному порозі. Пані Янова усунулася дещо в бік, дивуючись чого це козак до неї, старої, причепився.

А козак тимчасом скинув з голови папаху й вда-ривши нею в землю, махнув рукою.

— Ех бабушка, бабушка! Надокучило вже воювати. Чорт його знає/за ким і за чим гониш, чого шукаєш і ждеш.

Пані Янова знову непомітно відсунулася від козака.

— Чого тікаєш, бабушка, я тебе не вкушу!

— Ні, може вам тісно.

— Бабушка, ти православна?

Пані Янова хвильку подумала а відтак відповіла:

— Всі ми, козаче, православні християне...

— А знаєш, бабушка, в мене там мати, така, як

ти...

— Вам тужно за домом?

— І жону маю й діти — двох хлопчиків. Я не козак, я з запасу... А твої, бабушка, де?

Пані Янова хвильку помовчала.

— Мої? Моїх нема. Я нікого не маю... І пані Янова не стямилася, як в неї з очей закапали сльози.

— Не плач бабушка, дякуй Богу, що нікого не маєш. Самому легше на світі жити. За ніким не плачеш...

— І ніхто по тобі не заплаче... Докінчила пані Янова, заходючися від сухого кашлю.

Хвильку посиділи мовчки, кожне задивлена в пустку. Пані Янова попробувала піднятися з порога. Козак пригнув мов вюн й піддержав паню Янову за руку.

— Де ти живеш, бабушка?

Пані Янова показала головою на плєбанію.

— Ось тут у... знайомих...

— Ходи, бабушка, доми, на дворі холодно.

Пані Янова не противилась. Сходила з гори й дякувала Богу, що прислав її людську душу. Увійшли в хату, з якої повіяло пустокою і запустінням.

— Не бійся, бабушка, я не вкраду нічого. Лягай собі на кровать і дожидай своїх. Повинні вернуться.

Пані Янова опала на подушки. Козак метнувся по хаті й приніс якесь покривало.

— А може тобі, бабушка, водочки, розігрієшся.

— Ні, я не пю.

— Не щоб пий, а так для здоровля. І козак добувши бляшану манірку налив у її закрутку горівки й насилу втиснув пані Яновій до рук.

— Пий, бабушка, на здоровля!

Пані Янова випила і викашлявшись, сказала:
— А тобі, добрий чоловіче, дай Боже скоро вернути до дому.

— Дай Боже! бабушка, дай Господи!

Козак випив теж і закусив оціпком сухаря.

— А тепер, бабушка прощай! Мені пора в до-рогу, а ти, бабушка, коли нематимеш чого кращого до роботи, помолися за мене. Тебе скорше Господь послу-хає. Прощай!

VIII.

Панчицький завидував здоровля своїм товаришам. На скільки краще почував би він себе нині серед стрілецької братії, аніж тут на львівському ґрунті серед недобитків застуканого і заляканого громадянства, якого ядро, невідомо за чим і пощо, потяглося „на еміграцію“. Панчицький не був героєм ані з уродження ані по програмі, але коли виявилася потреба зарепрезентувати „мазепинство“ перед ворогом, він наставив свою молоду голову тоді, коли покликані до цього патентовані патрійоти поховали свої в пісок. Щастям обійшлося йому це геройство даром, але могло не обійтись. Впрочім він про це не думав. Ну що йому могли зробити? Арештувати, вивезти? Під грозою арешту й вивезення жило все у Львові, що так чи інакше зазначило своє „мазепинство“.

Але тепер Панчицькому не було діла до політики. Тяжка жолудкова недуга кидала його й корчила на ліжку. Атаки повторялися чимраз частіше, перехід їх ставив чимраз болючійший. Особливо під вечір. Кожного вечора починалася в нього тяжка безсонна ніч, чорна й безконечно довга. А помочі ні звідки. Градоначальник заборонив вештатись цивільним по місті вечорами, без спеціального уповноваження. А як міг здобути таке уповноваження Панчицький?

Власне запав над містом вечір, якого сумерків не розбивало кілька ліхтарень, що горіли мов життя в окупованому місті.

В Панчицького почалася атака жолудкових корчів, з силою, з якою вона дотепер не об'являлася. Панчицький бачив, що до рана не видержить. Рішив добути всіх сил і добитися до лікаря, а там хай він вже робить з ним що хоче. Коли хоче, хай його доріже, але так далі мучитися неможливо.

Панчицький не міг уже далі видержати. Хай діється що хоче, він піде шукати лікаря.

Висунувся з помешкання й неосвіченими коридорами дістався до брами. Мав свій ключ і не потребував будити сторожа. Улиця була темна й пуста. Окуповане місто не так спало, як завмерло. Панчицький наслухував, чи де зза угла не загомонять кроки городовика. Наслухував як злодій, що готується до небезпечного підприємства. І йому стало дивно.

Яке це життя людське смішне й ні причому. Його болить живіт і він, щоб собі полегчити, щоб добитися лікарської допомоги, мусить йти навспинячках й оглядатися чи за ним не слідкують.

Пригадав собі ще так недавній ентузіазм велитенського сокільського здвигу, бундючність промовців, що з язиком кидалися на білого царя, парцелювали Росію й ліквідували всі помилки історії. „Де ви тепер?“ хотілося заспівати на нуту відомого циганського романсу. Гей патріоти, сіль галицької волости! Напевне преспойно пете чорну каву в одній з віденських каварень, в якій ви вже тепер поробилися „штамгастами“. Пете каву, кінчаєте початі у Львові промови а кожного стрічного питаєте, що чувати... Бо ви тепер уже „політична еміграція“ й довкола ваших голов обвилася ореля еміграційної романтики. Де ви тепер? Чогож ви так на випередки тікали з загрожених позицій, чому не подумали, що за вашу фразеологію й брехню хтось відпокутує, заплатить? Ви вернете, очевидно вернете! Попереду вас піде стрілецька авангарда, а коли її не виріжуть до наги, то ви приволічетесь за нею, прилетите мов гайвороння, прибравши на рогачках міста міни королів, що вертають з вигнання. Так, побідонних королів, які прийдуть по свої осиротілі престולי ну і апанажі.

Панчицький ішов улицями і в міру як в ньому росло обурення на патентованих патрійотів, жолудкові корчі втихали, зразу згорблений і скривлений, він по трохи випростовувався. Улиці були пусті й німі, кроки Панчицького ставали чимраз голосніщими.

Нараз, з поза угла камениці висунулася тінь. Панчицький здригнувся. Тінь росла й наближувалася до нього.

Панчицький оглянувся, чи нема де переулка, щоб виминути неприємну стрічу, але даремне. Блескучі гузики городового блиснули вже йому перед самими очима.

— Стой!

Панчицький станув.

— Пропуск етьсь?

Панчицький сягнув до портфеля і витягнув трирублівку. Городовик глянув на надто скромний, в порівнанні з провинію, банкнот й підіймаючи голос, запитав ще раз:

— Пропуск етьсь?

Панчицький почав шукати за другою трирублівкою але її не було.

— Нету.

— Так ти, єврей, сукін син, по ночам шляєшся без пропуску?

— Я не єврей, я рускій.

— Єврей ти, сукін син, не рускій. Пайдьом! І городовий станув на боці Панчицького, мов ангел. Панчицький махнув зденерміновано рукою.

— Пайдьом.

Кілька перших кроків Панчицький мовчав і роздумував над можливістю рятунку з неприємної ситуації. Десь ділися жолудкові корчі і він поневолі рішив, що городовик краще аніж який там лікар присмирює жолудкові болі. По хвилі Панчицький оживився. Йдучи поруч городового він завважив, що від нього несе алькоголем. Раз і другий втягнув у себе повітря, щоб впевнитися в своєму відкриттю, після чого вже вповні заспокоєний, глянув на городовика з під лоба. Не пробуючи вже ломати собі язика московщиною, заговорив до городовика по українськи.

— Городовой, ти мене куди ведеш?
— В участок, сукін син, єврей!
— Чого, за чим?
— Патому, што нельзя цивілям шляться по ночам без пропуску. Там тебе уж скажуть...
— Не можна шляться цивілям по ночам без пропуску?

— Да, нельзя.
— А городовим водку можна пить?
Городовий змішався.
— Скажи мені, городовий, напивав уже Панчицький відважно, можна городовим пити водку? Цар - батюшка видав указ про водку для кого?

— Пить нельзя.
— Але ти пеш! Ти паний!
Городовий змішався ще дуще.
— Ти пан, де живйош?
— Де я живу, то мое діло, але ми йдем в участок.
— Та чого в участок, заговорив уже городовий ломаною хахлачиною. Не треба в участок. Я тебе, пан, до дому підведу.

Панчицький сміявся в душі, але ще не здавав позиції.

— Ні, ходім в участок. Я там тобі покажу свій пропуск. Цього вже було городовому за богато. Він рішив уже за всяку ціну відкараскатися від свого помислового арештанта. Але арештант вперся, конче йти з ним в участок. Городовий спинився й станув віч-навіч Панчицького.

— Слиш пан! Чого ти на мою душу наважив. Чоловік як чоловік, зість то й випити хоче. Я думав, що ти єврей, а ти рускій, іди собі з Богом, в мене діло, служба.

Панчицький змяк. Пошпортав у кишені, витяг пів рубля сріблом й впихаючи його в лапу городовому, сказав:

— Ну, тим разом тобі обійшлося. Підведи мене ще ось в цю вуличку й підеш собі з Богом.

Городовий зрадів й пішов з Панчицьким жвавим кроком. Коли вже підходили до помешкання лікаря, городовий, заговорив несміливо:

— Пан, а полтінник, мені за службу, то не мало?

— На тобі ще пів, сказав Панчицький простягаючи городовому ще одну монету: Не хотів брати трирубльовки, тепер за рубля подякуй.

— Спасіба!

Городовик ударив у дах і викрутившись на за-
п'яку згинув за углом кам'яниці.

В помешканні лікаря застав Панчицький якогось незнакогого собі пана, що зовсім не викликав вражіння пацієнта. Присутність його в так пізну пору здивувала його тим більше, що з кількох слів заслуханої його розмови з лікарем, Панчицький пізнав, що це не Галичанин.

Д-р Ремез, щойно недавно признався до українства. До тепер обертався в польських кругах і навіть дома говорив по польськи. Загально було відомо, що він греко католик, але він був занадто непомітною фігурою, щоб хто-небудь примушував його здеклярувати свою національну приналежність.

Панчицький, познайомився з ним випадково, в одному з підрядних шиночків на Широкій вулиці, де він, дешевости ради, заходив на обід. Уже в першій розмові з Панчицьким, сказав йому д-р Ремез пошепки, що він Українець, що ніколи не почував себе Поляком, але мусів крити свої національні почування з огляду на клієнтелю, яка в його дільниці була майже виключно польська. Тепер, коли він сак-так забезпечив свою матеріальну екзистенцію він побачив, що далі не потребує укривати своїх почувань. Панчицький прийняв цю невимушену заяву з задоволенням, але без сподіваного д-ром Ремезом ентузіазму.

Це потрохи прохолодило чуттєві впливи д-ра Ремеза, який вивертав свою душу перед Панчицьким, як перед чоловіком, що має „зв'язки“. Але д-р Ремез не був без дальше сягаючих плянів. Користаючи з недуги Панчицького він при кожній візиті відслонював пошматкови своїх перспектив, які Панчицького бавили але не надто зворушували.

Теперішня гостина незнайомого, що говорив з придніпрянських, в домі д-ра Ремеза, всеж таки здивувала Панчицького...

Отворяючи Панчицькому двері, д-р Ремез зробив важну міну й хитнувши головою в бік незнайомого, сказав:

— Гарно, що прийшли, в мене, як бачите гості, познайомтеся.

— Я, пане докторе, не в гості, мене живіт болить...

— Нічого, нічого, поболить та перестане, на те ми вже лікарі, але ви маєте щастя, що прийшли — багато дечого цікавого дізнаєтеся.

І д-р Ремез повів Панчицького до середини.

— Редактор Панчицький!

Незнайомий піднявся й переглянувшись з д-ром Ремезом простяг руку Панчицькому. Представився, але так якось невиразно, що Панчицький даремно силувався обіднати в якесь можливе назвисько кілька відірваних букв. Якийсь конспіратор, подумав собі і сів.

Тимчасом „конспіратор“ зотягся папіроскою й продовжав свою розмову з д-ром Ремезом, наче не звертаючи уваги на Панчицького...

IX.

Торське знову опустіло. Австрійські частини відмаширували на південь, а з заслуханих розмов показувалося, що не мають надії скоро вернути. Мадяри, то вже без обиняків говорили, що їм на Австрію наплювати, та що вони йдуть берегти своєї території. Не така то вже штука москалям зфорсувати Карпати.

Річицькі й Хильчаки були в клопоті. Ані пані Хильчакова ані Річицька не мали охоти далі залишатися в Торському. Вся надія була на пана Хильчака, що поїхав до служби й обіцяв вернути, як що справді загрожують Торському небезпека нової інвазії. Одиноким мущиною й моральною опорою обох родин остав Корпан, що з детермінацією махнув рукою на все, „що собі в сотні подумають“ про його відсутність. Але Корпан більш за все надідав Любці, раз ураз провокуючи її до академічних дискусій на тему їх майбутнього, подружнього щастя та взаїмних обовязків. Війна й надвигаюча інвазія, його так як би не доторкала.

Нарешті приїхав пан Хильчак. З роду прудкий і нервозний, тепер ще більше прийді й рознервувався. Москалів щойно не видко, треба тікати.

Пані Річицька повязала свої клучочки й пристала уже з обоїми дітьми до Хильчаків. Найняли фіри й глянувши з жалем на Торське, махнули в напрямі найближчої залізничної стації. Корпан присівся до емігрантів, хоча не мав ясного пляну, як далеко з ними заїде. Все одно не дальше своєї кадри, що стояла тоді на Закарпатській Україні. На всякий випадок Корпан настромив багнет на кріс, мовляв він їде „службово“. Річку пана Хильчака було вже, що обом родинам дано окремий залізничний вагон, в якому могли їхати, не пересідаючи, в глибину Мадярщини. Щойно на двірці відчув Корпан ніяковість свого положення і втратив досьогочасний гумор. Скинув багнет з кріса, втулився в темний кут вагону й замовк тоді, як розрадуване зміною наймолодше покоління Хильчаків й Річицьких співало не вгаваючи:

Будем бити Москаля
А ж му буде траляля!..

На першій з мадярських стацій заскочила подорожних ніч. Корпан не опускав свого кутика, але як почув, що до їхнього воза добиваються мадярські жандарми й допитують за якимсь військовим, що мав би їхати в возі, пройшов йому мороз поза шкуру. Відразу почув себе в положенні дезертира й проглянув найдалші консеквенції кроку, над яким, своєчасно, зовсім не застановлявся. Ціле щастя, що найбільш з усіх відважна Мері заявила жандармам, що в возі нема мушин, самі жінки, та що вона нікого до воза не пустить. Корпан успокоївся щойно з моментом, коли поїзд рушив, але вже до ранку не прижмуривав ока, дожидаючи стації, від якої кілька кілометрів гостинця вело до стрілецької кадри. З Любкою тільки зговорився, що він приїде до них до Грацу, що був остаточною метою евакуаційної подорожі Хильчаків і Річицьких. Ранком розпрощався з усіма й з тяжким серцем помандрував до кадри.

В міру, як Корпан наближався до кадри, вступав у нього дух. Як не як, а він все ж таки їде з фронту

в затише „маркирантів“, які ще не нюхали пороху. Хиба ж не матиме ніхто з них відваги спитати його за чим прийшов і яким правом.

Припущення Корпана виявилися настільки вірними, що в кадрі ніхто не зацікавився причиною його приходу і він так і потонув у загальному неладі „харчового стану“. Завважив тільки з досадою, що більшість „кадристів“ підскочило підчас його неприсутности в „шаржах“, при чому прийнято тут правило, що австрійські поручники стали отаманами й понашивали собі на ковнірах „бляхи“. Мало це ту несимпатичну консеквенцію, що мужва сміялася з „отаманів“ і втратила й так невисоке розуміння дисципліни. Корпан зразу хотів вернути до сотні й відтак взяти собі відпустку, але коли побачив, як до кадрової команди йдуть за відпустками кадристи й без сорому беруть відпустки і звязані чомусь з ними „бефердерації“, потяг за другими й собі.

Був одначе настільки щирий, що просюючи відпустки в глибину австро-угорської монархії заявив без обиняків, що постарається там не вернути вже ані на фронт ані до кадри, раз що йому війна набридла, а друге, що він рішив — одружитися.

Командантом кадри був старий знайомий Корпана, з гімназії, першорядний історик і незлий педагог, але ніякий вояк проф. Олешівський, що теж підпавши під кадрову психозу „бефердерації“, зовсім непотрібно прийняв титул отамана з нерозлучною „бляхою“ на ковнірі.

Корпана, як „фронтовика“ це обовязково обурювало, але в даному випадку лагодила його святе обурення симпатія, яку мав до свого колишнього вчителя.

— Голошу слухняно, пане отамане, що прошу відпустки.

— Куди, пощо?

— По можности як найдалі від фронту.

— Ов, так скоро?

— Я був три місяці на фронті і досить з мене.

— А від сотні маєте яке письмо?

— Не маю, але в кожній хвилі можу мати. Сотник не матиме нічого проти моєї відпустки.

— Ні, ви таки поїдьте до сотні й привезіть згоду сотника на письмі.

Корпан почув себе обидженим. Хотів ще щось сказати, але з досади стукнув зап'ятками й випрямився.

— Після приказу пане отамане!

— Але, але, підждіть пане Корпан, ви ж до сотні не дістанетесь без отвертого приказу.

Корпан завернув і мало що не вирвався з заявою, що він до кадри прийшов без приказу, але в час подумав, що не треба ускладнювати ситуації й підждав на отвертий приказ.

Ще того самого вечора був Корпан між своїми. Найшов їх в одній з німецьких кольоній, розтаборених глибоко поза фронтом. Сотник переводив реорганізацію своєї частини. Все, що до тепер було тільки романтичною імпровізацією переводжено на строго очеркнуті, службові шаблони. Це очевидно не підіймало й так потушених настроїв, але назверх частина починала вникати вражіння правильного війська.

В першу чергу, занім піти до сотника за ділом, Корпан відшукав своїх найблищих товаришів. Найшов Чичкевича, Меркунів, Перфецького і Черника. З усіми ними вязали його нитки глибоко прочутого побратимства. Ніхто з них не здивувався його довгою відсутністю. Ніхто не спитав де так довго пропадав. Ніхто теж не говорив ні словом про майбутнє. Здавалося, наче цих людей спиноло щось невідоме на одному місці й не дозволяло навіть думками вертатися у вчорашнє, а тим менше вибігати у завтрішнє. Якийсь такий незрозумілий квієтизм і тупість заволоділа умами тих молодих, ще вчора повних пориву й темпераменту хлопчаків. Дехто розучував нову стрілецьку пісню:

Гей у лузі червона калина похилася...

що мала виклик в уяві сіру картину сотні, що збита бурею й перемокла, з трудом челапає болотяним шляхом.

Даремне рвалися з обіймів зневіри й перевтоми слова:

А ми тую червону калину підіймемо...

Розливість й непевність останньої фрази були тільки дальшим відгомном того безвідраного й безнадійного

чалапаня „комісьних“ черевиків по розтопах галицької „польської дороги“...

Корпан зайшов до сотника. Старшини сотні грали в карти. Сотник глянув на Корпана з поза карт й зовсім не здивувавшись його пізнім приходом, крикнув:

— Сідай, Корпан, бери карту. Може не маєш грошей, на грай!

Корпан сів, але карт до рук не брав. Сказав, що волить „кібіцувати“. То дешевше коштує.

— Ов! А ти від коли такий ошадний? Десь певно женишся?

Корпана, наче вколов хто в саме око.

— А ти відки знаєш?

Уся хата зареготала. Корпан закрутився від ніяковости.

— Пане сотнику, я прийшов просити відпустки...

— А ти хіба тепер де був, не на відпустці?

— Я шукав за вами і попав до кадри... пробував брехати Корпан.

— Корпан не бреши! Я знаю за ким ти шукав! Що там чувати в Торському? Все в порядку?

— Нічого нового, все в порядку, пане сотнику.

— А видиш, не пробуй брехати, бо ми все краще знаємо, аніж ти собі думаєш.

— А відпустку даєте?

— Дам, чому ні? Иди, тебе тут так нам треба, як діри в листі! А як там, на відпусті, що напишеш, то пришли мені, я читаю всі дурниці, що наші письмаки виписують.

• — Краще в карти грайте, пане сотнику.

— Певно що краще, але й карта небридна! Ну хто йде? Я — гопаю!

— Пане сотнику, коли ласка, то напишіть мені отвертий приказ, я б хотів нині виїхати до кадри.

— Біляч, напиши йому приказ, я підпишу. І сотник назад потону в картах.

Корпан вийшов з хати і глянув на табір стрілецької сотні, що подобав радше на табір циганів. Йому стало чогось прикро. Почування, що він покидає тих усіх своїх блищих і дальших приятелів, тут поблизу фронту тоді, як він тікатиме від нього як найдалі, за-

боліло його так як болить сором. Він би лишився з ними. Чому ні? Але ж вибираючи поміж ними а Любою...

Ні, нема рації, щоб він оставав з ними. Не він же перший з дезертирів. А впрочім, що кому з того прийде, що він тут страждатиме, а в решті решт може й згине?

Все ж таки ті міркування його не заспокоювали. Коби хоч скорше той Біляч написав отвертий приказ!

Пішов до Чичкевича.

— Ну, що дістав відпустку?

— Ще ні, але вже сотник казав писати.

— Куди ж ти поїдеш?

— Може до Відня, а може ще далі. Але слухай Чичкевич — скажи мені, чи я добре роблю, що вас кидаю?

— Кого — „нас“?

— Ну тебе, того, другого, сотню, стрільців?

— Та то так, чоловіче! Раз ти до того додумався, то певно що добре. На всякий випадок для тебе.

— Що ти хочеш тим сказати?

— Нічого. По мойому ти не родився жовніром і найшовся поміж жовнірами випадково. Впрочім тут таких „жовнірів“ як ти, більше.

— Ти почуваш жаль до мене за те, що я відходжу?

— Жаль? Для цього я ще є замало егоїстом. Правда, щоби не брехати, я признаю, що мені б було, скажім, веселіще, як би ти був зі мною, з нами, але цього за мало, щоб тебе, хоч би докором спинювати. Я тільки так собі думаю...

— Що ти собі думаєш?

— Який ти нецілий, якийсь такий на молекули волі розбитий чоловік.

— Я знаю, ти хочеш сказати — Пер Гінт...

— Пер Гінт? Ні, для чого? А впрочім ти хіба думаєш, що Пер Гінт це тип, що Ібсен видумав його так, як видумав Бранда? Нічого подібного! Я десь читав, що для виведення Пер Гінта на сцену покористувався Ібсен живими, з тіла і кости моделями, яких на всякий випадок не находив, бодай в такій обильности й чи-

стоті для Бранда. І власне в тім діло, що як би тебе знав Ібсен перед написанням свого Пер Гінта, він обогатив би свій „тип“ ще на одну риску, скажім не найбільше привабливу й притягаючу.

— З нас кожен має щось з Пер Гінта і в кожному є щось з Бранда...

— На жаль з цього другого в тебе — мало. Хіба той момент з Анітрою або з смертю Ози, яку Пер Гінт заколисує на вічний сон казками...

— Ти знаєш Новіну?

— Чому, знаю. Але ж він занадто вже малпує Пер Гінта. Несвідомо, але малпує. Він мені нагадує цього Ібсенового земляка, що опинившись в Італії хвалився перед чорноокими волошками, що його батько, до речі кажучи управитель народньої школи, є „на ти“ з королем Данії, а він сам є вельможею з середньовічним пляхотством і час до часу той фантаст одягався в якийсь дивацький, ним самим придуманий костюм з білого шовку. Він вважав себе поетом, але для творчости мусів мати особливе окруження, спеціальні краєвиди перед очима, щоби оживити й розбудити свою творчість. Тільки в гірських околицях відчував він трагізм творених ситуацій. Він навіть раз подався в гори Кандії, щоби там написати трагедію, але вернув з порожніми руками. Жив самообманом, а вмер на остаточне роздроблення й атрофію волі...

— Ти находиш схожість поміж мною і Новіною?

— Так, під деяким оглядом. Новіна бреше перед людьми, ти перед собою; Новіна імпонує своїм уроеним шляхотством й магнатськими конексіями людям, а ти на зверх більше аніж скромний і застінчивий, куриш фіміями перед самим собою в відлюдному храмі своєї „незрозумілої“ й непризної індивідуальности. На ділі ви оба однакі, хоч особисто ти мені рішуче симпатичніший від Новіни.

Корпан вдивився перед себе але не бачив нічого. Врешті сказав глухо і з трудом:

— Мені прикро, що ти мене не розумієш...

— Я тебе не розумію? Смійся з того! Не такий ти уже складний та многогранний, щоб я, твій друг і приятель, тебе не розумів!

— Мій друг і приятель...

— Так, твій друг і приятель. Що більше — побратим! Ти хиба забув, як ми поміняли з собою кріси? Тільки ти це робив з непотрібною афектацією, по акторськи, а я без цих зайвих акцесорій. Я не хочу тим сказати, що ти робив це нещиро! Люде твого типу не можуть обутися без театру. Вони, навіть гинучи, не забувають прибрати якусь добре випробувану позу.

— То неправда!

— Правда, приятелю, правда! Тільки ти того не завважуеш. Ти забрихуєшся до безпам'яті сам перед собою. Скажи мені, що це неправда, але мене не переконаєш, скільки ти разів, коли був сам, ставав перед зеркалом і вишукував собі пози, які б найкраще відповідали твоєму уроєнню про себе? Пригадай собі, скільки разів, хоч би протягом нашої недовгої знайомости та міняв фризурю, голів то запускав вуса, формував бачки, підшукував ковнірці і краватки, скільки разів ти міняв хід, поставу і т. п. Ти, правда, не припускав, що за тобою хтось слідкує, підглядає твої смішности, але так було. Ти заєдно хотів бути оригінальним, не лякаючись навіть евентуальности, що в віці в якому повинна з тебе трискати щирість й безпосередність, ти станеш оригіналом...

— Щось в тому є, що ти говориш, але то не все, то не є істотне...

— Певно, що неістотне, то тільки зовнішні акцесорії твоєї внутрішньої безполовости, типової для тебе істерії й абсолютної непричасности волі...

— Ти надто строгий і дрібязково безоглядний.

— Але признай, що справедливий! Бодай таким я хочу бути, супроти тебе, бо тебе люблю, і повір мені, навіть ціню!

— Ти мене ціниш?

— Так, ціню! Ціню тебе, бо ти з ґрунту добрий і я б навіть сказав, з ґрунту чесний і моральний чоловік. Пер Гінт був теж „з ґрунту“ добрий і моральний. Він навіть гидував брехнею, то значить гидував собою. Він тоді тікав від себе, тікав від свого вчорашнього й вибріхував собі майбутнє, щоби в майбутньому знов робити те саме. Я тебе ціню, бо ти розумний чоловік,

інтелігентний, меткий у класифікації заобсервованого й тонкий у відчуженні пережитого. Я переконаний, що ти освічений втроє більше від мене, не тому може, що ти більше аніж я читав і вчився, але тому, що ти інтензивніше від мене вникав в істоту своїх духових здосутків, бо ти маєш вроджений талан десятикратно помножувати здобувані талани. Ти тільки собі пригадай, як то було в школі. Як ти мало, майже нічого не вчився, а як ти багато знав. Я був форцугом з математики, а ти воював усе з двійками, але нині ти можеш зачитувати мені кільканадцять математичних взірців тоді, як я „клясний математик“ не тямлю з них, мабуть, ані одного. Ти зненавидів „греку“ вже на порозі „виїмків“, але пів „Іліади“ знаєш наізуст. А чейже ти всього того не вчився, ти над тим не мозолився, тобі воно приходило просто даром, яб сказав, не всякому зрозумілим, чудом. Я вже не говорю про справи і шкільні предмети які тебе цікавили. Тут ти був вже справжньою енциклопедією відомостей, які ти опанувавав невідомо коли і як. І власне в тому була різниця поміж тобою і мною, поміж тобою і клясою, за виїмкою хиба Даниловича, що подібно як ти, хоч в деяких напрямках більше, в деяких менше, теж був феноменом. Тільки він свою феноменальність „есконтував“ у формі відзначаючих свідоцтв тоді, як ти коли й ніс яке свідоцтво до дому, то воно було запаскуджене двійками, мов мухами...

Корпан сидів мовчки й заслухався, поневолі, причарований вимовною вникливістю Чичкевича.

— Пригадай собі, Дада, давні, може й прикри й болючі для тебе часи. Від першого твого кроку серед студентської суспільности було помітно, що ти почуваш свою вищість над сірєю братією твоїх поневільних товаришів. Вони, мусиш те признати, теж були того свідомі й готові були скоритися перед тобою, навіть без застережень. Самоосвітний гурток, який ти заклав, хибаж це було що инше, як замаскований „клуб адо-рації“ твоєї особовости. Ти в тому клубі був не тільки „великим майстром“. Ти був божищем своїх товаришів, жерелом і екзекутивною товариської конституції, жерцем культових таємниць і буквою прав і обовязків

твоїх же товаришів, що молилися до тебе. Я пригадую собі суперечку поміж Мамровичем і Лучечком, Мамровичем, що як знаєш застрілився й Лучечком, тим самим, що вдарив тебе в лице. Вони сперечалися над питанням, як ти далеко зайдеш. Ти, при своїй виїмковій талановитості. Один впевняв, що ти будеш професором університету, другий з неменшою вірою ворожив тобі долю Наполеона. Розійшлися з постановою — запитати тебе, чим ти будеш. Не знаю, чи приходили до тебе чи ні, але я був свідком їх суперечки і нині краще аніж тоді розумію, чому ти для них був остаточною апеляцією.

Але потім, ти тямиш, станув тобі на дорозі Данилович, прийшло до конфлікту, який скінчився трагічно для тебе. Тоді то, несподівано для всіх, неменше несподівано для тебе, пробудилося в тобі те, що ніколи до слова приходити не повинно — малий, дрібязковий, мстивий і назеім це отверто аморальний чоловічок. Такий собі непоказний, але відразливий своєю духовою конструкцією звірок, що живе в кожному з нас, але на ланцюсі моральної дисципліни. В тебе не було того ланцюха й той звірок зірвався. Ти думав, що він пожере Даниловича, а він пожер, покусав і покалічив тебе.

Ти тямиш це місце з „Пер-Гінта“ в якому герой драми, вернувши по безупинній мандрівці до дому, попав туди на похорони чоловіка, який в молодості, щоб не піти до війська, відчухнув собі палець? Ціле життя, ціле довге життя безупинного, труду й поту, самоzapечення й саможертви, в ім'я узятих на себе обовязків, не вернуло йому назад цього трусливо відрубаного пальця. Ціле життя він ховав руку в кишеню, але всі знали, що на тій руці немає пальця й всі тямили коли і при якій нагоді його нестало...

Корпан мовчав і понурювався чимраз більше.

— На твоїй руці теж нема пальця. Ти, правда, руки не ховаєш поза себе, ти показуєш свою каліку, ти обносишся з нею перед всіма, бо тобі здається, що ти виконуєш якийсь містичний акт експіації, але вибач, коли я це назву невинним, але всеж таки цинізмом.

— Чичкевич, вибач, але ти мене не розумієш, ти мене кривдиш!

— Може бути, що кривджу, але я тебе розумію. Дослухай до кінця. Коли є правдою, що матерія не гине, то неменшою правдою є й те, що не гине дух і все, що з нього зроджене. Ти зробив зле, ти поступив подло, нікчемно, може й не тямлючися в даному моменті, в момент після цього ти опам'ятався й наложив сам на себе кару, але те, що сталося, ні ти ні ніхто другий в неістніння не поверне. Те, що сталося, сталося не тільки для тебе, але й для Даниловича, для мене й всіх тих, що так чи інакше були в тому причасні. Що більше, воно сталося в загалі, абсолютно і воно існує й існуватиме без огляду на це як ми до цього поставимося, як це скваліфікуємо, умотивуємо, оправдаємо, вибачимо, чи ні.

Бо коли мова про оправдання чи вибачення, то ти знаєш, одного й другого ти врешті решт добився. Навіть той сам Лучечко, що „найшовся в точці“ і вдарив тебе в лице, скорше аніж другі, тебе „оправдав“. Він прийшов до тебе, перепросив і ти йому далі постав задачі а навіть промову на шевченківський концерт. З Даниловичем, ти як бачу, теж „добрий“, хоч не хто иньший як він підняв скандал на першому з твоїх публичних відчитів і „здемаскував“ тебе, як зрадника. Про себе я не говорю. Я зразу зайняв до цього становище як до нещасливого випадку, як до епізоду. Так, бо формально, зовнішно, все дається зробити і скажимо „направити“, але внутрішньо, то вже слабше.

Пригадай собі! До того інциденту ти був амбітний, задивлений в себе ну і в певні ідеали, яких вартости ні щирости твого до них, відношення я kwestіонувати не думаю. Ти був тим, над яким можна було спорити — чи буде він професором університету чи Наполеоном. Наполеоном, хочби не в точному розумінню геніяльного стратега і вождя. А після інциденту?

Що осталося з того з чим ти прийшов на світ і що ти на світі здобув? Талан, інтелігенція, поважний засіб знання, так. Але, що за метаморфозу перейшло якраз те, що було ядром твоєї індивідуальности, що сталося з твоєю амбіцією? Тут був твій відрубаний палець, який ти ніби то кожному показував, але фактично, ховав поза себе. Твоя досьогочасна амбіція не вмерла

в момент інциденту, вона сховалася у поснову, з ґрунту неширої скромності, як слимак у шкаралушу. Від того моменту починається перестрій твоєї психіки, якого етапи повні внутрішнього трагізму при зовнішній, істеричній несерйозності.

Усе, що збереглося в тобі з енергії, темпераменту й розмаху, пішло на „покуту“. Усе ти повернув на будову заслони, за якою могла сховатися твоя нікчемність і дрібничковість. Ти все продумував над тою заслоною, все міняв пляни і ніколи крикнувши „а“ не дотяг до „я“. Так було з твоєю поезією, твоїм малярством, так було з твоїм стрілецтвом і так буде з усім, за що ти не візьмешся. Щоб ти не придумав, на щоб ти не пірвався, все буде заєдно спробою — великою думкою, голосним словом і несподіваним вчинком, заглушити і заслонити перед собою хочби те, що сталося й відстатися не може.

І вертаючи до того за що я тебе всеж таки ціню, я повторюю, що з ґрунту ти добрий, чесний і моральний чоловік, талан, яких нашому громадянству ніколи не буде за багато, але — якраз тому ти примушений тікати від себе, гидувати собою й силуватися на подвиги, про які над твоєю колискою не співано. Раз допустивши до слова те, що в тобі було мале, низьке й нікчемне, ти тепер напружуєш усі свої сили, щоб його закричати, заглушити, вбити і знівечити. Чи не так?

— Хиба я знаю чи так? Ти мене притолочив своїм довгим, і таким страшно розумним викладом. Трохи так, трохи не так. Ти говориш про вибуялу амбіцію, назв'ям це самолюбством, яке ніби то є ядром моєї індивідуальності. Можливо! Трудно сказати, щоб я був замало амбітним, за мало зарозумілим. Тільки ця моя амбіція не така вже плитка, як ти говориш. В парі з нею, а краще кажучи впливаючи з неї зродилася моя автокритика.

— Самобичування?

— Ні, автокритика! Я маю те нещастя, що кожний мій вчинок оцінюю не в відношенні до других, аналогічних вчинків, але до моїх замірів і того завжди вищого розуміння внутрішньої вартости, з яким ті вчинки не покриваються. Я писав поезії і навіть їх дру-

кував, але ніхто краще не відчував і не розумів, що це не є поезія, а краще кажучи, що це не є те, на що я в даному напрямі мігби здобутися. Я малював і хоч мене похвалив нераз той і цей з поміж фаховців, я зрозумів, що в їхніх похвалах є більше виrozumілости для моїх недотягнень, аніж я їх сам маю. Найщиріше й найповніше я виявляв себе в своїй конспірації і в кількох моментах тут, на фронті. Алеж знову результати одного й другого за довго, як для мене, дали на себе ждати. За багато, тут діється незалежно від мене й незгідно з моїми замірами і тому я тут дійшов до тогож по-лину невдоволення, яким кормив себе після своїх невдячних малярських і письменських с.роб.

— Що ж це значить? Не є це хиба вибуялість амбіції, яка заставляє тебе скакати вище аніж можливо, подібно до апетиту, що зівби більше, аніж може вмістити шлунок? Ні, ти попробуй уявити собі самого себе, попробуй зреконструувати свою біографію з тим, що в ній не булоб цього фатального інциденту, про який не треба згадувати, але він живе, існує й тягне одну консеквенцію за другою.

— Ну, припустім, що так. Але щож в такому разі...

— Що? Ти кажеш, що найщиріше й найповніше ти себе виявляв у конспірації і в кількох моментах тут, на фронті. Ти забув ще додати, як ти себе почував у момент, після твого невдачного самогубства...

— Я тебе не розумію...

— Як, не розумієш? На початку був той інцидент. потім була конспірація, потім була формальна спроба самогубства, а потім був фронт.

— Який це має звязок?

— Простий і очевидний. Найповніше й найщиріше виявляється твоя скалічена психіка якраз в моментах, які межують з самогубством, з лквідацією тебе самого й лквідацією того інциденту... В поезії, в малярстві в твоїх мріях і фантазмагоріях ти тікаєш подальше життя, подальше дійсности. А що ти не всіли втекти за далеко, тому ти невдоволений своїми поезіями й картинами. Тепер ти тікаєш уже перед самим собою перед дальшою мукою свого існування. Бо як не є, то це

всеж таки мука. І коли тобі не вдасться згинутися фізично, ти скорше чи пізніше згинеш духово, скорше чи пізніше ти здекларуєш себе, як переконаний цинік.

— Це твій такий, безвідкличний присуд?

— Мій? Ні! Це остаточна, але невблагана консеквенція дальшого розвою твоєї психіки. Хиба, що знайде щось такого, що...

— Хиба що станеться чудо, ти хочеш сказати...

— Так, але ж ти знаєш, як рідко в наших часах діються чуда.

— Більш менш — „не тратьте куме сили“...

— „Живі хай не тратьте надії!“

— Ну, годі з приказками. Слухав я тебе спокійно, будь ласка послухай і ти.

— Прошу дуже.

— Не проси, я говоритиму й без цього. Слухай! До тепер ти говорив як прокуратор, тепер я говоритиму як обвинувачений...

— Здався би нам третій, на оборонця.

— Якийсь „з уряду“.

— Може бути „з уряду“. Все одно ти йому не заплатиш.

— Ні, ти слухай!

— Весь замінююся в слух.

— Так, але я справді не знаю — з чого почати.

— Я тобі поможу.

— Ну?

— Скільки в тебе літ?

— Двадцять три...

— В тридцять третьому році життя помер Рафаель.

— І Христос.

— Христос теж, але в даному випадку, я думаю про Рафаеля, який помер в тридцять третьому році життя й сам собою утворив епоху.

— Хай буде. Отже я маю двадцять три роки і до віку Рафаеля бракує мені десять літ. Але ж маючи двадцять три роки, я не маю за собою минулого, а краще кажучи — краще як би не мав жадного...

— Припустім, що так.

— Ні, на жаль в мене минуле є, є пережите і є певний досвід...

— Люде твого типу не вміють користати з досвіду.

— Я попробую. Але ти мовчи. Ти, в своєму обвинуваченні, раз у раз підчеркував вагу того фатального інциденту, що скалічив і викривив мою психіку. Але ж я знаю, що коли на лаві обвинувачених сідає один чи другий тип, його питають про генералія, про батька, матір і т. д. Коли даний тип вилетів колись з коліски і впав на голову, або коли його мати коли небудь спотикнулася і впала, ще нім привела його на світ, то оборона підносить це як момент, від якого узалежнена психічна конструкція обвинуваченого. Трибунал застановляється теж над тим, чи в родині обвинуваченого не було самогубців, божевільних чи хоч би тільки нешкідливих психопатів. Все те важне й воно впливає на гостроту присуду.

— Так.

— А ти ставлячи мене під різки твого дружнього обвинувачення, не питав мене про генералія...

— Про них я більш-менш знаю.

— Знаєш отже, що мого приходу на світ ніхто не ждав; я прийшов сюди як непрошений інтруз, що в найкращому разі псує гостям забаву...

— Припустім.

— Я прийшов як інтруз, але я з природи річи мусів заховуватися так, як би був найбільш бажаним, найбільш вигладаним, просто необхідним гостем. Від коли себе тямлю, я робив свідомо все, щоб збентеженим гостям доказати мою необхідність. Коли б не те, я би був може не писав поезії, не малював, не займався конспірацією, словом, я б собі був без труду, спокійно й статочно будував те, що зветься кар'єрою. Я, син таких то а таких батьків, що вже самі подбали про місце для мене в громадянстві. Я це місце мусів здобувати після мого розуміння, і це місце не повинно було гинути на сірому кінці стола. Ти знаєш, як то часто буває, що на празнику, серед розбавленої публіки зявиться хтось непрошений, незнайомий. Його очевидно не викидують з місця, толерують, але коли він недотепа, то падає він і гнеться під громами поглядів, що

хором кричать йому — хто ти, чого і за чим тут прийшов?! Але буває, що коли такий непрошений гість не втіям битий, вичувши психологію свого нового оточення, попаде в його тон і зааранжує якусь виїмково цікаву забаву, то в один мент мякнуть громові погляди, товариство починає крутитися довкола нього, він стає його центром, його необхідністю. Коли він хоче відійти, його спинюють, коли ж справді відійте, його прощають з жалем і просять „не забувати“. Правда, по його відході всі вертають назад до ідальні й один другого питає, що це за тип, хто його просив, але всі врешті решт погоджуються на тому, що він добре зробив, що прийшов. Такому то й місця за столом не жалко. Отже уяви собі, що я, відколи себе тямлю, почував себе таким непрошеним гостем на празнику і з титулу цього, я старався бути інтересним і забавним.

— Вибач, але мені здається, що ти забагато ваги прикладаєш до питання твоєї „непрошеної“ гостини. Таж мусиш признати, що живем уже не в середньовіччю й такі питання перестали бути „каменем преткнення“.

— Не вір, друже. Тобі воно так здається, що ми виросли понад середньовіччя, в якому навіть термінатор каналаря мусів дати доказ сього „*legitimi thori*“... Для тебе це питання ніколи не було питанням, ти його не завважував, бо воно тебе не доторкало. Але коли хочеш то знай, що я сам, ще маю настільки розуму, щоб виправдати це і те, від першого дня до нині почував, що на мені тяжить гріх моїх батьків і заважає мені більше, аніж їм. Для мого батька, що є позатим зразком громадянських чеснот і справді гарним чоловіком, це був тільки більше чи менше прикрий епізод, залежно від того, хто про нього видавав осуд, але для мене, це було пятно, яке колись витискано розпаленим залізом галерникам. Вони могли втечи з галер, їх могли звільнити, але пятно оставало й не заросло ніколи.

— Дрібноміщанство.

— Певне, що дрібноміщанство. Алеж це не є, так собі, явище, але це є громадська психіка, неписаний закон. І я тобі скажу це — правильний закон. Коли б його не було, не було б етики кохання, не було б свя-

тости подружжа, а мусиш признати, що одно й друге це гарні інституції; коли наше життя не має бути вакханалією змислів, а наш дім... публичним домом.

— Ти говориш про святість і сплету подружжа і в парі з тим згадуєш середньовіччя. Хиба ж не середньовіччя освятило той злочин прекрасною легендою про Трістана й Ізольду?

— Гарна легенда.

— А бачиш і це є твір середньовіччя, яке без жалю ставило кострі тим, що ламали подружній звязок.

X.

Ізольда любить Трістана. Трістан далеко і тільки слухи про нього доходять, що він одружився. Одружився з дівчиною, що зветься теж Ізольда і має русяве волосся. Трістан зрадив, Трістан зламав присягу, яку вони собі вчинили, пучи вино з одної чари: бо ті, що пють вино з одної чари, любитимуть себе від нині аж до віку. Та хто з обоїх цей нектар, що з нього серце в них знялося щастям, виплює, той бездомною собакою тинятиметься, сухим перекотиполем котитиметься по шляху й прохожі топтатимуть по ньому, без жалю. Від нині аж до віку...

Ізольда любить Трістана. Вона не зрадила його навіть тоді, коли мусіла, коли король Марке одружився з нею й віз кораблем під багровими вітрилами до свого замку. Вона не зрадила Трістана навіть тоді коли мусіла — її повірниця Брангена позичила її своєї дівочої сорочки. Вона не зрадила його, бо хто з одної чари не... Двічі видержала страшну пробу, двічі скорився король Марке перед її святістю і красою. І тоді, коли вже костер під нею запалювано й тоді, коли її нагу й святу в своїй безсоромности кинув король Марке на паству прокаженим. Кожнього разу являвся біля неї лицар в блискучій зброї, кожного разу смертельна проба кінчалася побідою прекрасної, златоволосої Ізольди. Усі бачили лицаря, всі бачили чудо св. Юрія, тільки Ізольда не бачила; не бачила й не знала, що це був Трістан. Трістан, що пив з нею вино з одної чари й зрадив.

І тепер Ізольда пестить свого песика з базальту, що дав її Трістан. Песика—Петікрі. Брангена розчісує її обережно коси, бо її волосся болить, бо вона всю ніч не спала; плакала над чорною зрадою Трістана, що одружився з Ізольдою Біловолосою.

Що її король Марке? Що її його сивий, королівський волос, що змітає порох з перед її ніг? Що її рада февдальних панів, які журяться близьким божевіллям короля Марке? Вона любить Трістана. Любить й любитиме до віку, бо вона пила з ним вино з одної чари.

Трістан лицар, Трістан не ламав ніколи слова, Трістан не вступався нікому з дороги, Трістан не сплямив свого щиту трусливістю. Але він її зрадив.

Король Марке не шукає вже кохання в обіймах своєї дружини, він знає, що його не найде, хоча він король і не звик коритися. Але, король Марке, сивий король Марке хоче спокою, він не хоче, щоб його барони не насміхалися над його рогатою головою. Тому Трістан не сміє стати ногою в межах королівства, не сміє блиснути щитом на його турніях, а коли ні, то згине. Трістан погодився. Так, він ніколи не стане в межах королівства короля Марке, ніколи не блисне щитом на його турніях. Так, бо він лицар, що радше своє серце зломить, аніж слово.

Але чому Трістан зрадив, чому одружився з Ізольдою Біловолосою? Брангена не знає; вона чеше свою паню, якій позичила своєї дівочої сорочки..

Та що це? Дзвонять ретязі при замкових брамах, по замковому подвір'ю несеться гомін кінських копит. Чого це знову їзджаються барони на замок короля Марке? Брангена не знає, русявий паж Параніс теж не знає. Він тільки клякає біля ніг Ізольди й підіймає край її одягу до губ. Ізольда гладить його по русявій голвці, мов вірну собаку.

Король Марке казав, щоб Ізольда зійшла вниз до великої, лицарської салі. Король Марке казав! Ізольда слухає, хоча в її батьківщині не поведуться так з жінками...

Мовчки піднялися барони з своїх сиджень, коли на порозі лицарської салі станула Ізольда. І тільки

Дінас, її вірний друг, друг її й Трістана, підійшов до неї й поцілував у кінці пальців, прикладаючи на одне коліно. Решта баронів мовчки понурила голови. Один тільки Деновалін вдивився в неї поглядом, який її ображував. Деновалін, якого вона ненавиділа, гірш собаки. Король Марке дав знак, усі сіли крім Ізольди й Деноваліна, якому дано слово.

Трістан зламав присягу. Деновалін зустрів його в лісі поблизу замку. І хоч Деновалін кликнув на нього, він не спинився. Трістан не спинив коня навіть тоді, коли Деновалін кликав його в... імя Ізольди...

Ні, це неправда. То немислиме, щоб Трістан тікав перед Деноваліном, немислиме, щоб він не станув, почувши імя Ізольди. Деновалін бреше. Так, але чому йому ніхто не відповість? Чому йому ніхто не жбурне його брехнею в вічі?

Та ось підіймається Дінас. Йї друг, її і Трістана. Він теж бачив у лісі лицаря, що подавав на Трістана, в туж саму пору, що Деновалін, але далеко, далеко відтіля. Або було двох Трістанів, або не було жадного. Так, не було жадного, бо Трістан лицар і скорше своє серце зломить, аніж слово.

Хто це товче до решітки лицарської салі? Якийсь дивний, мандрівний блазень, високий, в червоному, з обличчям, що застигло в якійсь невимовно болючій масці. Йому холодно й він проситься до середини. Король Марке добрий король і нікому не відмовляє гостини. Тим краще. Може мандрівний блазень несе з собою який новий жарт, якусь нечувану вигадку, бо в нього на замку й так забагато смутку й мовчанки. Його блазнови Угрінови ніяк не вдається привести короля до сміху...

Бо й чим його міг розсмішити Угрін? Чи може згадкою про костир, на якому стояла Ізольда?

Блазня впустили до середини. Він певне спрагнений, голодний. Хай Ізольда подасть йому вина, хай сама пригубить, щоб він мав про що згадувати в своїх мандрівках бездомних. Ізольда пе. Але щось коїться з тим дивним, непривітним блазнем. Хоче витрутити її чару з рук, але зараз таки заспокоюється й каже, що пити не буде, бо... ті що пють вино з одної чари, любити-

муть себе від нині аж до віку, любитимуть себе усіми змислами й думками, від нині аж до віку.

Тут блазень наче росте на очах, груди в нього чогось нагально підіймаються й обличчя ще страшніше кривиться... Та хто з обоїх цей нектар, що з нього, серце обоїх знялось неземним шастям, хто цей напій відтрутить богохульно, той... бездомною собакою тинятиметься, сухим перекотиполем котитиметься по шляху й прохожі топтатимуть по ньому, без жалю...

І тому він не хоче пити. Ізольда підіймається в своєму сидженні вдивляється в страхітливе обличчя блазна й нічого не бачить. Вона тільки хоче щоб він пішов собі геть, геть, геть разом з примарами минулого, які він невідомо відкіля приволік за собою...

Але король Марке думає, що мандрівний блазень зовсім інтересний. Його блазенство сидить в ньому дещо глибше... Король Марке хоче знати хто він такий, відкіля, як зветься...

Відкіля він, що за один? Породила його сестра короля Марке. Так, сестра короля Марке. Він був колись лицарем, так лицарем як ті панове, що вплили тепер очі в його страхітливо викривлену маску, так друже Дінас, так пане Деновалін...

Усі жахаються і хоч Ізольда обурюється, що блазень зве себе сином сестри короля Марке — Трістаном, король Марке не думає, щоб божевілля цього мандрівного блазня було нецікаве. Він каже йому говорити далі, він не кожне слово з його губ. Король Марке, сивоволосий король Марке, який уже не жде кохання в обіймах своєї дружини Ізольди Біловолосої...

Ні, ні, того блазня, що подає себе за кузена Короля Марке, що зве себе Трістаном, варто послухати. Його жарти зовсім небуденні. Але, варто знати, як він зветься на правду, той блазень, що так з гори дивиться на оточуючих його баронів.

Блазень похнюплюється. Він пригадує собі своє наймення. Ні, ні! Він — бідний мандрівний блазень, блазень, що не має наймення. Що кому, впрочім, до цього? Він зрадив своєму прекрасному, гомінкому найменню. Так, воно було колись ясне й звінке, а він його зломав і перепутав Зломав його на дві половини й кинув ви-

соко в повітря й доси грався своїм дзвінким найменням, поки воно не впало йому в руки перепутане, скривлене. Він зветься... Тантріс, так але хиба це є наймення?

Тантріс? Так хиба ж це не зломане й перевернуте наймення Трістана, лицаря без змази, лицаря, що нікому не вступався з дороги, радше своє серце зламав, аніж слово? Справді добрий, небуденний дотеп. Тантріс...

Так, але Ізольда не хоче, щоб цей блазень, ця попомісь людського з звірячим, зловживав іменем Трістана. Король Марке не повинен дозволити йому плямити імени лицаря, що був сином сестри короля Марке. Дотепи цього блазня несмачні й образливі..

Але король Марке думає інакше. Отже той блазень був колись Трістаном? Так, він був Трістаном і часто був сам на сам з Ізольдою. Що? Доказ, знак, описати Ізольду! Блазень виростає з себе, підіймається й сяє від картини, що її малює словами, палкішими аніж мінія, більш блискучими аніж клепане золото катедральних мініатур. Так, навіть той темний хрестик під лівою грудю Ізольди він тямить.

На ліво вниз під її грудю сам Бог поклав свою печать, підпис на твір свого мистецтва...

Король поблід, круг баронів довкола блазня поширшав. Гей вартові! В окови цього блазня!

Одна тільки Ізольда не збентежена. Хиба король Марке не тямить, хиба це було так давно, як вона в усій своїй божеській наготі стояла на смолянному кострі? Так, так, це правда! Поміж очима голоти, що вжерлися тоді в її пречисте тіло, могла бути й пара очей цього блазня. Самже він каже, що стояв біля королевої. Це йому помішало розум і він уявив собі, що є Трістаном, кузеном короля Марке... Так, чого ж усі дивляться на нього злющими очима? Він бідний, мандрівний блазень, що хотів зібраним оповісти щось смішного,.. Чого ж ніхто не сміється? Гей, смійтеся!

Але ніхто не сміється, бо оце станули вартові з смертельно раненим лицарем, якого найшли післанці короля у лісі, шукаючи за Трістаном, якого бачив Деновалін. Його ранено, бо він тікав, коли його спиняли. Кінь його впав неживий, а оце він, смертельно ранений,

лицар, якого ніхто з присутних не знає. Але перше аніж він вмер, він хоче глянути на Ізольду. Нещасний. Хай його приведуть, хай гляне на те, без чого не може вмерти.

— То ви, Ізольда Золотоволоса? Нехай вам Бог простить!

Тільки мандрівний блазень знає хто такий той лицар. Це брат його дружини — Куердін, якого Дінас бачив ранком в лісі з щитом Трістана через плече...

— Хто ж ти такий, нещасний чоловіче?

— Один із тих, що вмюють умирати. Покладіть мене й плащем мене накрийте.

Його кладуть поблизу ватрана на кам'яну лавку, де він лежить мов мраморна статуя на саркофадзі.

— А де твій щит?

— Я мав на собі щит мого шваґра, Трістана з Льоноа, бо ми з любови своє оружжя поміняли. Трістан велів привіт вам, пане, передати.

— А деж Трістан? Скажи мені, де він! Спаси мене від муки неспокою!

— Він дома біля своєї дружини..

Але що це? Невідомий лицар, відвернув обличчя і вмер.

Мандрівний блазень припав до його руки і стянув з неї перстень з зеленим самоцвітом. Яким правом?

— Той перстінь мій! Говорить блазень. — Мені, колись дала його кохана й клялась при тому. І я тепер його віддам Ізольді — дарунок блазня. Візьміть його... і не кидайте геть...

Ізольді слабо, вона хитається на ногах, бо вона пізнає перстінь, що його дала Трістанови. Перстінь, що з руки мерця попав у руки цього примарно-страхітливого блазня... Вона не знає де вона, що з нею. Чи вона серед мерців і примар, вона непевна чи вона ще при здорових змислах. Якийсь зловіщий стогін давно минулого проходить порожніми салями замку короля Марке. Не видержує й тікає в свої покої з Бранґеною.

Вона тікає, бо король Марке визвав примари минулого й заставив цього блазня-приблуду плювати її в обличчя, топтати її святощі. Даремне блазень чіпляється

краю її одежі. Даремне просить змилювання для своєї бідної, прокаженої душі.

Алеж він має її перстінь. Перстінь, що вона його дала Трістанови й сказала, що кожному, в кого вона перстінь побачить вона повинується, піде за ним, припаде як вірна собака до його ніг.

Цього перстеня не сміють плямити руки блазня-заволоки. Вона мусить його мати назад. І вона сходить з своїх кімнат у низ, в страхітливу пустку лицарської салі, в якій одному кутку лежить мерлець а в другому блазень, що мов крук напосівся на її бідну душу.

— Ах ти страхітлива примаро мого болю! Мов суп, мов вовк ти ждеш на мою душу. Чому не йдеш, чому втиснувшись в сумерк на добич ждеш? Чому не йдеш? Йди геть!

— О ти моя, моя одна Ізольдо!

— Мовчи, чого заплямлюєш те слово, яке мене по-думям сто кострів прймає, йди!

— О пані, ти скажи, де найду я таке глибоке море, таку безодню для мого болю? Піду туди, скажи мені чи найду таку труну в якій, вмистився би мій біль!

— Іди собі куди провадять очі, іди та так далеко, щоб поміж нами вмистився світ цілий, великий, іди бо я при тобі чую, що з мого серця лється струя крові, я чую, що ти крук мій, душогубець. Іди та знім геть підеш, віддай назад той перстінь, що з холодних рук мерця ти зняв без сорому, без стиду. Це перстінь пана Трістана...

— Направду, це перстінь пана Трістана, його Свята Святих...

— Віддай його, коли не хочеш вмерти. Кажу тебе убити, ти блідий, обридлий блазне.

— Той перстінь — мій! Я дав його тому, що вмер оце за мене і за вас; я дав йому його в збереження як душу, й велів йому, з перстеном цим в руці закликати вас у ліс, до мене. Деновалін найшовся не впору у лісі, так для мене і для вас. Та ви скажіть Ізольдо, чи клятьбу, яку ви перстінь цень даючи поклали, ви хочете додержати до краю?

— Усе на що я раз в житті клялася, я хочу вірно видержать до краю. При всіх моїх присягах був Господь при мені.

— Тоді почув Ізольдо — я тебе во ім'я пана Трістана із тим перстеном у руці закликаю — ходи!

— Ти навіть знаєш наізусть цей клич? Так знай, не зраджу я клятві — що скажеш я наче раб твій, слухаю.

— Ізольдо! Пізнай мене, пізнай свого друга!

— Ти крук, вампір, ти кров мені пеш з серця!

— Ця кров була моя! Твоя багрова кров у мої лицарські руки зложена, як скарб. Моя від тої хвилі аж до віку! Куди ти підеш там піду і я, а де ти станеш, стану й я при тобі! Хиба не так, казала твоя кров? Я тут прийшов по це, що було мое...

— Пожалься ти! Блідий, примарний блазне! Скажи, чим я тебе покривдила, вразила? За що мені ти все мое минуле опльовуєш й на позорище ставиш? Скажи мені хто ти і звідки! Хто ти? Скажи — дивись я плачу, я можу кровю плакати — скажи!

— Я зрадник що не зрадив, я коханець, що бачив небо, рай, душі спасення у тобі Ізот!..

— Мовчи! Чого ти плямиш моє ймення, чого на мене дивишся мов крук. яке мені до твоїх болів діло? Не в мене лік на твое божевілля.

— Ізольдо!

— Що? Чи маю остригти волося як ти й блазеньку надягти одержу і йти у світ, по ярмарках й кричати про Трістана й Ізольду? Невже мене пан Трістан кинув тобі на паству лиш за те, що я його любила раніше аніж та, що з нею тепер він дома? За те що я себе йому дала цілу без решти з кровю і душею?

— Ізот!

— Яке в тебе право шептати ці слова твоїми спеклими з жаги устами? Коли ти голодний, спрагнений, іди до кухні. Там тобі прикажу подати їсті й випити. А тут? Чого ти хочеш тут, іди!

— Ізольда, бачиш перстінь цей?

— Ну й щож? Ти вкрав його з холодних пальців трупа...

— Той перетінь мій, як ти моя до віку...

— Дивись, паду на вколішки і прошу, кричу до тебе кровю мого серця: іди, покіль я, так як ти, блідий, не втратила ще розуму як ти і не пішла плювать собі у вічі! Дивись, паду навколішки!

— Що робите приятелько, Ізольдо! Устаньте! Я підйму вас...

— Бувало, коли мене мій лицар Трістан кликав, то надімною отвиралось небо, від обрїю до обрїю здійлось, щось наче гомін золотого дзвону. Весь світ, усе що в ньому ясне й чисте, зливалось в гармонію пісень, які були одним великим щастям, одним великим поривом, підйомом, вірлиним летом в гомін сфер. Бувало, коли пан Трістан станув поруч мене то все кругом тремтіло, тим чим я тремтіла; усе кругом, поля, ліси і гори, в глибинах рік перлилося вино, пташки вмовкали з сорому, коли моя душа співала пісню щастя. Скажи мені, тиж так богато знаеш, скажи-бо хто зломав союз між нами, хто зрадив, хто оплямив храм наш, хто?

— Пан Трістан.

— Що? Я чую скрегіт крука і чую подих трупа, що пливе від твого тіла, відійти!

— А всеж таки це тіло колись тремтіло у твоїх обіймах; згадай цю ніч зоряну, коли під нами шуміло пурпурове море а понад нами простиралось небо засіяне зірками-самоцвітом. І подих той і голос той колись були тобі миліші аніж співи пташок, ніж гомін золотого дзвона. Чи можу я добути з пилу забуття, умерших слів підняти одно і кинути в гору мов кулю соняшну, в якої красі і блеску тиб мене пізнала? Захочеш, я усе що вже минуло і так далеко відійшло від нас, що ми уже не знаєм чи воно на правду було чи лише мов сон пройшло, над наші душі і розприсло, захочеш, я заверну те, поверну на яву сон, а яву на минуле, що просить тільки, щоб її забути. Ходи зі мною, як колись як давно, коли над нами отвиралось небо, а наші стопи обливало море!

— Трістана хід був наче лет, при ньому землі під ногою я не чула. Слова його крилаті нас обоїх несли в гору, мов дві крилаті птахи...

— Ізольдо, тямиш соколині лови, коли тебе я зняв з твого коня й на свого посадив, а ти до мене, немов дитина пригорнулась?

— А Трістан щастям паний, лицар Трістан, пустив коневі поводи й впяливши йому остроги золоті у бік, поніс мене у золото полудня, а вколо нас лиш мигали ліси, поля і гори, цілий світ, як часто я згадувала оті прекрасні, соколині лови... Скажи чи Трістан їздить з своєю дружиною тепер на лови?

— Чи маю заспівати пісню, яку що день співає бідна жінка, яку недоля з Трістаном звела? У неї очі від плачу червоні...

— У неї очі від плачу червоні? А в мене, що, хиба вони від частя блищать огнями тисяч самоцвітів. Та ні!

Коли ти так багато знаєш, тоді скажи мені, скажи мені ти блазне, для чого Трістан з нею одружився — з Ізольдою із білими руками?

— Чому? Питаєшся чому пан Трістан з нею одружився... Разу одного на її обличчю побачив він холодний, срібний усміх і це йому подобалось, колиж другого дня хтось крикнув „Ізот“ в той момент йому здалось, що тоне в споминах про Ізот, в якій було золоте волосся і золотий був усміх... Але згодом він втратив охоту до життя, зірвавсь і болем свого серця гнаний прилетів до Курнвалю, щоб раз і ще нім згине поглянути на русокошу Ізот із золотим усміхом. Про решту знаєш...

— Я знаю решту й знаю, що за твою брехню ти мусиш згинуть з моїх рук. Доволі муки, годі вже, не сила. Коли ти справді Трістан, як говориш, то будеш жить в моїх обіймах, що до Трістана мов діти тужать, рвуться. Найдеш у них усе, а навіть забутя того усміху срібного, що ти утік від нього. Та тільки знай, як що ти брешеш, то ночі тої вже не будеш снити про злоті усміхи! — Бранґено! Подай мені ключі від східньої вежі! Так слухай блазне й знай що жде тебе! Живе у нашій замку собака, що з любови і туги за Трістаном здичавіла. Вона колись належала Трістану. Собака ця, мов білий вовк, тепер на людське мясо ласа! Сторожі, яким віддала я її в опіку, дають їй їсти на залізних списах.

бо відколи пан Трістан відійшов, вона вже трьох роздерла сторожів. Як думаєш, коли пан Трістан прийде до неї в клітку, чи вона його також розірве?

— Ах пані Ізот, пані Ізот — Гусдент, був вірний пес; я рад його побачу...

— Ти навіть знаєш як він зветься?

— Так. І знаю шлях до клітки. Дай ключі!

— Ні, ні не йди! Не йди! Брангена, поклич його нехай не йде!.. Пішов... що, чую голос „Гусдент“, так Брангена?

— Я чую теж.

— То був напевно його останній передсмертний крик. Скажи Брангена, що тобі здається, яка у тебе думка про того блазня, що зветься Тантріс? Піди поглянь, що діється в вежі! Ах Боже, ти що світ цей сотворив, на що мене ти сотворив на ньому?

— Ізольдо! Клітка Гусдента порожня! А блазень той і з Гусдентом крізь мур проскочили...

— Чи він собаку вбив а сам утік?

— Ні, ні не вбив! Он там ідуть оба, а Гусдент скаче довкола нього й виляє хвостом, і лиже руки і лице у блазня, весь повен щастя!

— Ах Трістан, Трістан! Мій коханий блазню! Вернись, оглянься... Ні, він йде.. Кричи за ним Брангена! Кричи хай верне... він мене не чує. Пішов Брангена! В нас був, в мене був пан Трістан...

XI.

Корпан заслухався в оповідання Чичкевича, а коли той скінчив, йому стало дивно. Усміхнувся глянувши на свій стрілецький однострій й на обстанову воєнного, обозного життя, що їх окружало. В один момент стало йому до смішности незрозуміло, як він тут опинився, чого тут ждав, за чим шукав.

Як часто находив він у паперових, літературних героях власні прототипи, як і він непристосовані до життя і може тому якраз цікаві на сірому фоні поем та романів.

Ну, Пер Гінт це само собою тип, в якого духових маніфестаціях не трудно віднайти себе, свого приятеля, чи навіть цілу верству громадянства, яка так чи інакше не може бути собою. Душевно роздвоєна, вмирає від цього як від кожної іншої недуги чи рани. Але такий Трістан, герой лицарського середньовіччя! Доби, що здається нам викованою з моноліту! І він теж роздвоєний і він, на свій, середньовічний спосіб, не є собою і гине від тогож роздвоєння, на яке згинув на стільки століть згодом Пер Гінт.

Що це значить?

— Ну, бувай здоров приятелю! Не згадуй лихом, як я тебе тільки добром згадуватиму.

— Бувай здоров! Може там, на заході, ти себе найдеш. А може загубиш і те, що ще в тобі, сяк і так, тримається купи. Я б дуже хотів, щоб ти відціля вернув цілим чоловіком, хоч...

— Не віриш у можливість такої переміни.

— Хочу вірити, але... ну бувай здоров!

Розцілувалися з сердечністю випробуваних побратимів.

Ще один день пронудьгував Корпан у кадрі, відвідав місцеву коршму, до якої заходила стрілецька старшина, не так на гаряче вино, як на чорні очі молодої шинкарки Шаріки, яка найбільше вражіння робила на підстаркуватих, вислужених при австрійській армії „кадетаспірантах“, що тут стали сотниками й дожидали в кадрі на „бефедерацію“ на отаманів. Без цього, казали вони, не рушаться в поле і були консеквентні у своїх постановах.

Корпан пив горяче вино, від якого несло квасом й корінням та дивився в сторону „шинквасу“ біля якого сидів з розміряними очима старий, бородатий „вуйко“ Тинович. Десь там у краю лишив стару й нецікаву жінку, тут сховав обручку до кишені й клонючи голову на лікоть зітхав і трубадури.

— Вуйку, дайте спокій, бо жінці скажу.

— Мовчи жовтодзюбе!

— Вуйку, та встидайтеся! Та з вас Шаріка сміється. Вона на старих не дивиться. Пустить до шинквасу молдших.

Але вуйко тільки з погордою поглянув у бік Корпана і вдивившись в мутну склянку „глівайну“ затягнув голосом, який би повинен був сам себе засоромитися:

Не всі тії тай сади цвітуть,
Що весною розвиваються...

Від пісні віяло старовиною й празниковими свічками.

Раннім ранком сидів уже Корпан в поїзді, що ніс його на захід. Туди він сягав тільки думками, тепер мав нагоду побачити шматок Європи зблизка. Але він не стямився як проїхавши цілу Мадярщину й Австрію опинився в серці австро-угорської монархії. Усю дорогу не сходяв йому з голови Тристан, весь час кружляв думками понад головами Любки й Льоти.

Але Відня всеж таки йому не вдалося перескочити. Заїхав до гостинниці й обмившись, пішов оглядати місто.

Що хвилі наскакував на юрбу, що окружала чету військової музики. Музика грала цісарський гимн, публіка скидала капелюхи й випростовувалася. Корпан теж мусів приставати і „робити фронт“. В душі він тільки посміхався з добродушних віденських „біргерів“ які любили свого цісаря понад все, і готові були згинуті для нього, тількиб подальше боевого фронту й воєнних невогод.

На фронті не було пива й „вінер-вірстлів“, а без цього правовірний віденець не бачив можливости життя. Він волів ждати під „бургом“ на зміну варті і скидати набожно капелюх, коли підіймали полковий прапор та грали „Готергальте“. За те, з тим більшою любовою й пошаною відносився добродушний Відень до кожного, що опинився серед нього, притрушений шляхотним фронтовим порохом.

Корпан не міг не завважити, що німецькі старшини, які, будучи на фронті, дбали про свій зовнішній вигляд не згірше добрих передвоєнних часів, тепер свідомо „запускалися“, не голили обличчя, ходили по вулицях без шабел і обовязково з палицею, налягаючи на одну з ніг. Робили це ніби то непомітно, з конеч-

ности, але на ділі вони знали, що за їхню неохайність і штигулькання обожає їх патріотичний Відень.

Побачити старшину чи жовніра в моменті, коли до нього припадала якась патріотичніше настроєна віденка з китицею цвітів й охотою проведення з ним хочби й цілого дня, не було рідкістю і Корпан двічі, першого дня, був примушений відмовлятися від такого товариства, своєю ломаною німеччиною.

Так, але якраз ця його німеччина довела його на другий день до роспуки. Як він не просився, як не пручався, якась віденська Валькірія рішила, що він не сміє мешкати в гостинниці і мусить перебраться до них, то є до її мами, де за ціну свого добровольчого героїства дістане помешкання й харч на протяг своєї відпустки; бо він є „айн країнер“; то прекрасний, геройський народ, тільки „ді рутенен“ то каналії й „ферретер“ найподлішого сорту.

Не було сили й аргументу, який би переконав запалену віденку, що він зовсім не „крайнер“ а „українер“, та що „рутенен“ це один і той сам народ. Вона вважала це „абсолют блед“, щоби „зо анштендігес фольк ві крайнер“ мав щонебудь спільного з „рутенами“, яких треба вішати.

Так, без жалю і без розбору. Це впрочім станеться, най тільки скінчиться війна. „Вір верден шон ді шуфтен паккен віссен“!..

Корпанови збиралося на плач з досади, але вимріяна безвинність, з якою молода, тупоноса віденка погрожувала „рутенам“, розброювала його. Він вимовився від помешкання, але мусів піти до батьків своєї незнайомої на каву, яка була на правду добра й запашна. По каві відвели його до театру, а по театрі до гостинниці. Весь час невгомонна віденка щебетала і сміялася. На кінець завважила, що „гер кадет іст тедліх ферлібт“, але вона не хотілаб мати такого балагулу судженим. Що її прийде з його вірної любови, коли біля нього моглоб найбільш розбавлене товариство заснути.

— „Ман мус лебен унд лебен ляссен!“ А ці дуже вірні і примірні суджені, то найгірший матерял на мужів. Найліпша жінка буде з ними нещаслива і скорше

чи пізніше їх зрадить. Так. Вірний чоловік не може бути атракцією для жінки, яка знає що він її ве зрадить. Подружнє щастя вимагає дещо перцю а навіть паприки. Люкрецію можна хіба на лік заживати.

Тої ночі не міг Корпан заснути, але щоби на другий день не попасти в нову халепу, відложив оглядання віденських музеїв на другий раз, ршив раннім ранком відїхати дальше, до Грацу.

До Грацу їхав Корпан теж не без пригоди. В купе другої кляси, в якому опинився дякуючи даровому, військовому білетови, сиділо проти нього дві пані, старша мати і молода її чорноока дочка. Входячи в купе, Корпан поклонився обоім і запитав чи є свобідне місце. Обі з виїмковою ввічливістю показали йому на порожнє місце проти себе. Ще нім поїзд рушив з двірця, старша з пань заснула. Молодша за те, хоч і читала газету, більш за все кидала оком на Корпана.

Корпан пробував удавати, що не завважує поглядів сеого, симпатичного, впрочім, візаві. Скоро одначе йому це набридло і вони почали розмову.

Почалася вона очевидно з війни й обмежень, яке мусить терпіти населення, пройшла здовж боевого фронту й вернула назад у купе, поміж двое людей, які побачили себе нині вперве.

Корпан не счувся, як його розмовниця перейшла з „гер“ на „ду“ і сіла тугже поруч нього. Довірочність дівчини його вже, після віденських досвідів, не бентежила. Але ж він побачив її нині вперве, а за кілька годин розїйдуться, щоб може ніколи не зустрітися, який змісл має така розмова :

— Але ні, гора з горою не зїдеться і т. д.

— Чи в вас такий звичай?

— Який?

— От так від першого слова...

— Так, в нас такий звичай. А в вас?

— В нас це трохи инакше, але мусиш признати, що в нас краще як у вас.

— Може бути.

Сусідка піднялася й повернувши до виходу з купе моргнула на Корпана.

— Комм!

Корпан легко підвівся й поневолі глянув на стару паню, що хропіла на добре. Молода дівчина бігла здовж коридором довгого вагону, все позад себе оглядаючись, врешті, коли обоє опинилися в полотняній гармонії, що єднала два вози, дівчина спинилася.

— Ну, чого ти біжиш за мною?

— Якто? Ти ж мене кликала.

— Так, але ти маєш суджену...

— Ну так, але...

— Але, але... і молода дівчина, мов вивірка кинулася Корпанови на шию. Обняла її руками й повісившись на ній, присалася до його губ.

Корпан цього не сподівався. Але ж навчений викладами своєї незнайомої з Відня, тут рішив „найтися в точці“. Підхопив дівчину за стан, притиснув її з усею силою до себе й завмер...

Паровик засвистав, машина почала припиняти скорість. Дівчина відскочила й почала поправляти волосся, що було чорне й хвилясте.

Корпан поправляв окуляри, що загнулися й майже не держалися на носі. Позатим він здурнів і збентежився. Все сталося так нагло, так несподівано й ні причому, що він не знав, на яку стати.

Незнайома станула при вікні й задивилася в простір. Її мовчанка бентежила його ще гірше. Він ждав, занім вона обізветься й теж дивився перед себе. Але вона не обзивалася. Рішив заговорити сам.

— Вибачай, але...

Вона нагло обернулася до нього.

— Я не вибачаю..

— Так, але я тут завичив мало.

— Тим гірше для тебе.

— Отже?

— Отже ти напишеш до своєї судженої, що ти зробив їдучи до неї.

— Я можу це написати, але що тобі з цього прийде?

— Я скажу мамі й ти мусиш женитися зі мною.

— Так?

— Так, так.

Корпан збентежився на добре, але якраз її заява його протверезила.

— Слухай, правду кажучи, я не знаю з ким говорю...

Дівчина глянула на Корпана, відтак відвернулася до вікна й почала насвистувати шлягер з найновішої оперетки. І цей рух і цей свист, в якому виявилася вона зовсім небуденним майстром, зробив на Корпана прикре вражіння. Він готов вже був рішити, що має перед собою віденську вуличницю, яка може хотіла його натягти, бо припускала, що в нього є гроші. Гроші у нього справді були й Корпан почав уже продумувати над тим, як би то з нею розплатитися...

А дівчина свистала далі й Корпан не знав, чи стояти коло неї чи вернути в купе. Нараз дівчина відвернулася і вдвиглася йому прямо в вічі.

— Слухай!

— Слухаю.

— Що ти собі про мене думаєш?

— Нічого. Що ти весела дівчина.

— З ulиці.

— Ні, чого з ulиці.

— Ні, ти маєш право подумати, що я з ulиці. Але мені це байдуже. Все одно ми вдруге ніколи не побачимось.

— Чому ні, не треба зарікатися.

— Ні, коли б ми побачилися в друге то тобі б було неприємно. Мені теж. Уяви собі, ти йдеш з своєю судженою попід руки, шепчете собі щось одно другому і нараз, зза угла камениці виходжу я. Ти не знаєш, що робити. Очевидно, кланяєшся. Твоя суджена питає тебе, що це за пані, а ти сам не знаєш що сказати. Очевидно, ти не можеш сказати, що ти з нею їхав з Відня до Грацу й цлувався у вагоні. Правда, ти б цього не відважився сказати?

— Чому, я був на війні, не на одно зважився.

— Війна що иншого, а тут тобі бракло би відваги. Так, так!

— Впрочім чи то зараз усе треба говорити. Неодно можна й треба промовчати.

— Так? А цікаво чи ти б був задоволений, як би суджена промовчувала це і те перед тобою.

— Те, що діялося до моменту нашої зустрічі мене не обходить. Ми належимо до себе тільки з цього моменту. Минуле обоїх є минуле і воно було таке, яким мусіло бути. Впрочім кінь має чотири ноги тай то спотикнеться...

— Так, але ти волиш бути тим конем, аніж мала б ним бути твоя суджена...

— Все одно.

— Ні, не все одно. Колиб ти, приміром, довідався, що твоя суджена, подумай — твоя суджена, їдучи до тебе, цілувалася у вагоні з якимсь чужим військовим, то ти б не міг цього стравити. Воно б ображувало твою амбіцію. Ти б не був такий ліберальний супроти неї, як тепер ти вибачливий для себе. Навіть, як би вона тебе переконала, що вона тут, як ти, завинила мало.

— Ні, ти помиляєшся.

— Ні, я не помиляюся, бо я жінка і знаю вас краще мужчин, аніж ви думаєте.

— Добре, а коли так, то для чого ти мене спровокувала до цього, до чого б я повинен не признатися перед своєю судженою.

— Чого? Так собі. Що мене це коштує? Я судженого не маю й напевне не буду мати. Плюю я на всіх суджених на світі! І вона плюнула крізь вікно на телеграфічний стовп.

Корпан з острахом подивився на годинник і ствердив, що перед ним ще кілька годин дороги.

— Слухай! Я навіть не знаю, як ти зовешся. Але то нічого. Я перенесуся до іншого купе, бо я бачу, що нам тяжко буде разом доїхати до Грацу.

— Не переносися! Я однаково висідаю на третій станції. А там матимеш ціле купе для себе. Тільки бережися, щоб по дорозі не всіла знов яка дівчина і щоб поміж вами знову не прийшло до того, що ти б тепер хотів вирадирувати з пам'яті.

— Я думаю, що до цього не прийде.

— А коли прийдеш до Грацу й сядеш біля своєї судженої і вона тебе спитає, як тобі іхалося, то оповідж її, що не мав часу нудьгувати й... думати про неї. Скажи, що...

— Добре, я її це скажу.

— Скажеш? Ні не скажеш! Нема більших трусів й брехунів, як ви, мужчини. Але що мене це обходить? Факт, що ми поцілувалися, що на ожерелля моїх споминів нанизався ще один жемчуг, може не першої води але й не останньої. Сиди тут і підожди, поки ми висядемо, а там підеш собі в купе і вигідно простягнешся. Ти стомлений і понервований цею „авантуркою“ і тобі треба відпочити і.. тут вона злорадісно засміялася, — приготувитися до стрічі з судженою.

Корпан дивився на неї мовчки.

— Ну, чого дивишся? Поцілуй гарно в ручку, подякуй за товариство і прощай! Поза тим проси Бога, щоб ми вже не зустрічалися. Па!

— Па!

Корпан нахилився до її руки й холодно, безпристрасно поцілував. Незнайома обернулася на запятку й побігла здовж коридора в своє купе. Корпан сів на крісло, зарезервоване для кондуктора ..

XII.

Старославянський Градець, зробив на Корпана куди більше вражіння аніж великий, гамірний і зовнішно безхарактерний Відень.

Довго - довго, занім Корпан найшов помешкання Хильчаків і Річицьких, блукав він над Муром і попід замкову гору, не могучи відірвати очий від її старих, хоча сильно змодернізованих башт та височезної з романська стилізованої дзвіниці. Нагадався йому княжий Перемишль з своїм Замком і Засанням, що тут звалося Замурям й лучилося з старим містом семи чарівними мостами.

Заїхав до гостинниці, обголизвся й обмився, наче стараючись змити з себе спогади подорожньої пригоди. Відшукав Любку щойно коло полудня. Прийшлося йому це нелегко. Мусів запитувати цього й того й при тому не одно довідатися про „фліхтлінгів“, що сталися язвою Грацу. Від коли вони появилися, завелось в Грацу зло-

дійство, а по грацьких шинках гульня й пянство, якого до тепер не помічувано. „Фліхтлінги“ пропивали там свої державні допомоги... Так бодай інформували Корпана його принагідні чічероне, які не припускали, що мають перед собою одного з роду тих зненавиджених і погорджених „фліхтлінгів“. Нерідко оббилося об його ухо страшне слово Талергоф, у якому живцем конали „ферретери“, хоч і так дивно, що уряд витрачає гроші й енергію на удержання концентраційного табору, коли усіх їх треба було, шнурком, поставити під мур і вистріляти як псів. Ті „фліхтлінги“ теж не багато кращі від мешканців Талергофу. Банда, тай тільки!

Идучи до Любки, Корпан оглядав склепові виставки й за всяку ціну вибирав гостинця для своєї судженої. Грошей не мав за багато, а хотів купити щось гарного, цінного й практичного, щоб воно осталося на спомин перших днів їх офіційної приналежности до себе. Зіпрів і змахався на добре, поки підбрав скромну, але смачну підручну торбинку й темноблакитний, імпрегнований золотом флякон на цвіті. Хотів поєднати „utile cum dulci“ й був задоволений з свого вибору.

Ніхто в домі Річицьких і Хильчаків не сподівався так скорого приїзду Корпана. Тим не менше, одначе, пані Річицька була дуже врадувана, хоча дорогі гостинці для Любки обурили її змисл практичності. Нащо робити такі видатки, коли вони на вигнанні, ледви кінець з кінцем звязують. По короткому привитанні, Корпан попросив Любку піти з ним оглядати Грац. Любка попросила з собою Льоту й вони пішли в трьох.

— А верніться перед ніччу! — упоминала пані Річицька на прощання.

— Це вже побачимо, — сказав Корпан і помахав рукою.

Мері сиділа у вікні й була мабуть невдоволена, що її не забрали.

В найближій трафіці купив Корпан провідник по місті, й розгорнувши його, почав студіювати, кудиб їм піти найперше. Але Любка вхопила йому провідник з перед очей і сказала, що підуть просто перед себе, куди очі понесуть. Не промандрувавши далеко, опинилися усі троє в цукорні й замовили чоколяду та тісточка.

Льота й Любка сіли на плюшевій софі поруч себе, Корпан сів на кріслі, проти них. Кельнер приніс „ілюстрації“ і якийсь час дівчата потонули в лектурі.

Корпан, тимчасом, обсервував нишком обі. І знову, як колись на старшинській „менажі“ в Торському, почали тиснутися йому до голови паралелі — поміж Любкою і Льотою. Поміж Любкою, яка була з ним по слові й Льотою, що була мов нерозцвिलий пупінок, якоїсь виімкової, екзотичної квітки... Любкою, що деб не пішла, почувала себе як дома й Льотою, що навіть в себе дома була тиха й застінчива, мов сполохана серна. Любкою, що була втіленням життєвої енергії, оборотности і практичності й Льотою, що була тільки прекрасною, чарівною дитиною.

Ах, якби так можна поєднати „*utili cum dulce*“... З понад стирти „ілюстрацій“ підняла перша голову Любка.

— Ет, сама війна, самі генерали, армати й побоевища! Набридло.

— Колись і війні кінець прийде.

— Ах, я б так поїхала собі до Італії, над синю Адрію..

— Колись, дасть Бог, поїдемо.

— І візьмемо з собою Льоту.

— Так, візьмемо Льоту, й забудемо на все, що не є блакитом неба, золотом сонця й жемчугом морської піни... Що не є шумом прибою й шепотом пальм.

— Поїдемо, Льота, правда, що поїдемо?

— В Італії куди краще як в нас... сказала Льота й задивилася перед себе.

— Так, куди краще. Подумай — солом'яна курна хижа нашого мужика й мраморна палата під небом італійського півдня...

— Хаба там нема курних хат, всі вони там з мрамору?

— Всі не всі, але там само життя, мов адрійське вино, соняшне й оп'янююче...

— Отже їдемо!

— Коли?

— Хай тільки війна скінчиться.

— Але ти мусиш бути професором університету.

- Так хай тільки здам матуру.
- Ах, я й забула, що ти ще без матури.
- Нічого, це зробиться, ґрунт, що ми їдемо до Італії.

Вийшовши з цукорні покрутилися молоді люде ще довший час по місті, розглядаючи театральні оголошення, та кілька разів стаючи „на позір“ на перехрестях вулиць, де грала музика „ґот ергальте“ а військові урльопники з особливою приліжністю налягали на ноги.

Вибрали оперетку й пішли до театру. Корпан сів по середині, дівчата по бках. До речі, то Корпан слабо захоплювався співами й балетом на сцені. Поруч нього сиділо двоє дівчат і він не міг рішити котрій дати пальму першенства. Одна була його судженою, а друга тільки гарною, чарівною Льотою.

Під кінець оперетки, Корпан таки рішився. Нема що. Сталосся. Не хто инший, а люде придумали слово „послідовність“!

Всунув свою руку під рамя Любки й стиснув її долоню. Коли виходили з театру, сказав якось неждано:

— Правда, що як ми поїдемо до Італії, то Льота поїде з нами.

Любка глянула на Корпана, а потім на Льоту й відповіла:

— Певне, що поїде.

Дома вилаяла пані Річицька всіх і заявила, що більше їх на місто не пустить. Вона ждала з вечерою а позатим була неспокійна, що вони поблудять в чужому місті. Корпан перепрошував як міг, приймав усю вину на себе, але це мало помогло. В одному моменті навіть уявив собі, що пані Річицька вимріяний матеріял на тещу.

Чергового ранку Корпан не міг чомусь піднятися з ліжка. Пробував стати на ноги, але тут же почорніло йому в очах і він впав на руки пані Річицької. Потім вже нічого не тямив. Тільки коли час до часу прокидався, заедно бачив стурбоване обличча пані Річицької над собою.

Так проминуло кілька днів. Корпана нічого не боліло. Він тільки в моментах, коли приходив до себе почував якусь непереможну втому й бажання поспати.

І тоді йому здавалося обличчя пані Річицької якимсь ангельськи ясним і привітним. Він хотів навіть висловити своє почування, але не находив фізичної спромоги. Час до часу відчував, що його перевертали на ліжку й змивали чимось холодним, від чого йому вертала свідомість.

Одного ранку запитав паню Річицьку з трудом:

— Що зі мною?

— Нічого, тепер вже все добре.

— А що було?

— Не знаю, якась гарячка, може тиф, я нікого про це не сповіщала, щоб вас не забрали до бараків.

— А тепер вже добре?

— Тепер краще, гарячка поменшала.

— Алеж я смертельно стомлений.

— Нічого, спить, я від вас не відходжу.

Корпан хотів ухопити паню Річицьку за руку й притиснути її до уст, але рука висмикнулася. Він тільки усміхнувся і в цьому усміху була вся вдячність, яку він тепер почував для неї, за її материнське серце.

Ще кілька днів проминуло, й Корпан станув уже на ноги. При допомозі пані Річицької пройшов кімнату раз, другий і сів за столом.

— Я вам наробив клопоту. Вибачте!

— Добре, що на тому скінчилося. Тут прийшов до вас лист з Відня.

— Можна просити?

— Прошу.

Корпан узяв лист у руки, але пальці йому труслилися і він не міг прочитати ні букви.

— Може ви мені будете ласкаві прочитати?

Любка взялася читати лист.

Писав Михайлик.

Він уже давно не на фронті. Справа з походом на Москву не така тепер актуальна. Австрійці побоюються, що як так далі піде, москалі сфорсують Карпати й підуть на Будапешт. На всякий випадок Краків готувиться до оборони. Михайлик дістав відпустку з фронту й приїхав до Відня. Тут йому зараз дали роботу земляки-придніпрявці в Комітеті Спасення України. Хочуть його вислати до таборів московських полонених, вишу-

кувати менше й більше свідомих Українців і вести з ними, поміж „малоросами“ освітню роботу й протимосковську пропаганду. І хоч тою справою завідує ІХ., поліцейний відділ міністерства війни, він погодився на роботу — все одно вона, так чи інакше, вийде на користь Україні. Михайлик запропонував Комітетови заангажувати Корпана. Комітет погодився, вивідав у міністерстві війни відпустку для нього, на необмежений час, і доручає йому готуватися в дорогу. Рівночасно посилає йому гроші на цивільне убрання й дорогу. Треба поспішитися, бо справа негайна.

— Що ж ви на це? Спитала пані Річицька.

— Або я знаю? Якось так несподівано це виникло. Може треба подумати.

— Я вважаю, що тут нема чого думати. Щастя само вам у руки пахається. Звільняють вас з фронту і в парі з тим дають роботу, яка може дати вдоволення. Я вже не говорю про це, що ця робота запевнює вам зовсім вигідну екзистенцію...

— А ти що на те, Люба?

— Я думаю, що мама має рацію. Це знаменито складається.

— Можемо тепер зажити разом...

— Так, сказала Любка і задумалася.

— Отже добре! Віддепешуй Михайликови, що я погоджуюся і на днях буду на місці.

— Так, але перед тим, сказала пані Річицька ви мусите навчитися ходити.

Корпан глянув на неї з невисловленою вдячністю.

Рішено, що Корпан ще два дні відпочине після недуги й третього ранком поїде.

Нарешті прийшов час від'їзду. Пані Річицька, Любка і Льота проводили Корпана на залізничий двірець. Посадили його в купе, розпрощалися і відійшли. Корпан дивився вслід за ними й йому стало страшно жалко. Так наче його, мов якусь малу безпомічну сироту, покинули найрідніші на поталу чужих, недобрих людей.

Посидів так хвилинку, коли йому знову почорніло в очах. Почув, що мліє і в ту ж мить пригадав собі, що коли входив у вагон, бачив на дверях одного купе

знак червоного хреста. Там, значить, санітарне поготівля й туди йому треба вдатися, поки час. А то... нема тут ані пані Річицької, ані Любки. Вони й не припускають, може, що з ним, моглоб щось недобре притрапитися. Насилу налапав двері й, увійшовши в коридор вагону, спрямував свої кроки до купе, на якого одвірку червонів знак санітарного поготівля.

Тут, одначе, знову почорніло йому в очах і в мить, коли Корпан хапав уже за клямку санітарного поготівля, ноги під ним угнулися, мов з воску, в голові закрутилося й він, як довгий, звалився на долівку.

Прийшов до себе не скоро. Ще пізніше прийшов до свідомости — де він. Лежав роздягнутий на пишному ліжку, в роскошному салоні, двері й вікна якого були завішані тяжкими, багряними завісами. Глянув ще раз довкола і силувався усвідомити собі, де і як він сюдою попав. Око його спочило на нічній шафці, на якій розі білів гузик електричного дзвінка. Потиснув. За хвилю двері тихо відчинилися й на порозі станув готелевий гарсон. Гарсон був у приписаній лівреї, значить, він попав у якийсь першорядний готель.

— Чим можу служити ?

— Вибачайте, але скажіть мені, яким чином я сюди попав? Скажіть, де я — у Грацу чи у Відні ?

— Ви в Грацу, мій пане. Вчора принесли вас сюдою з двірця. Ви зімліли в поїзді. Вас хотіли відставити до військового шпиталю, але ви, відзискавши свідомість, казали себе завести в гостинницю. Ви навіть витягли портфель і передали портієрови. В ньому було 350 корон.

— Я нічого не тямлю.

— Можливо, бо ви зараз після цього знову обімліли.

— Дивно.

— І ви не лякалися мене, хорого, приймати в готель.

— Лікар, який вас оглядав, казав, що це нічого надзвичайного. Тільки якесь виїмкове нервове вичерпання.

— Чорт його знає, що таке. А довго я тут ?

— Від учора. Протягом ночі я заходив сюди тричі слухував. Ви спали знаменито.

— Я б щось зів.

— Прошу дуже. Найкраще для вас чай з вином і конфітура з булочкою. Можна служити?

— Прошу.

За хвилину гарсон приніс снідання. Корпан без труду піднявся на подушках й узявся за чай.

— Що ще прикажете?

— Хиба попрошу води до вмивання.

— Вода готова. До уст зараз принесу.

— А всеж таки я не можу вийти з дива, як ви могли хорого чоловіка, брати на свою голову до гостинниці?

— Таке було ваше бажання. Тим більше, ви з фронту і колиб ви навіть не могли, чи не хотіли нам заплатити, ми все одно взялиб вас. Стільки бодай нашої вдячності для тих, що страдають, за нас, на фронті.

Корпанови стало, чомусь, ніяково. З трудом поборов прикре почування й говорив.

— На жаль, я з фронту прийшов, але на фронт уже не верну скоро. Я маю призначення в запілля.

Корпан дивився на гарсона, яке це на ньому робить вражіння. Гарсон, одначе, відповів з неменшим признанням :

— На фронті чи поза фронтом, усі ми нині жовніри цісаря й держави, кожен виконує своє завдання по своїй змозі і силам. Нам приказують, а ми виконуємо.

— Так, так. Я зараз одягнуся й піду до міста. Мушу купити собі цивільний одяг. Маю призначення, цивільного характеру.

— Я вам більше не потрібний, пане?

— Ні, покищо, дякую.

Корпан поснідав, одягся й пішов на місто. В стрічній крамниці купив цивільне убрання — від стіп до голови. Вернувши до гостинниці, зараз переодягся, а військовий однострій запакував і разом з шаблею післав до панства Річицьких. Подав тільки адресу, але не написав ні слова. Цікаво, яке вражіння зробить на Любку

несподіваний клунок з його одностроєм й шаблею. Напевне прибіжить задихана в гостинницю.

Корпан не помилився. Скорше, аніж сподівався, зголосив йому гарсон, що на долині є якась пані до нього. Казав просити на гору. В дверях станула Любка:

— Що сталося? Що ти тут робиш?

— Нічого. Ти злякалася?

— Та хиба ти собі уявляєш, що діється з мамою? Вчора відправили тебе на двірець, думали, що ти вже у Відні, а тут клунок з одностроєм, шабля і ти в Грацу. Що сталося?

Корпан оповів, що сталося й Любка заспокоїлася.

— Було хоч два слова написати.

— Нічого, я хотів поспробувати, чи ти дуже злякаєшся.

— На другий раз не пробуй. Ну що, ти їдеш зараз, чи ще заглянеш до нас?

— Іду найблищим поїздом. Там мене ждуть. Спасибіг тобі, що прийшла і я ще зможу з тобою побути.

— Але мені не випадає тут за довго сидіти.

— Може справді не випадає. Давай підемо на двірець й посидимо в ресторані, поки поїзд не відійде.

— Ходім.

Корпан зібрався й зійшов з Любкою в низ. Коли Любка ждала в фое, Корпан розплачувався.

— Скільки?

Портієр подав рахунок, Корпан глипнув на нього й побачив, що рахунок виставлений на дві особи.

— Чому це рахунок на дві особи, вибачте?

Портієр глянув на Корпана значуче й сказав:

— Зі габен а'безух гегабт...

Корпан зрозумів у чому діло. Кинув портієрови гроші й, сказавши „унфершемет“, вийшов злісно до Любки.

— Чого ти понервований?

— Подумай, що за сволоч! Я мусів заплатити за тебе... розумієш?

Любці теж стало неприємно, але вона скоро себе опанувала.

— Щастя хоч, що не доводилося легітимувати. Плюнь, яка ріжниця!

— Алеж це безсоромність підозрівати мене...

— Та хіба він у твоїй голові сидить? Хіба він може знати, яке наше відношення?

— Проклятий шваб!

Годину, яку просиділи в ресторані, ждучи поїзду, майже не говорили з собою. Корпана не кидало збентеження до кінця.

— Слухай, Люба! За хвилю я відіду від тебе. Не забудь же, що ми вже до себе належимо. Думай про мене, пиши мені хоч двічі в день, я кожне твоє слово виучуватиму на ізуст. Уяви собі, що всі мої думки направлені до того, щоби наше життя стало одною гірляндою рож. Коли вже не в матеріальному, то хоч в моральному змислі. Я б хотів понести від тебе віру в тебе й віру в цю моральну опору, яку ти мусиш мені дати...

— Який ти вигадливий на деклямації.

— Ні Люба, це не деклямації. Це просто потреба мого серця.

— Ну, будемо собі взаємно опорами. Але ти повинен бути дещо самостійним, не триматися усе чиеїс запаски.

— В тому й діло, що в моменті, коли я вчора розпрощався з вами, вселилося в мене якесь страшно болюче почування самотности, мало не сирітства. Мені чогось здається, що коли я тебе трачу з ока, то ти мене трапиш з серця. Вір мені...

XIII.

Приїхавши до Відня, Корпан першим ділом повернув у помешкання Комітету Спасення України. Дві невеличкі кімнати з передпокоем й гардеробою були переповнені придніпрянцями, газетами й машиновими панночками. Придніпрянці були старими знайомими Корпана. Був тут Вікторенко, що у Львові працював над бібліографією, був Степан Крук, що заводив на галицькому ґрунті кооперацію, був Явтух-Скорописний, що до того часу займався малярством та соціалізмом, було кількох галичан, яким в даному моменті припала підрядна, виконуюча роля. Бракувало одначе журналіста Димитрієва,

що, після короткої іділлі з Комітетом, кинувся робити політику на власну руку й Максимяка, що теж мав своє бюро й свої методи для спасення України. Комплет Комітету був зовсім поважний і многонадійний, а що дотеперішня робота поодиноких його членів проходила в низах, на платформі соціал-революціонізму, тепер вони, в одну громаду скуті, прибрали дещо на сановитости, додаючи до кожного з своїх назвищ німецьке „фон“, мовляв це краще звучить для німецького уха. І тому був у Комітеті попит на родові дерева та можливо приличні титули. Хто не міг причепити до назвища „фон“, чіпляв „др“ й мусів тим контентуватися...

В Комітеті застав Корпан Михайлика, що давно вже постриг свою страхітливу чуприну й відпустив оселедця; і Михайлик і решта Комітету приняла Корпана з отвертими руками. Тільки Степан Крук, що був „президентом“ Комітету ходив усе нахмарений й викликав одного члена Комітету за другим до гардероби, бо тільки на одинці і в гардеробі осіяло його конспіраторське натхнення. Довелося мандрувати в гардеробу й Корпанови. Повага хвилі й місця, пройняли його празничним трепетом і він слухав з набожністю, що говорив йому великий майстер церемонії Степан Крук:

— Ви, товаришу, маєте ще які гроші?

— Маю, трохи.

— Коли вам треба, виставте Вікторенкови квіт й візьміть.

— Добре.

— Поїдете до Фрайштату й зголоситеся в професора Сіменовича.

— Слухаю.

— Він скаже вам, що маєте робити.

— Добре.

— А тепер ідіть і не заважайте, бо ви бачите, скільки в нас роботи. Ага! Ми обідаємо у Йозефштаті, зайдіть, то поговоримо необовязково.

— Іду.

І Корпан вийшов з гардероби, перепускаючи сюди чергового „конспіратора“. Михайлик вже ждав на Корпана біля дверей гардероби й вони, в двох, попрощавшись з присутніми, пішли на місто.

— Ходім, сядемо де небудь в каварні.

— Ходім.

Зайшли в стрічну каварню й Михайлик казав подати чай.

— Сі, гер, пан, гебен чай! — заімпонував Михайлик Корпанови своєю німеччиною.

— Ти, брат, говориш по німецьки як родовитий німець! — засміявся Корпан.

— Тиб почув, як я по французьки говорю!

— Краще, як по польськи?

— О, краще! Що то польська мова! Німецька французська, от мова!

— Ти тямиш, як ти у Кракові в Юзефа кричав до кельнера: „Ти — пан, дай лужку, чим я беде їв?“

— Чорт з нею! Я просто задоволений, що не вмю по польськи. Це бачиш, в моїй крові, в крові козачого кармазина, збереглася ненависть й погорда до всього, що польське.

Корпан посміхнувся.

— Чого ти смієшся?

— Бо чого ти, як кажуть по вашому — дурака валеєш? Не кармазин ти, а лінь і нездара і щоб ти вік свій пробув на чужині, ти нічого ніколи не навчився.

— І не треба. Ми такий великий народ, що хто хоче з нами поговорити, хай вчиться по нашому.

— Просто і ясно, а найважніше — вигідно.

— Певно! Коли я буду гетьманом...

— Тпруру! Михайлик, тримай бики!

— Не тпрукай! Ти знаєш, що казав Наполеон?

— Ну?

— „Поганий той жовнір, що не хоче бути генералом...“

— Але не гетьманом.

— Генерал, все одно, що гетьман.

— Так, але перш за все треба бути жовніром.

— Ти мене не вчи. Ти собі от така галичанська гнида й багато де чого в твоїй тісній голові не вмщується. А ти побачиш, шо я буду гетьманом.

— Не забудь тоді на мене, Михайлик!

— Ти не смійся! От я тобі скажу як це буде!

— Ну, рад слухати.

— Ти знаєш, ми тепер їдемо в табор полонених.

— Знаю!

— Їх там багато, сотні тисяч! Найбільш наших, українців. Це все свідомий елемент! Вони свідомо, з ненависти до царату, здалися в полон. Ні, ти не смійся! З ненависти до Москви й до царату. Там треба тільки слова, гасла, іскри, все вибухне! Німці дадуть зброю й ми підемо на Київ! А кому бути гетьманом, як не тому, що здобуде Київ?

— Просто і ясно. Тільки треба здобути Київ.

— О це легче й простіше, як ти собі, в своїй тісній голові, уявляєш.

— Та слухай, може в мене й тісна голова, але колиб вже на це пішло, то таких гетьманів - авантюристів найдеться більше.

— Ну, побачиш, як воно буде.

— Правду кажучи, яб цього не хотів бачити. Бо видиш, я наприклад, не хотівби бути гетьманом за ніяку ціну.

— Булоб смішно, колиб ти хотів.

— А видиш. А хиба не заперчиш, що такий прим. Степан Крук, дуже радо замінив би свою „президентуру“ в Комітеті Спасення України на президентуру майбутньої української республіки, теж саме Максимяк, теж саме Димитрій, теж саме Явтух-Скорописний, Вікторенко, а навіть „дядя Книжечка“, хоч який він тихий та кроткий, не відкинувби гетьманської булави. Але діло не в тому. Погано, коли ми починаємо справу від гетьманської булави. Чого доброго, вона може попасти першому-ліпшому блазневи, а чейже ти б того не хотів.

— Хто її здобуде, той її матиме.

— Кращеб не здобувати булав, а уґрунтувати те, чого виразом ця булава має бути...

— Та ти говориш, як старий професор від географії й історії. Певне, що так, але...

— Але Михайлик, покинь ти свої дурниці й говори про щось путяще. Ти знаєш, що я женюся?

— З ким?

— З Любкою!

— Як, що, коли, звідки?

— Просто і ясно — женюся, тай годі.

- Деж вона?
- В Грацу! Як тільки я поселюся у Фрайштаті, приїздить до мене, женимося, тай годі.
- Михайлик задумався.
- Про що ти мовчиш?
- Про те, як це все пішло у тебе громом. Ще недавно одно про другого й чути не хотіло, а тут...
- Буває.
- Буває, що жук зіпріє, а медвідь літає...
- Отже знай, що я женюся, здаю матуру, переписую свій „надзвичайний“ індекс на „звичайний“, студію історію мистецтва, здаю докторат, габілітуюся й працюю для української культури. Війни вже маю досить. Не для мене вона придумана.
- Ну, це гарно ти собі уложив. Але...
- Але що?
- Але як це все не піде так, як ти собі уложив?
- Чому?
- Просто! Я не вірю в те, щоб ти при Любці і при своїй натурі досяг цього внутрішнього спокою, якого треба для переведення цього, ніби простого й самозрозумілого, пляну.
- Не віриш?
- Не вірю. Я не вірю просто в те, що Любка тебе любить!
- А віриш в те, що будеш гетьманом?
- Так, в це вірю. Але в любов Любки не вірю. Любов, подружна любов — це не її елемент. Краще булюб, якби вона далі видержала була в „чесности з собою“ й не запевняла тебе в своїй любови...
- Правду кажучи, вона мене не дуже то й запевняла...
- А видиш, бо вона, всеж таки, є чесна з собою. Вона ні тебе, ні нікого в світі любити не може й не буде. Це такий уже тип і проти цього нічого не поробиш.
- Що ти вигадуєш?
- Вчиз ти мене про гетьманську булаву, позволь, що я тебе позчу в справах далеко складніших.
- Ну, ну!

— Тільки ти, все одно, не послухаєш. Колиб ти слухався тих, що тобі добре радять...

— Ну, це покинь, говори до речі.

— Отже, на мою думку, женячка, це одна з твоїх чергових дурниць, з яких кожна кінчилася менше чи більше грімкою катастрофою. Я тебе знаю і я вже бачу, якою катастрофою скінчиться твоя женячка. Ти мене, очевидно, не послухаєш, але колись, не матимеш приводу нарікати, що тобі, в час, не отворено очий.

— Але, до речі.

— Власне це і є до речі. Щоб ти мені не говорив я ніколи не повірю, що Любка тебе любить. Я знаю багато жінок, я поділив їх на групи, а Любка належить в мене до групи жінок, які не сотворені для подружжя. На всякий випадок такого, як ти собі його уявляєш. Любка тебе не любить, так само нині, як не любила тебе тому рік і два. Те, що вона погодилася стати твоєю жінкою, нічого не доказує. Раз, що ти до невинності навязувався, а друге, що під теперішню пору бурі й перевороту, така розв'язка справи для неї найбільш приймлива. Любка є розумнай консеквентна. Вона буде для тебе вимріяною жінкою. Солідною, обов'язковою, госп. дарною; ніхто краще, як вона не заопікується тобою, ніхто краще, як вона, не візьме на свою голову усіх твоїх матер'яльних клопотів. Так, це правда. Але, я знаю, що ти не для цього женишся. Ти ніколи не був і не будеш її ідеалом і це доведе до катастрофи...

— Погано.

— Чого ти смієшся? Дурний ти, тай тобі весело в момент, колиб тобі краще випадалоби плакати. Пхаєш свою дурну голову під евангеліє, а потім робитимеш з цього велику трагедію. Не пхай пальців поміж двері, той не стиснуть.

— Якби я рад тебе й послухав, все одно ти слабо орієнтуєшся в ситуації, а друге, це вже пізно... Треба бути консеквентним.

— Завсідги, тільки не в цьому випадку. Чому ти можеш собі дозволити на неконсеквенцію в тисячах випадків, а в цьому якраз ні? Будь раз неконсеквентним там, де треба.

— Говорім про що иншого.

— Як хочеш, але про що я маю з тобою говорити, коли твоя голова уся завалена твоею завтрішньою дурницею. Я свое сказав, а ти роби, як знаєш.

— Єдер іст зайнес глікес шмід.. сказав Корпан до себе й вдивився в порожнечу.

XIV

До Фрайштату приїхали Корпан з Михайликом пізною ніччу. На провінціоальному дворці не було, крім начальника стації, ні живої душі. На небосклоні сріблилася повня, сніг мерехтів тисячами самоцвітів й скрипів під ногами. Піднявши в гору ковнірі, помандрували оба до міста.

Проходючи попри бараки табору полонених, обведені подвійним парканом кільчастих дротів, спинилися. Вартові ходили міровим кроком попри дроти, зрештою над табором царила тиша.

— Слухай, з цього сонного табору маємо вивести боездатну, українську армію.

— Та чи виведем?

— Хочби й завтра!

— Не спіши!

Пішли далі, час до часу, оглядаючися на табор. Минувши брами міста, що разом з мурами, валами й ровами збереглися в усій своїй романтичній красі, пустилися вузькими вуличками міста. Ні живої душі. Спокій. Постукали в двері одинокої в місті гостинниці. Їм отворили і зразу пізнавши чужинців, спитали чи вони часом не Чехи. Одержавши запевнення що ні, силувалися на вияви гостинности, хоча й не без певної резерви.

— Тут чехів не люблять.

— Щастя, що про нас не знають.

— Вони нас прийняли за... заприязненних з Австрією москалів.

— Буває.

По вечері довго іще розмовляли Корпан з Михайликом, який не тратив надії відведення приятеля від його божевільного заміру.

Ранком зайшли до професора Сіменовича. Добродушно-зідчливий, присадкуватий буковинець, повчив обох про їх завдання в таборі. Михайлик буде розмовляти з „дядьками“, Корпан читатиме лекції з історії України й вестиме школу рисунків. Крім цього, для навчання рідньої історії треба наглядних історичних картин, в першу чергу портретів українських князів, гетьманів та письменників, це теж буде діло Корпана. Завдання просте й нескладне, тільки треба його добросовісно виконати.

Ранком пішли у трьох до табору. Професора Сіменовича знали вже тут усі, полонені й вартові. Корпана й Михайлика спинили вартові перед дротами:

— Цурік!

Михайлик обурився. Добув свою аркушеву легітимацію й підпхав вартовому під ніс.

— Ти, „цурік“ анафемський, їх офіцір гер, розумів?

„Цурік“ не зрозумів, очевидно, нічого, але побачивши двоголового вірла на папері, пропустив Михайлика. Корпан пройшов уже за ним, без сцисії.

Внутрі дротів ждала на Михайлика й Корпана ще одна несподіванка. Тільки що вступили вони поза обсяг дротів, коли зібрані перед першим з бараків „дядьки“, переглянувшись з собою, станули на позір й з усеї сили заревли..

— „Боже царя храни!“

— Що це? — спитав сконфужений Корпан.

— Це так мене що дня витають — відповів професор Сіменович й засміявся добродушно.

Корпан глянув на Михайлика.

— Шож це, самих черносотенців в табор зігнали? — спитав Михайлик.

— Ні, Михайлик, це ті твої „свідомі“ українські націоналісти зпоза Збруча... земляки.

— Наволоч проклята, закляв Михайлик.

— А що, виведем завтра з табору армію?

— Мовчи, мовчи ти галичанська гнидо!

— Ну, панове, звернувся Сіменович до Михайлика й Корпана, ідїть в народ і научайте всі язици. Я йду до свого бараку, й пішов.

Корпан і Михайлик постояли хвилинку під обстрілом ненависних й призорливих поглядів дядьків.

— Ну, ходім, попробуємо! — сказав Михайлик перший і повернув до групи дядьків, що саме скінчила „Боже царя храни“...

— Добрийдень панове!

З гурту ніхто не обзивався.

— Як це, ви не розумієте?

— Здрастуйте — вирвався хтось позаду.

— По своєму не вмієте?

— Етож не по австрійски...

— Хто ви такі, панове?

— Ведь — пленні...

— А по національности...

— Русскі...

— Ви з якої губернії? пристав Михайлик до одного з гурту.

— Я, з подольской.

— А ви?

— З кїевской.

— З полтавської нема нікого?

— Я з полтавской! Я тоже... піднялося кілька голосів.

— Миргород знаєте?

— Пачему не знать, знаєм.

— Я з Миргороду.

Дядьки переглянулися недовірливо.

— Ви, должно бить, єврей...

Михайлик осатанів, Корпан мусів його здержувати, від вибуху.

— Українців поміж вами нема?

— Неть, українцев нету, ми русскі.

— Ні, батечку, тільки на вашу фізіономію глянеш так і видно, що ви українець.

— Вам відно... ми малороси...

— Хто малого росту, хто середнього... обзивався якийсь дядько з заду.

— Ні, панове, ви українці, тільки ви несвідомі. Вас треба освідомити.

— Не нада. Ми пленні, давольно таво...

Михайлик бісився, не знав на яку стати. Врешті плюнув й відійшов від гурту. За ним понісся регіт дядьків.

Михайлик йшов, не оглядаючись, Корпан на силу дорівнював йому кроку.

— Ну щож, Михайлик? Чув?

— Це нічого, це очевидна агітація чорносотенних підпрапорщиків, яких треба негайно виселити.

— На всякий випадок, справа з походом на Київ.. затягнеться.

— Хай і затягнеться, але я хотівби тебе бачити, як ми справді підем на Київ.

— Ну, покищо, на нині досить. Я вертаю до міста.

— Я остаю в таборі.

— Вувай здоров.

Корпан вернув до міста, зайшов у каварню й сів писати лист до Любки.

Перш за все, він тужить і жде-дожидає моменту, коли вони зможуть бути разом. Немає рож без терня, а життя вистелене не самими рожами. На долю людей його типу випадає більше терня, аніж рож. Але треба бути сильнішим і нераз побороти себе самого. Що вона робила вчора о 4 годині з полудня? Він думав про неї й цілував її фотографію. Він буде зразковим чоловіком, але почування заздри не покине його, мабуть, ніколи. Це дуже низьке почування, але воно вроджене кожному, хоч не кожен до нього має відвагу признаватися. Того, що в нас найдорожче ми не хочемо з ніким ділити. Він уявляє собі вже нині їх подружню іділю. Тількиб не було в тій іділлі дісонансів. Разом з листом, посилає її пачку андрутів з чоколядою. Він знає, що вона любить андрути з чоколядою. А він любить тільки її і т. д.

Закінчивши листа, Корпанови не було вже чого робити. Після привітання в таборі, рішив вже нині не заходити до нього, поки не поговорить з Сіменовичем.

Слід якось оформити свою ролю в таборі, а то розагітовані дядьки трактують їх як, провокаторів. Неприємно.

Через тиждень справи в таборі наладно. Корпан не був бесідником, але розброював дядьків своєю безпосередністю. Пригадуючи дядькам моменти з минулого України, Корпан сам захоплювався, наче попадав у якийсь романтичний транс і дядьки, що з разу заховувалися підзорливо й провокаційно, почали, підчас лекцій, викидати своїх, над міру льояльних, товаришів за двері бараку. З часом найшлося серед дядьків кількох інтелігентів і з ними Корпан задружив.

Кожен з працюючих у таборі, не виключаючи й Михайлика, оточився небаром гвардією своїх преторіян, що в великій мірі облегувало роботу.

Але Корпан не переставав думати про Любку, що найменше раз у день писав до неї.

Одного вечора, коли Корпан вечеряв з Сіменовичем й Михайликом у ресторані гостинниці, Михайлик вийшов і вернувши за хвилину, сказав Корпанови:

— Дада, ходім до кімнати, помити руки. Після табору не завадить.

Корпан послухав й, нічого не прочуваючи, почав мити руки в своїй кімнаті. Михайлик тимчасом збіг назад до ресторану. Беручи за рушник, Корпан завважив, що занавіса на вікні заворушилася. Глянув і мало не крикнув на радощах. На віконній шибі замаячила силуета Любки. Не вспів іще кинутися до неї, як з поза печі рознісся сміх. Глянув туди — з поза печі висунулася пані Річицька. Справді, свято! Не могли нічого кращого придумати понад цю несподіванку.

— Люба! Ти тут! Значить від тепер ми вже будемо разом! Разом — від нині аж до віку!

Збіг на долину, поділитися своїми радощами з товаришами. Вдарило його неприємно те, що вони не раділи разом з ним. Сіменович силувався на якусь добродушну зідливість, Михайлик таки сказав без обиняків:

— Ну, тепер Корпан пропав.

Корпан тріснув дверми й вернув до своїх гостей; хай вони собі що хочуть, говорять. Те, чого йому було

треба, він має. Родину! Він так дуже тужив за родиною!

Через тиждень Корпан перенісся на нове помешкання. Найняли кімнату з кухнею в низу, для пані Річицької й Любки, та кабінет, на поверсі, для Корпана. Але Корпан слабо користав з свого кабінету. Цілими днями й до пізньої ночі просиджував на долині, нерідко забуваючи зайти до табору.

Але немає рож без терня. Одного ранку найшов Корпан поміж листами, лист, який його збентежив. Лист був до Любки. Якийсь малярський поручник Бляжур, писав до Любки в тоні, який виходив поза межі звичаєвих чемностей. Корпан прочитав лист і в момент, коли не було Любки дома, показав його пані Річицькій.

Пані Річицька не була захоплена листом. Зразу навіть не знала з чого почати, щоби Корпана заспокоїти. І шойно по хвилі почала:

— Правдою а Богом, нещастя ще не сталося. Інша справа, що могло обійтися без цього листа. Я думаю, що в майбутньому цього не буде. Любка, добра дитина, вона тільки трохи легкодушна. Така вже натура. Але я думаю, що коли ви поберетесь, коли ще душе з собою звяжеться, коли в вас будуть діти, цього не буде.

І поклала на голову Корпана руку, яку він, з вдячності, поцілував.

— Яб радила вам навіть не згадувати Любці про цей лист. Кинути його в піч і тим закінчити історію.

— Справді, це краще.

І Корпан порвав лист на шматки й кидаючи в піч, мав вражіння, що кожне написане в листі слово, кричить з болю й досади, що не попало в належні руки. На момент здалося Корпанови, що він кинувби так у піч цього зненавидженого мадаря, що то поважився так писати до його судженої. А може він не винен? Тим гірше. Значить, винувата Любка.. Ах, коби це вже не повторилося...

Цього вечора Корпан чогось дуже запрацювався у своїй кабінеті. На вечеру спізнився, а коли Любка,

питала його, чому він невеселий, казав, що хорий. Любка зараз кинулася міряти йому гарячку, але гарячки не було.

Корпан відзискав рівновагу щойно через тиждень. Його послали до Відня в таборових справах. Пані Річицька дала йому список річий, які треба було полагодити й закупити в Відні. Корпан переглянув список і вслід за кавою, андрусами під торт, гумою до підв'язок і т. п. дописав — „матура“. Так, треба скористати з нагоди й покінчити з тою матурою, раз він наважив одружитися.

Через два дні Корпан був назад у Фрайштаті. Привіз каву, андрусів під торт, гуму до підв'язок і матуральне свідоцтво.

Небаром назначено речинець вінчання. Для полагодження формальностей треба було Корпанови знову їхати до Відня. Але йому було тяжко вибратися.

До ресторану, в якому вони нерідко вечеряли, заходив молодий і гарний поручник Влях. Він був любимцем фрайштадського жіноцтва, хоча й ходили про нього слухи, що він, в зустрічі з ворогом, був ранений і то доволі фатально. До гурту поклонниць Вляха належала й Любка. Раз навіть Корпан, вертаючи з табору, застав їх обсе на променаді. І тому Корпан не спішився з їздою до Відня.

Може це й нічого, випадкова зустріча, але краще не викликати вовка з ліса. Корпан дуже хотів, щоби Любка їхала разом з ним до Відня.

Але Любка не хотіла. Даремна витрата гроший, яких вони не мають за багато. Хай він полагодить що треба, а Любка поїде до Відня на само вінчання.

В решті решт, Корпан поїхав..

Поїхав з тяжким серцем. Бо скільки разів він залишав Любку, стільки разів здавалося йому, що вони себе тратять взаємно, раз на все. Туга, яка розсновувала свої павутинні нитки поміж ним і Любкою, здавалася йому занадто односторонньою. Він не бачив, не вірив в те, щоби поміж ними перехрещувалися нитки взаємної туги. І тому почував себе так до сирітства самотним, скільки разів прощався з Любкою.

Пустка й самотність не кидали Корпана й у Відні, хоч він і крутився по музеях, каварнях, ресторанах і театрах. З останнього, а був це надвірний театр, ввійшов Корпан на другій дії. І тоді блиснула йому в голові ідея, що театр немає перед собою майбутнього. Дивно, як, він не тільки удержувався досі на поверхні життя, але ставив до нього вимоги, що ніяк не покривалися з тим, що він давав і міг дати.

Бо щож таке театр?

Більше чи менше геніальний поет, сідає в закутку своєї більше чи менше опаленої робітні, власне — робітні, і робить драму. Перед ним лежить графон, по австрійському „шіммель“, який показує йому, де він має підіймати, де понижувати голос, де починати „акцію“ де їй замотувати, як це замотання степенувати й ускладнювати і як його несподівано, але ефективно розв'язати. В кутку кімнати стоять кукли: Він. Вона, Той Третій, що обов'язково мусить бути чорним характером або очайдухом, ціла купа статистів і багато пудру та шмінки. З того робиться драма. Так, як робиться черевики чи штани, обов'язково, з усіма прийомами завченої техніки і з пильною увагою на моду. Раз черевики з гострими носами, то знов з тупими; драми теж. В тому тільки різниця, що черевик вбирається на ногу й носиться, поки йому кінець не прийде. Роззявить тоді, такий потвір рот, мов крокодиль і кланцає деревляними кілками. Драми не вбирається на ноги. Вона переходить до другого майстра, який її „ставить“. Він має цілу кумпанію таких же як він підмайстрів, дурних і зарозумілих, як міністеральний портієр, і поміж них розділюється „ролі“. Отже — ти будеш „Він“, ти будеш „Вона“, ти будеш „той третій“, а ти і т. д. Вони виучують, кожен з осібна, свою роль, з словами, жестами й характеристикацією. Потім сходяться разом і говорять те, що вивчили. Один говорить поперед другого, а кожен дивиться на денникарську льюжу й думає, скільки його буде коштувати завтрішня рецензія. Потім вони розходяться, кожен у свій бік, хто заучувати нову роль, а хто в шинок. Завтра повторюється те саме, позавтра теж і т. д., аж до ювілею автора або актора. Тоді вже на сцені не пють лімонади, але справжнє вино й по пя-

ному цілюються, або говорять промови. Тоді на сцені буває багато цвітів і вінків, але по „представленню“ їх змітає сторож і висипає за лаштунок. То є театр, цирк, одним словом буда людського непорозуміння..

А Корпан ще так недавно хотів бути драматичним поетом — очевидно з оплесками, цвітами й рецензіями. Тепер його аж потрясло, коли про це подумав

Не варто, але щож, в такому випадку, варто?

Прийшов до гостинниці, узяв клаптик паперу й почав писати лист до Любки.

Хай вона вибачить, що олівцем і невиразно. В нього такий настрій, що йому краще олівцем. Він тут, на віденському бруці, сам і сумний, ніщо його не тишить і не цікавить. За кілька днів вони мають подружитися і власне тепер, може це трохи пізно, тривожить його думка, чи вони добре роблять, що звязують себе на необмежений час й на невідоме. Коли вона теж має подібні сумніви, він радо піде на фронт, а може колись, вони ще раз зйдуться. Всеж таки, перед цим, занім вони, одно з одним, звязуться, він мусить її сказати дещо про себе. Таке, на що досі, між ними, не сходила розмова. Коли вона думає, що він багатий, то помиляється. Це Михайлик, що його сватав, зробив його багатим. По правді, то він не має ні дому ні лому. Не має навіть того, чого вимагається від кожного дурня в товаристві — безпосередніх антенатів. Вона шляхтянка, в неї рідня велика і з товариських аспіраціями, може її буде ніяково з таким безрідним чоловіком. Хай скаже; тепер ще пора завернути..

Через день дістав Корпан телеграму, в якій Любка писала, що про всі його „таємниці“ знала і знає, та що вона його любить, тим більше.

Корпан читав телеграму, з поза якої виглядало добродушне обличча пані Річицької.

XV.

Церковця св. Варвари була порожня, коли вони у двох і ще з двома свідками, станули на її порозі. Обое в подорожніх одягах, з обручками в кишені. По-

клали капелюхи на найблизчу лавку й ждали, поки не підійде до них священик і не подасть епітрахиль, за який вони держучись, підуть до тетраподу. Врешті і священик з'явився, а його кроки лунали по порожній церкві, якимось так дивно. Корпан відганяв від себе настирливе порівняння гомону цих кроків з гомоном ударів молотка об домовину. На всякий випадок не було ні сонця на дворі ні одушевлення в серцях новобранців. Відповідали на питання відрухово, священик бурмотів щось з требника, дяк вив наче його зуби боліли, свідки переступали з ноги на ногу.

Потім їм gratулювали й силувалися на усміх. Тета Ніна запросила новобранців на свідання, занім вони пойдуть на двірець, з поворотом до Фрайштату.

Доць розлився на добре й треба було скористати з колової льокомоції. Корпан лишив Любку на порозі церкви, а сам, тепер вже з обручкою на пальці, побіг за стрічним фякром. Клятий шваб хотів 6 корон, але Корпан не дав. Сіли на трамвай й пошлюбну подорож відбули трамваєм.

На сніданню у тети Ніни не було весільного настрою. Усі говорили про свої справи й сплетні, для нікого не сталося, перед хвилию, нічого надзвичайного. Навіть Любка не завважувала зміни декорації, на пальці...

Корпан давився зимною шинкою й дожидав моменту коли скажуть, що час до поїзду.

По дорозі на двірець, Корпан приставав біля книгарських вистав, чи не найде якої книжки, що заспокоїлаб його тугу за рідною землею. Не найшовши української, купив вибір поезій Тетмаера. Всеж воно ближче до краю... Любка заплатила за книжку й сказала, що це її шлюбний дарунок.

В поїзді мовчали всі. Кожне задумалося на свою нуту й щойно на шестій стації запитала пані Річицька Корпана, чого він такий сумний.

Корпан не був приготований на питання тим більше, що воно не було бездокірне.

— Чого? От нагадав Львів, що там робить пані Янова? А може вже не живе? На ділі він думав про щось інше, алеж трудно було сказати про це, пані Річицькій.

У Фрайштаті нічого не змінилося. Тільки пані Річицька почала, чимраз виразніше, вступати в права й обов'язки тещі. Любка була така як і перед тим. Частіше всього запитувала, коли Корпан буде професором університету.

Корпан все більше цікавився працею в таборі, чим далі, тим скорше виходив з дому й пізніше вертав. Позатим з якоюсь лихорадкою громадив бібліотеку й зачитувався цілими ночами. Почав навіть працю над первочинами християнського мистецтва. Праця йшла нескладно, віденські музеї не давали відповідей на всі питання, зв'язані з його працею і він, борикаючись з матеріалом, кинувся вилловлювати в німецькій літературі все, що коли небудь було там сказане про мистецтво східної Європи. Вперше тоді, блиснула йому ідея історичної компіляції про мистецтво України.

Бігаючи по віденських музеях та мистецьких виставках, Корпан не міг не завважити, що твори не так то вже вбогого, як нікому невідомого українського, старого й сучасного мистецтва, перенесені на європейський ґрунт, булиб ревеляцією, об'явленням для мистецьких конесерів. Щойно в обличчю європейських геніїв і мірнот, зрозумів Корпан, що там, за сімома ріками і за сімома горами, на сході Європи, живе, сам себе перетравлюючи збірний геній його нації та, що найвища вже пора освідомити його в його геніяльності. Поки що він не бачив иншого способу, як сотворення історії українського мистецтва.

Почав її від визбирування того, що хто небудь, коли небудь в Європі сказав, між иншими, й про твори українського мистецтва. Треба ж було переконати самих українців, що їм нічого соромитися своїх, позбавлених перспективи й анатомії святців, та що нема причини дивитися очима доробкевича на власну архитектуру тільки тому, що всі її цінности й скарби закляті в дерево.

І Корпан потонув весь у свою мрію, забув, що він жонатий та що він для Любки не був і не є ідеалом.

Пустяки!

Він навіть почав собі дивуватись, як він міг до те-пер бути настільки дрібничковим і міщанином.

Та все ж таки...

На загал, плило життя Корпанів спокійно, навіть і дилічно. Корпан вжився в ролю „батька родини“, занявся малим шурином, який за ніяку ціну не хотів учитися, час до часу, вислухуючи дидактично - теоретичні напучування пені Річицької, яка, на добре вже, вжилася в ролю тещі.

Тимчасом там на фронті діялися речі, про які Корпан довідувався з газет. Бій на Маківці заставив його призадуматись. Пролім московського фронту вибив його з задуми й наповнив надією, повороту до батьківщини. Він так дуже тужив за рідною землею! Побачити її, хоч глянути на паню Янову, отця Аркадія, а поза тим, пройтися з Любкою по Руський вулиці.. Побіда теж дає свою приємність.

Але, покищо, про поворот до краю не було мови. Хиба на фронт. А це вже, нині, складна справа.

Одного весняного вечора вертав Корпан, стомлений, з табору. Ще здалека побачив у вікні, свого помешкання, паню Річицьку. Здалека завважив, що вона йому хоче щось сказати.

Прискорив ходу.

— Цілую ручки! Що там нового?

— Є листи з краю.

Корпан завмер і не міг питати далі. Дивився тільки, весь змінений у знак тривожного запиту.

— Є добре і зле...

— Що злого!?

— Бабця померла.

Коли б не мур, біля якого Корпан стояв, був би звалився на землю. На силу вийшов на гору. Сів на кріслі й не роздягаючись, вдивився перед себе.

...Бабця померла. Померла пані Янова, про яку він думав у хвилі, як вінчався з Любкою, який хотів привести „невістку“, щоб вона бачила, що її Дада устаткувався, почав нове, гарне життя.

Померла...

Обтер сльозу, що мов мурашка пробігла йому здовж по обличчю й спинилася на бороді.

— А що з отцем Аркадієм?

— Нічого, здоров, мама теж.

— А бабця померла...

Війна. День у день гинуть, серед пекольних мук, тисячі молодих, здорових людей, гине цвіт, але це нас нічого не обходить, це нас не зворушує, але часом...

— Ні, не можна бути таким егоїстом — сказав собі Корпан і обтер другу сльозу.

Через місяць, справи у Корпанів змінилися. Корпан дістав доручення їхати в глиб Німеччини, до дальших таборів, Любка з панею Річицькою й Ромчиком вертали до краю. Корпан мав їх відвезти і вернути сюди таким-же самотним, як і приїхав..

Але з Любкою не було дискусії. Вона не пустить самої матері, а впрочім вона займе назад свою посаду в парцеляційному товаристві. Вони й так не мають забагато грошей. По війні все якось уложиться, а тепер не пора на сантименти.

Поїхали. Корпан пригноблений konieczністю розлуки й повороту на чужину, не міг уже радіти, коли побачив рідний край. На всіх своїх доцьогочасних конкурентів, яких в неповному комплекті застав у Львові, не міг уже глянути очима побідника. Він так і бачив, що хай тільки він виїде поза мури Львова, вони кинуться на його дім, мов круки й розшарпають його спокій і віру в Любку.

Ще у Львові пробував переконати Любку, що вона повинна їхати з ним, і хоч пані Річицька обьявила строгу неутральність, не зміг відвести Любки від її постанови. Рішено.

З тяжким серцем всідав до поїзду, з тяжким серцем проминав стацію за стацією, що віддалювали його чимраз більше від Любки.

У Відні зустрів Михайлика і вперве від непамятних часів випив з ним по зайвій. Тоді над ним розприслася баня смутку й велике „наплювать“ блиснуло на небосклоні,

— Наплювать!

— Начхать! — поправляв його Михайлик. Не можна пристращатися до земного! Думай побільше про містецтво, це найкращий лік на буденьщину. Раз ти такий квач, не дивуйся, що тобою Любка помітує. Чим ти її

здивуєш? Нічим! А мене здивуєш своїм мистецтвом. І таких, як я..

Корпач вдивився в порожню чарку.

— Начхай, Дада, начхай! Вертаймо в табір, таж ми такі „пленні“ як і вони. Нас полонило життя й держить за душим парканом, аніж з кільчастого дроту.

— Знаєш, Михайлик, але я маю вражіння, наче мені пробив хто артерію й туди витекла вся моя енергія і сила. Ти знаєш, мені тепер навіть мистецтво осточортіло. Ради чого? Пощо? Для кого?

— А ти думав писати історію мистецтва для Любки?

— Хочби. Хай би вона її перша прочитала, перша похвалила...

— Та якого чорта вона на цьому розуміється? Хайби вона й два ліцеї покінчила, все одно, для неї мистецтво — пустяки.

— І я..

— Ти двічі стільки, що мистецтво. Але я тобі щось пораджу.

— Ну..

— Ти дуже хочеш, щоб за тобою Любка пропала?

— Начхать!

— Е ні, не кажи, ти дуже хочеш. Це не безнадійне.

— Ну?

— Ідь до кадри, кажи собі пришити „четаря“, справ собі гарний, от такий обтислий однострій, по можності зближений до австрійського; щоб не відгонювало, від тебе, на чотири милі стрільцем. От ще якби, якнебудь, остроги почепити до чобіт. Вберися так, витягнись і стань перед Любкою!

— Ти цинік!

— Чого цинік? Тим покориш не тільки Любку! А зітханнями, мріями про домашню іділлю, навіть ідеєю 20-томової історії українського мистецтва, ще ніхто жінки не здобув. І ти не здобудеш.

— Начхать!

— Певне, що начхать! Жінки, це дивна суміш діточосги й матеріалізму. А позатим вони страшно розумні й хитрі. Ми — дурні проти них! Повір мені.

Корпан схилив голову на руку й деклямував з Пер Гінта:

Чорт бери вас всіх, жінок!

Всіх до матері лихої!

Крім... одної...

— Це не Любка, та „одна“, бігме, не Любка!

— Відки ти знаєш? — кинувся Корпан.

— Дада, я тебе знаю краще, аніж ти сам себе! Не Любка є тою одною, яку чорт мавби... не побрати.

— А хто?

— Хочеш, щоб я це сказав голосно?

— Хочу!

Михайлик нахилився над Корпаном і так, якби боявся, щоб його не підслухали налиті пивом віденці, говорив пошепки.

— Любка, це в тебе тільки претекст.

— Що?

— Я зле сказав. Не претекст, це так би сказати опій, яким ти хочеш зацитькати свою тугу за...

— За?...

— За Льютою!

Корпан заметушився.

— Сиди спокійно! Ти хочеш, щоби Любка виповнила собою твою пустку, щоби закричала, заглушила твій крик за Льютою. Ти хочеш її мати при собі, як жандарма своїх думок. Ти сказав собі, в душі, що наскільки тебе Любка вдержить, ти не вирвешся й не полетиш за Льютою... Бо ти.. раз зробив дурницю, коли женився з Любкою. Ти цього не мусів робити!

— Начхать! Але чого ти, Михайлик, заедно кракаєш надімною, мов гайворон? Чому ти ніколи не підказав мені чогось такого, що булоби добре і в парі з тим, згідне з моїм бажанням, чого ти завів мене на стрілецьку вулицю?

— Бо з тобою, мов з тим дурнем. Застав його поклони бити, то він голову розібе. Ти вже її розбив.

— Ходім на вулицю.

— Богом а правдою, то нема більшої худобини, як чоловік.

— Усе мені то приходить на думку, від коли тебе знаю, — відповів Михайлик, щасливий, що і йому трапилося відпарувати глибокоумне спостереження Корпана.

— Та ти собі говори, що хочеш. Я варт копійки, а ти варт дві без одної. Річ у тому, що ти і я, повтікавши у віденське затише, забезпечені міністерськими легітимаціями, торочимо, один другому, про свої долі та болі, а там, відкіля ми, так соромно, вивтікали, летється не пиво, а кров, таких же як ми, коли вже не кращих, як ми...

— Доволі пізно приходить тобі це в голову, але краще пізно, чим ніколи: війна ще не покінчена, можеш іще оглухнути від боевих фанфар. Я ціну свою голову за високо, щоби її ще раз наставляти під земляцькі кулі. Зрештою, прийде ще в мене час і на те.

— Як помашируеш на Київ?

— Не скорше.

— Ну, то подождеш.

— — — — —

Не йшла Корпанови робота, коли він, відвідавши край і розпрацавшись з Любкою, вернув до Фрайштату. Роботи було більше, як треба, але вона йому не йшла. В таборі побудували церкву й Корпанови довелось її розмальовувати. Запал, з яким він починав кожну роботу остиг, ще нім намісні образи іконостасу найшлися на своїх місцях. Тайну Вечерю, де поміж христовими учнями найшов Корпан місце для себе, для Михайлика й професора Сіменовича, так і покинув незакінченою. Домалював її, українізований Корпанс, юнкері Вихор, що в петроградській академії вчився анатомі й перспективи, але малювати таки не навчився. Живі й рухливі постаті Корпана, що кликали на нього пімсти неба, за свою інвалідську анатомію, тепер, під кистю петроградського „академика“ застигли й задеревіли. І хоч Корпанови серце краялося заедно, коли тільки глянув на своїх помордованих святців, то ні раз не піднялася в нього рука, щоби повернути їм прибитий, Вхривою.

поправкою рух і життя. Махнув у той бік рукою, мов розчарований батько, якому діти не вдалися.

За те дядьки, то вже не могли натішитись архитвором спілки: Корпан - Вихор.

Коли несли святців до церкви, то дядьки, повилазивши з бараків, вирячилися на українізовані костюми небесних льокаторів, підморгували, один другому, дивуючись й штуркали, один одного, в бік. Довго не могли рішитися, що це такого несуть у церкву, поки один з дотепніших не поставив гіпотези, мовляв це... мало-россійская труппа... З того часу дядьки, збираючись до церкви, не кликали, один одного, инакше, як: „Ходім, пасмотрім на Наталку-Полтавку!“...

Колиб це було в инший час, то можеб Корпан не кинув був своїх святців на поталу Вихорови і можеб, скінчивши їх як слід, пояснив дядькам, ради чого його апостоли й пророки не в клясичних хламідах, а у вишиваних сорочках та свитах, але тепер, йому було байдуже і до дядьків і до святців.

Любка писала рідко й коротко, а він писав часто й безконечно. Михайлик не мав рації, кажучи, що Корпан Любки не любить, а тільки зацитькує, нею, свою тугу за Льоною. Ні, він таки любить Любку. Найкращий доказ, що без неї почуває себе самотним й нещасним. А впрочім, хто його знає, в чому тут діло. Чоловік, чорт його знає, що за комбінація...

З дня на день ждав Корпан виселення до Німеччини й з дня на день все більше нервувався. Цікавість побачити справжню Европу, мішалася в нього з острахом перед віддаленням і кордонами; він радо бувби поїхав туди в гості, на день-два, але коли йому приходилося подумати, що він їде туди на довший побут, душа в нього холола. І колиб остаточне рішення, в справі його виїзду, було його не заскочило своєю безвідкличністю, він не поїхавби взагалі. Маючи до вибору дві дороги, одну в Німеччину, а другу на фронт, він виравби був фронт...

Але, сталося. Вечером, одної днини, доручено йому отвертий приказ і подорожні папері, а вже ранком, другого дня Корпан був у дорозі до Німеччини.

Перші дні побуту Корпана в Німеччині не настроїли його надзвичайно прихильно до країни богобоязни. Кельнер, до якого Корпан звернувся, в першій з каварень, нічим не нагадував віденського балакуна, що, не все з забезпеченням власної гідности, позваляв гостям жартувати з собою. Кельнер берлінської каварні, здався Корпанови неотесаним медведем-бурмилою, що проковтнув дрючок, на якому його, колись, вчили гуляти.

Не подобалася Корпанови й принята в берлінських ресторанах „табуля“, за якою засідало безліч, найбільш чужих собі гостей, але вони з того моменту підпорядковувалися черзі страв і напитків цілої „табулі“. Корпан їв скоро, обовязково, німці їли поволи, систематично і не без певної насолоди самим процесом споживання і це примусило його пересістися до окремого столика.

Берлінські поліцаї не були такі услужні й багатомовні, як віденські, і хоч Корпан говорив уже зовсім прилично по німецьки, вони його, здебільша, не розуміли.

З гамором і рухом берлінської вулиці, освоївся Корпан шойно згодом. Здебільша Корпан користувався „унтер-обен-грундбаном“, щоб непотрібно не злоститися, при зятяганні інформацій у бурмил-поліцистів.

Позатим Берлін не викликав на Корпані вражіння столиці, держави, яка веде війну. Ніяких маніфестацій, ніяких вистоювань товпи по вулиці. Війна — війною, а життя столиці, це мало обходить.

Корпан хотів дуже бачити німецького кайзера, про якого чув, що він, у порівнанні з своїм австрійським союзником, на ціле небо мудріший і оборотний. Старого, німецького Франца, він бачив у Шенбруні і, можна сказати, не відчув величі його цісарсько-королівського маєстату. Бачив старенького дідка з виляючими очима й ватовою бородою, яку носило 50 відсотків портієрів і возних. Невідомо чому, прийшло йому тоді на думку, що вік держави, на якій чолі куняє цей старець, такийже недовгий, як і його.

Особливо прикре вражіння зробив на Корпанови будинок берлінської дирекції поліції, куди він мусів, як приїзжий, зголоситися. Велитенська тюрма, в якій, напевне, не орієнтувалися навіть її урядники-ювіляти.

А до цього той постійний тон фельдфебеля, що слухать за „зупу“.

Корпан пригадував собі місця з „Німеччини“ Гайного і тоді, щойно, зрозумів ненависть цього офранцуженого жида, до своєї випадкової батьківщини.

Але розчарування Корпана Німеччиною, не тривало довго. Вслід за тим, як він освоївся з духом цього краю, прийшло й зрозуміння та пошана для його вартостей, законспірованих під несимпатичною поверховністю.

Строгість у виконванні обов'язків, систематика урядовців, солідність, посунута до границь можливости, завважувана Корпаном на кожному кроці, заставила його кінець-кінців зрозуміти душу безмовного патріотизму народу, що не словами й гомінкими маніфестаціями, але кожним своїм вчинком, від замітання вулиці до геройської саможертви, на полі бою, говорив й переконував, що „Дайтшлянд ібер аллес“, це не фраза. І хоч німецькі, військові оркестри різали Корпанови ухо своєю муринською какофонією, то відділи військових частин, що з машинальною акуратністю проходили вулицями, самим своїм виглядом переконували його в своїй крицевій неугнутости.

Німецькі маршові сотні відходили на фронт без парад і цвітів, так, наче вони йшли на щоденні вправи; не було сантименту на двірцях, як не було його в німецьких рядах там, у полі.

Відмінним від віденського, здався Корпанови й берлінський Комітет Спасення України. Перш за все, не було тут Струка, ані гардероби, в якій би він міг вести свою конспірацію. В двох кімнатках Комітету панувала тиша, якої не було кому каламутити. Мовчки сидів за своїм столом голова Комітету Явтух-Скорописний, мовчки теж полагоджував біжучу переписку з таборами „неодмінний“ секретар Козловський.

І Корпанови чомусь видалося, що така мовчалива робота більш похожа на справжню конспірацію, аніж тягання людей по гардеробах. Явтух - Скорописний не говорив багато з Корпаном. Знав, що він приїде, написав доручення до табору, в якому Корпанови судилося працювати й поінформувавши його про відносини в таборі, попрощав. Зразу викликав Явтух-Скорописний вра-

жіння малою, скупого на слова, Наполеона, але згодом Корпан переконався, що це була правильна поведінка.

В самому таборі, Корпан не міг теж не завважити ріжниці. Коли у фрайштатському таборі багато річий не договорювалося, а на всякий випадок закривалося фіговим листком, остаточну мету праці Комітету, то тут поставлено справу доволі гострим рубом і це мало свій благодатний, моральний вплив. Не було езуїтизму ні з боку хитрих малоросів-полонених, ні з боку вакинутих їм учителів. Ціла гра йшла в отверті карти.

Сидючи в затишному кабінеті свого помешкання, Корпан нерідко приходив до переконання, що він робив зле до тепер, що не писав щоденника. Правда, він починав його вже нераз. Алеж раз пишеться щоденник, то треба бути щирим супроти свого завдання. Нащо писати щоденник, коли в ньому треба промовчувати якраз те, що найістотніше? А в Корпана траплялося стільки до промовчання! Не з огляду на майбутнього читача, а хочби тільки з огляду на себе. Щирим аж до подробиць, аж до найтайніших дрогоньєв душі, можна бути, але згодом та щирість підіймається під горло й заставляє або збожеволіти або повіситися. А коли брехати перед самим собою, то нащо тоді писати щоденник? І тому Корпан сотню разів починав денник і сотню разів рвав, з досадою, його, замарані щирістю, листки.

Але тепер рішив Корпан поспробувати в останне. Одного вечора розмалював заголовок щоденника й почав заягати в нього переживання дня. Знав, що скорше чи пізніше, він таки його знищить...

Був у таборі. Дядьки питали про стан на фронті. Я говорив про успіхи союзної армії, але вони хитали недовірливо головами й не вірили. Малярська майстерня, в таборі, розвивається. Люди, що не вмiли потягти одної прямої лінії, беруться вже до змальовування портретів з товаришів недолі. Вони виходять в них анатомічно спотворені, але не без життя й виразу. Познайомився з прапорщиком Левком, сином придніпрянського багатиря, що виніс, на своїх плечах, весь культурно-національний рух Придніпрянщини. Син того стовідсоткового

українця, ще не українізований. Хоч інтелігентний і говорить прекрасною українською мовою, не може забути, що він російський старшина, якому слід дивитися з призиством на австрійців. Залюбки оповідає про полкові свята й паради. Цікаве його відношення до книжки. На загал, читає мало, але купує книжки, опрацює й кладе в шафу. Час до часу отвирає її й водить очима й пальцями по золочених хребтах. Любка писала. Задоволена, що я в Німеччині. Я відписав зразу. Просив прийхати сюди. Напевне даремне.

Вікна мого помешкання виходять на площу, колишне кладовище, серед якого стоїть пізно-романський костел, з романо-готицькою вежею. Старий костел, збережений знаменито, аж за добре, щоби викликати візію старовини. Перехід вежевого накриття з чотирикутної підстави в осмигранну швайку, прекрасний, своєю комбінацією ліній. Але в усьому тому я не чую душі минулого. Може тому, що я чужинець і не хилюся до стилю, яким висловлювало себе німецьке середньовіччя.

Дістав карточку від Гука. Гратулює з приводу мого подружжя з Любкою. Він ніколи не був занадто бистроумний. Але з поміж кількох рядків карточки, проглядає обурення й зависть. Я не хочу йому відписати, що нема мені чого завидувати.

В краю нічого не міняється, тільки ростуть в тисячі й сотні тисячі викази боєвих втрат. У виказах багато назвиськ моїх знайомих.

Робота в таборі, як робота. Пущена на всю пару, при вжитті великого апарату, куди складнішого, аніж в австрійських таборах... але бракує тут одного, без чого ніяка робота немислима. Нема захоплення, в учителів нема віри в чистоту й святість свого післанництва, в учнів нема довіря до вчителів. Такий уже безплідний ґрунт. Дядьки, що бокують, вважають нас провокаторами й німецькими наємниками, дядьки, що горнуть до нас, бачуть у тому матеряльну користь. Навіть поміж нашими невідступними „преторіянами“ нема

сліпої віри в чистість наших рук. А, між тим, дядьки — прекрасний матеріал. Тількиб наша робота, між ними, не мала за собою моральної й матеріальної підтримки... військового міністерства...

— — — — —

Вчора доручено мені організувати в таборі „пожарну сторожу“. Рішено проводити теоретичні виклади про пожарництво та практичні вправи — за браком приладів, вільноручі, потрохи, муштру. То ніби мавби бути вступ до військової організації табору.

— — — — —

Підступ з пожежною сторожею не вдався. Дядьки зразу зрозуміли, в чому діло. Всеж таки рішили, що після муштри кращає апетит. А хоч у таборі здебільша буряки чи бруква, то краще їх травити з апетитом, чим без нього. Відскочило від муштри дуже мало. Більше за те, приєдналося нових. В нас думка про похід на Київ, а їм аби крихітка розради й ріжноманітності в сірих буднях таборного життя..

В мене вже повна похідна сотня „муштровиків“. Поділені на чети й рої, як годиться. Нівкого нема вже сумніву, до чого в нас задумане діло. Тільки в нас нема найменшої віри в те, що діло приборе якінебудь реальні й позитивні форми. На вчительській конференції з управою табору, рішено повбирати муштровиків в однострої. Придумано синій жупан, шаравари й сиву шапку зі шликом. Дехто з дядьків тішиться одностроями, дехто покепковує.

Прапорщик Левко, що досі косився від муштри, теж зацікавився нею. Маю вражіння, що в ньому заворушилася юнкерська жилка й він хоче стати сотником синьожупанників. Я, на цю гідність, не претендую. Хто знає, взагалі, чи я ще довго видержу в цьому таборі двозначних ситуацій.

Любка пише раз на тиждень. Коротко, обовязково. Про їзду до Німеччини не думає. Має посаду й обовязки супроти матері. Нема Михайлика й нема з ким душу розважити. Хочби тут був професор Сіменович, з своєю зідливою добродошністю...

— — — — —
Був у Берліні. Оглядав музеї. Старовинні картини й статуї, тут вистроєні, як пруські вояки, на муштрі. Простенько, чистенько, акуратно. Катальоги такіж, як і музеї, Є тут все, крім вичуття душі старовини. Я думаю, що побувши тиждень в берлінському музею, можна збожеволіти від переситу точністю й акуратністю того, що колись було життям, бурхливим і кипучим.

Був у Дмитрових. Вони живуть у Берліні і благодарствують, Я поневолі, при привітанню, почув у собі кров їхнього шурина й сердечність мого привітання, випала доволі смішно. Позатим усе було як слід. Їзиди по Ванзе, були в театрі і на чорній каві, у нічній каварні. Вони тут, мов у себе дома, а я при них, мов дядько-своєк з глухої провінції.

Пані Надя зовсім не одушевлена нашим посвояченням. Але трудно, коли не могло випасти краще. Вона така сама розумна й говірлива, як у Львові. Всеж таки маю вражіння, що безцільна мандрівка по світі, придала до її психіки різку черту якоїсь, неозначеної блище, істерії. В усьому, що й про що вона говорить, пересажує. Пересадно сміється, пересадно гестукує й почуває себе нещасною, коли її не розуміють. Цього, я в неї у Львові, не завважував.

— — — — —
Ні, доволі тої комедії, на два фронти. Становище у таборі мене тільки нервує. Нема аргументу, яким би можна прихилити до себе дядьків, без застережень. Ми робимо своє, вони прикидаються дурнями, але думають по своєму. Кінець кінців і їм сниться Україна, тільки дуже, дуже далека від політичної комбінації, якій ми, поневолі, служимо.

Вчора я вже не заходив до табору. Приходив голова учительського гуртка й питав, у чому діло. Я сказав йому, що все тут гарно, тільки маю вражіння, що я в „паршивого жиди службу“... Голова розвів раменами і полишив мені вільну руку. Завважив тільки, що в Австрії, жде мене фронт. Мене це не злякало, впрочім не такий чорт страшний, як видається, в затишші табору...

Іду до рідного краю... Я ніколи ще не пробував з'ясувати собі, що саме тягне мене туди, що заставляє почувати себе погано поза його межами. Певне, туга за рідним кутом, це найбільш елементарне почування, що усвідомлене й культивоване, перемінюється в непереможну, спосібну до саможертви, любов батьківщини, але я не хотівби моєї „туги“ підводити під цей самозрозумлий штрихулець. Боюсь, що першу скрипку в усій тій моїй „тузі“ грає неспокій за Любку, просто примітивна ревнивість й нічого понад це. А при тому, ревнивість, це ще далеко не кохання, хоч може на око й прикидується ним. Я пробую силу мого кохання до Любки, уявляю себе в найрізномірніших ситуаціях, і, на превелике диво, виходить, що в багатьох випадках я не можу ручатися за мою самопожертву для неї. Коли на місці Любки пробую поставити Люту, ситуація міняється...

XVI.

Спішучись на зломану голову, виїздив Корпан з Німеччини. Ще на німецькому кордоні не був певен, що його не затримають й не завернуть назад до табору, далі крутити дядькам голови, малювати псевдоісторичні портрети та українізованих святців. На щастя не завернули й Корпан, проїхавши кордон, поклався заспокоєний спати. Йому не спалося, але він за всяку ціну хотів заснути, щоби пробудитися вже на рідній землі.

В Кракові всеж таки не видержав й пішов оглянути місця, освячені спогадами про... Кармен. Само місто не змінилося, але люди в ньому були вже зівсім не ті, що перед війною. Зустрівши знайомого поляка, з яким перед війною, комбінував коломийку з мазуром, зрадів як дитина й оба потяглися в шинок. Найкраща установа для приятельських зустріч, видерла з корпанової кишені усі гроші й він станув перед ділемою, що не поїде далі. Приятель не мав ні сотика й не міг виручити Корпана. Впрочім він робив таке вражіння, наче ждав на Корпана чи другого знайомого, щоби з ним випити й запла-

тивши приятельським стиском долоні, піти шукати чергової жертви. На краківському ґрунті ніколи такі типи не переводилися. Корпан не думав довго. Глянув на свою валізу й справа була з місця вирішена. Почав шукати за ключем від валізи, але пригадав собі, що він його залишив на столі, в берлінській гостинниці: Чорт з ним! Вхопив валізу в руки й подався на жидівське місто.

Зайшов до найближчого торговця старовиною й поклавши валізу на стіл, сказав:

— Купіть!

— Ну, що я маю купити?

— Цілу валізу.

— Отворіть...

— Отворіть самі, я загубив ключ.

Жидисько глянув на Корпана зпід лоба. Корпан бачив, що в жида нема найменшого сумніву в тому, що перед ним стоїть злодій з краденим добром. Всеж таки жид зівсім не хотів робити вжитку з свого найглибшого переконання й прийнявся отворити валізу.

— Ну, що ви хочете за ті лахи?

Корпан глянув на жида й йому стало, чогось, смішно.

— Що ти жиде нукаєш? Ану говори раз без „ну“...

— Можна. Що ви хочете за то дрантя, ну...

Корпан поклепав жида по плечи.

— Іцку, чи як там тебе охрестили, ти думаєш що до тебе прийшов злодій продавати крадене? Правда?

Ну, чого злодій, зараз злодій, а злодій не чоловік?

— Що даєш за ці крадені річі?

— Я крадених річий не купую, а за ті лахи дам десятку...

— Замкни валізу й...

Корпан зробив жидови пропозицію, від якої захиталася в нього певність, що Корпан злодій.

— Ну, я потребую заробити, хто в мене то купить, до мене грабя не прийде, дам дві десятки...

— Дай пів сотки а ні то замикай валізу і чорт тебе побори!

— Ой які ви! Чого мене має чорт побрати? Добрий ваш товар, добрі мої гроші. Дам трийцять...

— Дай сорок, — і Корпан зробив рух, наче збирається йти.

— Ну, що маю з вами робити? Най буде сорок, але з валізою...

Корпан забрав гроші й залишив у жида весь свій таборний дорібок. Йому ні трохи не було жаль за безцін проданого вбрання. Нащо воно йому? Раз, що він іде на фронт й цивільного шкamatтя йому не треба, а друге чого волочити за собою затухлу атмосферу табору? Краще так, як жида на судний день: витрясають з карманів цілорічне сміття...

До Львова приїхав Корпан раннім ранком; життя вулиці щойно починалося. На роздоріжжах вулиць не побачив Корпан оспіваних львівською поезією поліцаїв, але замість них стояли, в сірих плащах, старі „ляндштурмаки“, що в характері міліціантів, старалися, впрочім з малим успіхом, викликати вражіння ладу й порядку в місті. Корпан, позбувшись своєї тяжкої валізи йшов голіруч й побренькував шаблею, що доволі безнадійно теліпалася йому при боці.

Спішився на стрілецьку вулицю, повен якогось дивного неспокою. Не міг собі уявити, як його там приймуть; ніхто його не сподівався, хоч він вже нераз писав, що вертає до краю. Любка заедно вважала його погрози спробою вимушення на ній приїзду до Німеччини й ніколи не приймала їх поважно. Тепер здивується...

Тремтючи постукав у двері помешкання панства Річицьких. За хвилию йому отворили. На порозі станула Любка...

— Ти тут що робиш?

— Бачиш, що приїхав...

— Чого? Що тобі вскочило в голову? Чого ти не в Німеччині? Ти все щось таке вистроїш!

Як на привітання було цього доволі. Корпан обовязково рвзцілувався з Любкою й непевним кроком подався в хату. Пані Річицька теж не була захоплена його приїздом. Але вважала, що Любка висловила своє негодування надто виразно й недвозначно, щоби й її

треба було встрявати в церемоніал, цього більш, аніж холодного привітання. Мовчки пішла до кухні, приготувати небажаному гостеві снідання.

В хаті застав Корпан свого давного знайомого Миханця, що навчившись в учительському семінарі розрізняти віоліновий ключ від ключа до гердероби, ще перед війною мав славу музика й композитора.

Корпан ніколи ним не одушевлявся, а тепер, заставши його в помешканні Річицьких, просто зненавидів. Якого чортового батька він тут шукає? Нема гостинниць, чи що? Ну й широка та гостинність у тих Річицьких! Корпан мав навіть нагоду завважити, що Миханцьо кликав паню Річицьку „мамою“ а з Любкою був на „ти“... Більш аніж холодне привітання, в парі з цією фаміліярністю супроти Миханця, пригнобили Корпана до решти.

Пішов на місто. Не знав куди йде й пощо, але „дома“ не хотів сидіти. Чорт бери вас всіх жінок...

В „українському“ шиночку Фуксеншванца застав Панчицького. Привитався з ним, наче з рідним. Він все мав слабість до цього чоловіка й тепер рішив поговорити з ним по дружньому.

— Що з тобою, Дада?

— Бачиш, приїхав...

— За чим?

— Колиб я знав, то яб тобі сказав... по другу голову.

— Е, не кажи. Приїхав молодої жінки пильнувати.

— Хіба її треба аж пильнувати?

— Та, правду кажучи то жінки ще ніхто не впильнував, але може тобі це вдасться.

І Панчицький засміявся так, що це заболіло Корпана.

— Тебе вже ніщо не змінить, тиб не жив якби не псував кому нервів.

— Таж як ти женився, мусів на те бути приготованим...

— На що?

— Ну, на всякі несподіванки...

— Ти є невилічимий цинік і я з тобою ніколи до нічого не договорюся. А при тому я чомусь вважаю тебе моїм приятелем...

— Алеж ти ревнивий! Подумай, що ніхто більше не сміється з твоєї ревливости як сама Любка. А вона хитра з біса!

— Що ти хочеш тим сказати!

— Те, що чуєш. Я маю відомости, що Любка має досить тебе й твоєї ревливости. Ти тямши, що вона тобі говорила колись, ще перед війною?

— Не знаю, про що думаєш?

— А про те, що вона вийде за тебе, ти підеш на університет, а вона зі мною на прохід?

— Ну й ви ходили на прохід?

— Чи раз!

Корпан поневолі вдарив рукою по шаблі.

— Дай спокій, Дада, не рубай! Я не сам ходив Любкою на проходи!

Корпанови було вже цього доволі. Махнув рукою, наче відігнав від себе настирливу муху й насупився!

— Чорт бери вас всіх жінок...

— Маєш рацію, приятелю, випиймо на здоровля старого парубоцтва!

Але Корпан не відзискав уже гумору.

Через день Корпан поїхав до стрілецької кадри. В порівнанні з „кадристами“, він був таки „цивіль“ і вони дивилися на нього дуже з висока. Зразу хотів справді кинутися на фронт, але згодом примирився з долею „кадриста“. Колиб його тільки частіше пускали до Львова. Рішив зайнятися своєю давню мрією про історію українського мистецтва й заповнити собі нею пустку, яка обгорнула його й придавила собою. Час до часу кидався в рими й тоді йому легчало. В свобідні хвили, коли був у Львові, заходив у каварню, де грала музика й переспівував „Затоплений Дзвін“ Гавптмана. І хоч Любка дуже слабо нагадувала йому Магду чув, що в його будні блиснула сноява Равтенделяйн і тоді почував себе Гайнріхом, який здіймався вище, аніж на це позвляла ширина його, тільки люгських, грудий...

Відносини „дома“, де він приїздив чимраз частійше й чимраз довше перебував, уклались в якусь дивну сумішку байдужности Любки до нього, великого зацікавлення з її боку справами домашньої господарки, Корпанової ревливости й тривоги, а все те під непо-

мильним протекторатом пані Річицької, що хотіла бути ангелом-хоронителем домашнього багаття, хоча це її не завсігди вдавалося.

Частіше всього здійснювалася в домі Корпанів сварка, що при Корпановому змаганню до „ядра справи“ все кінчалася плачами Любки й кількадевим „гнівом“. Тоді Любка й Корпан відчували потребу вижалитись перед кимсь і, як на команду, обое, хоч різними шляхами, опинювалися в Панчицького, що лагодив їхні непорозуміння по своїйому...

Так минув рік. Одної днини довідався Корпан про почесь, яка має його небаром зустріти — він мав стати батьком.

З одного маху хата Корпанів перемінилася. Темна досі й завалена споконвічним родинним дрантям, наче зразу розяснилася й оновилася. Любка змінилася теж. Добула з себе всю ніжність й усю уважливість, з якою почала трактувати сподіваного гостя. Корпан, що станув віч-навіч здійснення своєї давньої мрії, зразу якось вжився в ролю батька й почав стягати до дому все потрібне для святчного прийому. Любка теж не тратила часу й стягала до хати усе, мов хомяк. Пані Річицька ходила по хаті й раділа, що і її жде новий уряд бабуні. Вона, здавалося, раділа майбутнім щастям найбільше.

Корпан, у якого добра цього світу ніколи не грали найменчої ролі, тепер почав придумувати над здобуттям хочби куска власної землі, шоби син, це мусів бути син, не прийшов на світ, як його батько — без дому й без лому.

Одного вечора сіли сбое з Любкою, обчислили свої маетки і те, що залишив пок. о. Річицький і те що залишилося по пані Кондюковій, а за два дні купили хату з городом і садом у Любінцях.

Корпан був у кадрі й непокоївся за Любку. Поїхати до неї не міг, тому скористав з нагоди й до-ручив відвідати Любку стрільцеди, що був „громадським чурою“ кількох „залізних підхорунжих“.

Чура мав вернутися вечером, але Корпан не міг його дїждатися. Ходив сам, вечером, до залізниці, але

чури не було. Приїхав на другий день в полудне. Корпан кинувся до нього прожогом:

— А що, Петруся?

— Все, добре, мелядую послушно, що дочка...

Корпана, мов у огонь кинуло. Дочка! Дитина! Він — батько! Поцілував Петруся за вістку. Й побіг здовж села, чи не зустріне кого, щоби поділитися з ним своїм щастям. Щастя, подібно як горе, важко самому перенести. Наскочив на обозного старшину.

— Знаєте, що в мене дочка?

— Ні, не знаю, але на такі тяжкі часи...

Корпан плюнув йому в слід й пішов далі, але вже не хотів ні з ким ділитися своїм щастям. Прибіг на квартиру, закурив і потонув у мріях.

... Дочка. Дитина. Правда, воно булоб краще, якби син. Але Богу дякувати й за дочку. При найблищій нагоді, буде син, а тепер — здорова була, доню! Поїхавби зараз до Любки, але боявся... Хто його знає, може краще виждати, занім там усе заспокоїться. Ні, таки треба їхати.

Пішов до сотника і як ніколи зажадав відпустки. Йому вродилася дочка і відпустка мусить бути. Отвертий приказ дістав з місця. Побіг на залізницю, хоч мав ще три години часу. Ходив по двірці й обчислював, що за дві години мігби бути пішки, у Львові. Але таки насилу виждав поїзду й сів.

По дорозі хотів вийти в розмову з якоюсь селянкою, що їхала до Львова з дитиною на руках. Приглядався дитині, погладив по головці й похвалив, що гарне. Ніяким робом не міг прийти до того, щоб сказати селянці, що в нього теж є дитина... Покрутився на своїй місці й вдивився крізь шибу в далечінь.

У Львові не сів на трамвай. Краще для нервів, побігти піхотою. Побіг. Задиханий станув перед дверми. Тут одначе пригадав собі, що в нього є гроші й він може подякувати Любці за дитину якимсь дарунком. Завернув зпід дверей і побіг до золотаря. Те, що він бажавби був купити Любці, коштувало суми, про які він ніколи не мріяв. Поневолі спинився на ожерелю, що своєю ціною відповідало станові його кишені. Висипав усі гроші, які мав й побіг з поворотом до Любки.

На порозі вдарила його тиша й специфічна атмосфера шпитальної сали. Пані Річицька піднялася з кута й мовчки з ним привіталася.

— Любка, мабуть, спить!

— Я легонько, не збуджу.

На вспянячках прийшов до кімнати, в якій лежала Любка. Вона справді спала. Була бліда й вичерпана, але краща, як завсігди. Корпан почав шукати очима за дитиною. Найшов її з трудом. Лежало там під боком, в білому клуночку, щось таке мале й дрібне, таке тихе та безпомічне, що жах збирав узяти це в руки. Але він таки відважився. Тихо, щоб не розбудити Любки, нахилився над ліжком і простяг руки до дитини.

Тутже його щось спинило. Глянув позад себе й побачив тещу, що з пальцем на устах, сказала йому пошепки, щоб не рухав дитини, бо він може її пошкодити, переломати... Шепіт пані Річицької збудив Любку.

Глянула перед себе й пізнавши Корпана, тихо усміхнулася. Корпан прикляк біля ліжка й поцілував її в руку.

Дякую тобі.

Любка погладила його по волоссю білими, прозорими пальцями.

— Ні, але ви дозвольте мені взяти дитину. Я обережно..

Пані Річицька взяла дитину сама й наче щось дуже крихкого, поклала Корпанові на коліна.

Він узяв білий клуночок й вдивився в невеличку його щілину, з якого рожевіло личко дитини.

Манюсеньке, безпомічне сотворіння спало собі й не припускало навіть, як його передають з рук до рук, хто над ним нахилився й чого вплив у нього очі.

А Корпанови, тимчасом, сповнялося серце якоюсь нерозгаданою теплотою, що розпливалася по всьому тілі й він чув, мало не бачив, як це тепло переливалося його очима й устами на цей манюсенський, білий клуночок.

Проминула добра хвилина, поки безіменному створінню, закутаному в подушках, стало не вигідно на батькових колінах. Повернуло голову на бок, скривилося й отвіраючи безвиразні оченята, видало з себе крик,

похожий радше на скрип старого ременя, аніж на голос живого сотворіння.

Корпанове серце залила повінь глибокого, безбрежного спочуття для істоти, що опинившись серед дорослих, незнаних собі людей, немає для своєї оборони нічого, крім цього скрипучого крику, який можна придумати леда подушечкою.

Корпан поклав клуночок Любці під бік їй, не можучи опанувати свого зворушення, вийшов на ганок. Він був так глибоко пройнятий своєю новою гідністю, що сам перед собою випрямився, прогладив волосся й мало сам собі не поклонився. Потім, опершись на залізне поручча ганку, задивився перед себе й потонув у мріях. Від тих мрій обдало його тепло ідиллі домашнього огнища. Бо те, що було, те прогуло й забудеться, а з нішнього дня починається нове життя, якого душею мусить бути той біленький, скрипучий клуночок...

Хрестини Наночки відбулися як слід. Хрестив отець Аркадій і плакав від зворушення. Він був такий задоволений, що Дада має дочку й тепер вже напевне устаткується. Нікому нічого не кажучи, пішов до банку й поклав на книжечку Нани 200 корон. Мало, бо мало, але він не мав більше. Впрочім, може колись доложить, а позатим ростимуть відсотки. Любці купив чайний сервіс з баварської порцеляни. Вона теж заслужилася в тій цілій історії. Даді дав срібний годинник. Одна тільки пані Річицька осталася без дарунку, але вона була задоволена титулом бабуні й не спускала унуки з рук. Правда, коли хто з хатніх брав дитину на руки, вона зовсім слушно доводила, що дитини не слід розпускати й носити по руках, але те, що вона носила Нану від ранку до вечора, не вадило. Тільки б хто другий не розпускав димки.

Поміж гістьми, що вважали вказаним зложити Корпанам гостину з приводу побільшення сім'ї, були й Хильчаки.

Пан Хильчак не завивав у папірці й сказав просто з моста, що — нема чим радіти. Бо дочка то тільки вічний клопіт, краще булоби, колиб був син. Пані Хильчакова не підіймала ніяких застережень; вона любила

дітей без огляду на пол. Льота й Фуфка брали дитину з рук до рук й тішилися нею, мов новою куклою і тільки Мері завважила, що це нічого інтересного мати діти. Це навіть доволі ординарно дивитися, як жінка годує дитину власними грудьми. Ій тоді нагадується корова й насуваються зовсім непідхлібні порівняння.

Наночка росла й розпроміювалася мов соняшний ранок. Кожної днини занотовував Корпан щось нового в її поведінці, від першого усміху до першої слізки. Корпан завів навіть словник діалекту Наночки, який обогачувався з кожним днем.

А коли прийшло літо, вся рідня з панею Річицькою виїхала на „дачу“ й раділа сонцем і життям. Весь день лежала Наночка в гамаку, а Корпан ходив біля неї й обганяв мухи та оси, що наче завзялися на дитину. Раз навіть вкусила дитину оса й тоді дитина зверещала, а Корпан злякався, чи це не смертельне...

Минуло літо, осінь і зима. Чергового літа Корпани знову були на дачі, а Наночка сама вже бігала попід порічки й, коли ніхто не бачив, обїдалася зелепугами.

Корпан від кількох днів був виїмково понервований. Завсігди, коли приходив на обїд, говорив й оповідав багато про становище на фронті, про політику української парламентарної репрезентації на віденському ґрунті, про закулісні тайни військової команди, якій підлягали стрільці, але тепер від довшого часу замовк.

Російську революцію та заломання фронту й розвал царату, з якого румовищ, мов фенікс з попелу піднялася Самостійна Україна, прийняв Корпан без особливого захоплення. Солом'яний огонь київських маніфестацій, на яких чолі їхали, ухахаризировані на гетьманів, театральні актори, проймав його тривогою за тривкість держави, що мала тепер вже навіть свої банкноти й м'няв на них свою останню копійку, але... було в тому захопленні більше застережень й тривоги, аніж божевільної радості, від якої тріскають наїдушчі груди.

Він навіть був на Україні. Попав навіть на засідання Центральної Ради, але коли почув на нім дис-

пути про... раціональну експлоатацію торфу, тоді, коли кругом й без торфу шаліла пожежа, серце його сповнилося смутком. Нічого з того не буде, подумав собі, покидаючи Україну під Центральною Радою й повторив собі цю фразу, віздючи вдруге на Україну, коли Центральну Раду замінено їх ясновельможністю, з ласки Божої й німецької окупації, гетьманом... Вертаючи з гетьманщини бачив, як горіли непокірні села, як мадярські фельдфебелі катували нараод по залізничих стаціях, говорив з залізничими робітниками й чув, що катастрофа недалека...

Одного пополудня прийшов Корпан до дому в особливому настрою. Завважала це пані Річицька вже на порозі. Як ніколи, Корпан підійшов до неї й поцілував її на привітання в руку. Звичайно виходив і приходив без церемоній.

Любка лежала від двох тижнів хора. Довготривала гарячка дуже її виснажила й обезсилила. Лежала бліда й навіть не повернула голови, коли Корпан увійшов на вспинячках в її кімнату.

Корпан роздягнувся в передпокою й, підійшовши до ліжка Любки, сів тихо в її ногах. Ждав, може Любка обернеться й привітається з ним. Але Любка не оберталася. Врешті не видержав й тихо промовів:

— Любочко!

Повернула голову.

— Маю тобі щось дуже важного сказати.

Глянула на нього перетсмленими очима.

— Ти лежиш тут хора й не знаєш, що діється в світі. Австрія провалилася. Нема вже Австрії...

— Щож буде?

— Що буде, не знаю, але знаю, що мусить бути. Австрія розвалилася і всі її народи рвуться до самостійности. Ми теж.

— Хто, ми?

— Ми, українська військова молодь...

— Ну і що?

— Ми зробимо те, чого не можемо не зробити.
Ми мусимо зайняти Львів...

— Ви?

— Так, хочби тільки на пів години..

— Хай вам Бог помагає...

— Любка! Я зараз іду і може, може не верну...

Любка глянула на Корпана очима повними сліз.

— Я думаю, що вернеш, я думаю, що вам удасться те, що задумали...

— А впрочім, Любка, коли не вдасться... коли нас ще нині виколять... не журися...

— Я не журюся, ти мусиш іти, ти не можеш не піти, хоч ти маєш нині обовязки... Але це найважніший обовязок.

Припав до її виснаженої руки й покрив її поцілунками.

— Я знав, що ти так скажеш. Я вірив в тебе Люба, ми може не все розумілися, може ми себе незаслужено ображували, недоцінювали, але нині, коли ти з таким спокоєм терпиш фізичний біль, я вірю, що з такимже геройством перенесеш й моральний удар. В цьому моменті я вже до тебе не належу, я цілий належу Справі... Ти мені облегчила ситуацію і я можу вже тепер спокійно говорити.

Піднявся й, сам наче з себе виростаючи, почав говорити:

— Нас небагато! Усього кільканадцять старшин і підстаршин. Перед ведуть стрілецькі „залізні підхорунжі“. Ти знаєш Палієнка. Не повіриш, скільки енергії й віри в тому чоловіці... Ніччу маємо захопити касарні. Коли нам там удасться, коли за нами підуть ті, що піти повинні, ми виграли. Хай би завтра звалилася на нас повіль ворожих військ. Ми свого доконали. Наш предсмертний крик, не прогомонить даремне. Гірше булоби, як би нам не дали навіть крикнути. Але я про це не думаю.

До кімнати ввійшла пані Річицька й мовчки станула за Корпаном.

— Та що ви, Дада, фантазуєте! Ви все непоправні. Тепер вже справді вибираєтеся з мотикуєю на сонце...

Корпан здригнувся від несподіванки й ніяковости. Але не піддався.

— Хай і з мотикуєю, але на Сонце! Уявіть собі тільки! Тепер ніч, непевність, тривога, а завтра рано встане сонце й озолотить синьо-жовті прапори на вежах княжого Львова!

— А хто вам їх там повісить? Вежі високі...

— Чим вищі тим краще маятимуть наші прапори. Лопотітимуть по вітру, мов крила золотоперих вірлів...

— Не довго їм там прийдеться лопотіти.

— Та що ви говорите, мамо, — обізвалася Любка — кожне ваше слово, мов капля отруї, як ви цього не можете зрозуміти, що віра чуда творить.

— Чуда? Я довше жию на світі, як ви обое разом, а чуда ще не бачила...

— Нині побачите...

Корпан одягся. Поцілував сонну Наночку в чоло, Любку в обі руки й паню Річицьку, що тепер уже не видержала й заплакала:

— Та хай вам Бог помагає!...

Любці не спалося. Дада пішов у ніч й кожна хвилина довжила у вічність. Вона була занадто виснажена недугою, щоби застановлятися над тим, що сталося, що має статися. Жалувала тільки, що вона прикована до ліжка й не всіли розпоряджати собою. Засуджена на слухання відгомонів ulиці, що наче тепер оживилася візіями втілених мрій.

Нараз здригнулася на ліжку. На вулиці грянув стріл. Забряжчали вікна, а вслід за тим пронісся вулицею страшний, невідомий стогін:

— Рятуйте! Гину! Рятуйте!

Нещасний кричав по польськи... Це не був Дада. Пані Річицька підбігла до вікна.

— Що сталося?

— Перед казармою когось вбито... Цивільний. Сторожа не рухається з місця. От вже вибігли з казарми жовніри, підіймають його, несуть в казарму.. Він страшно кричить .. Бідна та мати... Жовніри говорять по нашому... Ранений — поляк... Кричить, пручається в болях... понесли, вже все втихло... Сторожа стоїть далі, неповоротно на брамі ..

— Мамо! То наші почали Львів здобувати... то перший стріл, перша жертва... Мамо, чому я прикована до ліжка?!....

КІНЕЦЬ ДРУГОЇ ЧАСТИНИ.

